

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ БА НОМИ
А. БАҲОВАДДИНОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 323(092)(575.3)

ТКБ 66.3 (2точик)

А-14

Абдулло Далер Абдулло

**НАҚШИ НИҲОДИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҲИФЗУ ТАҲКИМИ
ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТАЙ
(таҷрибаи Тоҷикистон)**

**ДИССЕРТАЦИЯ
барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи ихтисоси 23.00.02 –
Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ**

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои фалсафа,
профессор Хидирзода М.У.

Душанбе – 2023

МУНДАРИЧА

	НОМГҮИ ИХТИСОРАХО	3
	МУҚАДДИМА.....	4
	ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ	11
БОБИ I.	ЧАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ МАСъАЛАИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ОН	
1.1.	Чанбаҳои илмию назариявии таҳқики масъалаи истиқлоли давлатӣ: мазмун, моҳият ва хусусияти он	19
1.2.	Чанбаҳои сиёсӣ ва концептуалии омӯзиши нақши Пешвои миллат дар рушди чомеа ва давлат.....	48
БОБИ II.	ЗАМИНАҲОИ ТАҶРИХИЮ СИЁСИИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲҲОИ ТАҲҚИМИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН	
2.1.	Моҳияти заминаҳои сиёсӣ ва василаҳои ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	64
2.2.	Ичлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақши Пешвои миллат дар бартараф намудани низои шаҳрвандӣ ва таҳқими минбаъдаи истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон	87
БОБИ III.	НИҲОДИ ПРЕЗИДЕНТӢ ВА ПЕШВОИ МИЛЛАТ: ХУСУСИЯТИ ТАШАҚҚУЛ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАҲҚИМИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ	
3.1.	Мақом ва нақши ниҳоди президентӣ дар таҳқими истиқлоли давлатии Тоҷикистон	108
3.2.	Хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат ва тақвияти эътимоди чомеа ба он ҳамчун омили таҳқимбахши истиқлоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ.....	137
	ХУЛОСА	156
	ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	159
	РӮИХАТИ АДАБИЁТ	161
	ИНТИШОРОТИ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ	183

РҮЙХАТИ ИХТИСОРОТ

ИЧШС - Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ

ҶШС - Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистӣ

ИДМ - Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

СММ - Созмони Милали Муттаҳид

ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

АМИТ - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

НБО - Неругоҳи барқи обӣ

Муқаддима

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Истиқлол муҳимтарин рукни давлатдорӣ буда, ба даст овардан ва устуворгардонии он аз ҳар халқу миллат талошҳои зиёдро тақозо менамояд. Ин воқеиятро мо дар таҷрибаи Тоҷикистон шоҳид будем. Комёб буданамон дар самти ҳифзу таҳқими истиқлоли кишвари мо ба заҳмату роҳнамоӣ, нияти нек, иродай қавии сиёсӣ ва қӯшишҳои ватанҳоҳонаи шахсияти бузурги таърихӣ, Президенти мамлакат, Ҷаноби Олий муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста мебошад. Ҷанбаи мазкур далели бебаҳси таърихӣ буда, таҷрибаи давлатдории навин онро собит месозад.

Берун овардани кишвар аз ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, тақвияти сулҳ ва ваҳдати миллӣ, ба вуҷуд овардани «фарҳангӣ сулҳи тоҷикон», таҳқими истиқлолияти давлатӣ, ислоҳоти фарогир, эҳёи аркони фалаҷшудаи идоракунӣ, қабули рамзҳои давлатӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои таърихӣ, миллӣ ва фарҳангӣ, ташаккули низоми қонунгузории миллӣ, боло бардоштани мақоми забони тоҷикӣ, эълони чор ҳадафи стратегии Ҳукумат, фароҳам намудани шароити созгор барои тиҷорату ҷалби сармоя, оғози соҳтмони неругоҳҳои барқи обии зиёд, аз ҷумла НБО «Роғун», ташаббусҳои сатҳи ҷаҳонӣ дар соҳаи об, қӯшишҳо баҳри кам гардонидани фарқи байни шаҳр ва деҳот, беҳтар шудани сатҳу сифати зиндагӣ, коҳиши камбизоатӣ, афзоиши бесобиқаи Маҷмуи маҳсулоти доҳилӣ, бучети давлат ва маошу нафақа намунаҳо аз ҷамъи дастовардҳои давлатдории муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб мераванд.

Эътироф бояд кард, ки дар ин самт корҳои зиёд амалӣ шудаанд. Тасвири ҳамаҷонибаи корнамоии шахсиятҳои таърихӣ кори як шаҳс ва ҳатто як даврони таърихӣ нест. Нобигаҳо дар як замон зиндагӣ мекунанд, вале гояшон таърихи ояндаро комил месозад. Дар ҷаҳони муосир зиёд иттифоқ афтодааст, ки бо технологияҳои гуногуни сиёсӣ ашҳоси қобили ситоиш ва эътимоду арҷгузоринабударо шахсияти бузургу нотакрор вонамуд созанд. Вобаста ба ин, мавзуи диссертатсияи мо аҳамияти хоси илмию амалӣ дорад.

Муҳиммияти масъалаи таҳқиқшавандаро, инчунин, бо он асоснок намудан мумкин аст, ки дар байни масъалаҳои мубрами назария ва амалияи

сиёсатшиносии мусоир ба даст овардан ва таҳкими истиқлоли давлатӣ мақоми меҳварӣ дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши омилҳои иҷтимоию сиёсии пайдоиш, марҳилаҳои асосии таърихӣ, муайян намудани раванди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ аз ҷониби ин ё он ҳалқу миллат на танҳо аҳамияти бузурги илмию назариявӣ, балки амалӣ низ қасб кардааст.

Таҳқиқи раванди мазкур тақозо менамояд, ки нақши шахсияти таърихӣ ва сарвари сиёсӣ дар ин масири созандагиҳо ҳамаҷониба омӯхта шавад. Омӯзиш на ба хотири парастиши шахсият, балки ба хотири муайян намудани хусусиятҳои сарварӣ, малакаи идора намудани ҷомеа дар шароити гуногуни таърихию сиёсӣ, роҳҳои бартараф намудани мушкилиҳо, василаҳои амалӣ намудани идоракуни давлат, истифодаи технологияҳои гуногуни рафъи зиддияту ихтилоф дар ҷомеа, дарёфти механизмҳои ташкили ҳамкориҳои самарабаҳаш бо олами беруна, қобилияти дарки мушкилиҳои пайдошаванда на танҳо дар дохили қишвар, балки дар арсаи байнамилалӣ ҳосияти сирф илмӣ дорад. Ин ҷанба мубрамияти омӯзиши мавзуъро боло мебарад.

Дар ин раванд имкони шаклгирии андеша ва диди таърихиу сиёсӣ ба раванди умумии ташаккули давлатдории миллӣ дар шароити нав ба даст омада, баҳри воқеъбинона таҳқиқу ҳулосабарорӣ намудан аз марҳилаи муайяни таърихии рушди давлатдорӣ замина муҳайё мегардад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ҳулоса намуд, ки муайян намудани нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ҳифзу таҳкими истиқлоли давлатӣ ва таҳлили ҷанбаҳои сиёсии масъала дар шароити ҳассоси тағйироти геополитикӣ, аз байн рафтани низоми давлатдориҳои гуногун аҳамияти рӯзафзун қасб намудааст.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи масъалаи нақши сарвари сиёсӣ дар равандҳои сиёсӣ ҳамеша зери таваҷҷуҳи сиёсатшиносон қарор дорад. Аз ин хотир, ба масъалаи таҳқиқшаванда тезъоди зиёди таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ баҳшида шудаанд. Бо мақсади таҳқиқи комили мавзуи рисола мо ба маҷмуи осори муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ муроҷиат намуда, баҳри осон гаштани таҳлили илмӣ

онҳоро ба якчанд гурӯҳ чудо намудем.

Ба гурӯҳи аввал осори муҳаққиқони Ғарб вобаста ба масъалаҳои истиқлоли сиёсӣ ва сарвари сиёсӣ дохил мешаванд. Асарҳои Афлотун, Арасту, Г. Гротсий, М. Ситсерон, Плутарх, Н. Макиавелли, М. Вебер, Т. Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо, Ж. Боден, Ч. Локк, Ф. М. Волтер, Ф. Гегел, Р. Арон, Ш.Монтескё, И.Алтузиус, В. Менделсон, С. Соренсен, Р. Н. Хаас, А., Р. Дафт, Ч. Блондел, Т. Карлейл¹ ва дигарон аз ҳамон чумлаанд. Олимони зикргардида дар масъалаи давлат, истиқлоли давлатӣ ва нақши сарвар дар идоракуни он ақидаҳои пурарзиши илмӣ баён намудаанд. Масалан, Афлотун вобаста ба ин мавзуъ қайд мекунад, ки: «Давлат, то он вақте ки ягона аст, имкони васеъшавӣ дорад. Аз ин рӯ, подшоҳон ва муҳофизон бояд назорат кунанд, ки он на аз ҳад зиёд калон ва на аз ҳад зиёд хурд шавад».²

Арасту бошад, шаклҳои дурусту нодурусти идоракуни давлатиро чудо намуда, дар баъзе масъалаҳои вобаста ба давлат Афлотунро танқид мекунад. Ӯ «полис»-ро ҳамчун шакли комили чомеа мешуморад.

Ж.Боден давлатро танҳо аз нуктаи назари ҳуқуқҳои фитрӣ, ки асоси онҳоро меъёрҳои динӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини таркибии ҳуқуқи одатӣ ташкил медиҳанд, бе тақсим намудани ҳуқуқҳои инсон ба гурӯҳҳои сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ, бидуни тақсимоти ҳуқуқ ба чунин соҳаҳои ҳуқуқ, ба монанди ҳуқуқи маъмурӣ ва конститутсионӣ, баррасӣ

¹ Платон. Собрание сочинений [Текст]: в 4 томах / Платон. – М., 1993. – Т.3. – 680 с.; Аристотель. Сочинение [Текст]: в 4 томах / Аристотель; пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – 830 с.; Боден, Ж. Шесть книг о государстве [Текст] / Ж. Боден; пер. с фр. Н.А. Хачатуян // Антология мировой политической мысли: в 5 томах. – М.: Мысль, 1999. – Т.2. – С.688-695.; Руссо, Ж.Ж. Об общественном договоре или принципы государственного права [Текст] / Ж.Ж. Руссо. – М.: Скирмунта, 1908. – 146 с.; Локк, Дж. Сочинения [Текст]: в 2-х томах / Дж. Локк. – М., 1960. – Т.2. – 668 с.; Вольтер, Ф. Избранные произведения [Текст] / Ф. Вольтер. – М.: Госполитиздат, 1947. – 646 с.; Гегель, В.Ф. Философии духа [Текст] / В.Ф. Гегель. – М., 1977. – 470 с.; Арон, Р. Демократия и тоталитаризм [Текст] / Р. Арон; Пер. с фр. Г.И. Семенова. – М.: РИФ, 1993. – 303 с.; Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения [Текст] / Ш.Л. Монтескье. – М., 1955. – 800 с.; Мендельсон, В. Суверенитет в рамках атаки на международное сообщество Аль-Каидой [Текст] / В. Мендельсон // Европейский журнал международных отношений. – 2009. – №15 (2). – С.291-318.; Соренсен, С. Суверенитет: Обновление и преемственность в фундамен-тальных институтах [Текст] / С. Соренсен // Журнал политических исследований. – 1999. – С.590-604.; Haass, Richard N. Sovereignty: Existing rights, evolving responsibilities [Electronic resource] / Richard N. Haass. – Mode of access: <https://2001-2009.state.gov> /s/p/rem/2003/16648.htm (accessed: 01.12.2018).; Дафт, Р. Уроки лидерства [Текст] / Р.Л. Дафт; при участии П. Лейн; Пер. с англ. А.В. Козлова; Под ред. И.В. Андреевой. – М.: Эксмо, 2006. – 480 с.; Блондель, Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу [Текст] / Ж. Блондель. – М., 1992. – 540 с.; Карлейль, Т. Герои, почитание героев и героическое в истории [Электронный ресурс] / Т. Карлейль; Пер. В. Яковенко. – 3-е изд. – Спб., 1908. – Режим доступа: <http://www.marsexx.ru/lit/karlel-geroi.htm> (дата обращения: 12.08.22).

² Кочесоков, В.Э. Идеальное государство Платона [Электронный ресурс] / В.Э. Кочесоков. – Режим доступа: <https://kbsu.ru/idealnoe-gosudarstvo-platona/> (дата обращения: 23.05.23).

менамояд¹.

Адабиёти **гурӯхи дуюмро** асарҳое ташкил менамоянд, ки дар бораи мақом ва ҷойгоҳи институти Пешвои миллат таҳия гардида, омилҳо ва сабабҳои ташаккули онро мавриди омӯзиш, таҳлил ва хуносагири қарор додаанд. Қобили зикр аст, ки дар ин бобат таълифот зиёд буда, маҳз ба асарҳое, ки қаробату умумияташон ба мавзуъ ҳувайдо аст, таваҷҷуҳи хос зоҳир гардид. Ин омил замина фароҳам овард, ки масъалаи мавриди назар амиқтар таҳқиқ шуда, моҳияти он таври возех ва бо истинод ба далелҳои радиопазир бозгӯй гардад.²

Ба гурӯхи сеюми адабиёт осори илмии олимони русро шомил кардем, аз қабили В. М. Гессен, Н. М. Марченко, М. В. Глигич-Золотарева, К. Варе, А. С. Ященко, О. Е. Лейст, П. В. Волоков, Э. В. Тадевосян, В. Е .Сафонов, В. Д. Зоркин, Г. Еллинек, Н. И. Грачев, К. Шмидт, Д. Агамбен³ ва дигарон.

Н.М.Марченко менависад, ки: «Мағҳуми соҳибихтиёри аз рӯйи моҳият ва ҳусусияти худ категорияи сиёсию ҳуқуқӣ, дурусттараш, категорияи давлатию ҳуқуқӣ буда, дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъият - иқтисодию иҷтимоӣ

¹ Ниг.: Боден, Ж. Шесть книг о государстве [Текст] / Ж. Боден; пер. с фр. Н.А. Хачатурян // Антология мировой политической мысли: в 5 томах. – М.: Мысль, 1999. – Т.2. – С.688-695.

² Ҳаким, А.Р. Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон рисолати ўст [Манбаи электронӣ] / А.Р. Ҳаким. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2015/11/> (санай муроҷиат: 05.05.2023); Имомзода, М.С. Пешвои начотбахши давлату миллат, меъмори давлатдории навини тоҷикон [Манбаи электронӣ] / М.С. Имомзода. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санай муроҷиат: 14.05.2023); Раҳмон, Ю.А. Истиқлолияти Тоҷикистон ва Пешвои миллат. Манбаи электронӣ] / Ю.А. Раҳмон. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/09/> (санай муроҷиат: 17.05.2023); Маҳкамов, Қ. Пешвои начотбахши давлату миллат, меъмори давлатдории навини тоҷикон [Манбаи электронӣ] / Қ. Маҳкамов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санай муроҷиат: 17.05.2023); Муҳаммадзода, П. Эмомалӣ Раҳмон - меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / П. Муҳаммадзода. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2021/11/> (санай муроҷиат: 19.05.2023); Абдулло, Д.А. Муҳаббатномаи мардум ба фарзанди фарзонаи миллат [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 5 декабр.

³ Гессен, В.М. Основы конституционного права [Текст] / В.М. Гессен. – Петроград: Юрид. кн. скл. «Право», 1918. – 445 с.; Марченко, М.Н. Общая теория государства и права [Текст]: в 2-х томах / М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т.1. – 715 с.; Глигич-Золатарева, М.В. Теория федерализма Александра Ященко [Текст] / М.В. Глигич-Золоторева // Конституционно – правовые идеи в монархической России: сборник статей. – М.: Институт государства и права РАН, 2007. – С.106-128.; Лейст, О.Э. История политических и правовых учений [Текст] / О.Э. Лейст. – М.: Зерцало, 2000. – 688 с.; Тадевосян, Э.В. К вопросу о характере государственной власти субъекта федерации [Текст] / Э.В. Тадевосян // Государство и право. – 2000. – №3. – С.17-26.; Ященко, А.С. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства [Текст] / А.С. Ященко. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. – 852 с.; Сафонов, В.Е. Государственное единство и территориальная целостность в судебных решениях: международные и конституционно – правовые аспекты [Текст] / В.Е. Сафонов. – М., 2008. – 400 с.; Зоркин, В.Д. Апология Вестфальской системы [Текст] / В.Д. Зоркин // Россия в глобальной политике. – М., 2004. – №3. – май-июнь. – С.18-25.; Еллинек, Г. Общее учение о государстве [Текст] / Г. Еллинек. – Спб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 750 с.; Грачев, Н.И. Проблемы государственного устройства России в свете тенденций общемирового политического развития [Текст] / Н.И. Грачев // Вестник СГАП. – 2006. – С.11-24.; Шмитт, К. Политическая теология. Четыре главы к учению о суверенитету [Текст] / К. Шмидт. – М.: Канон-Пресс, 2000. – 336 с.; Агамбен, Д. Суверенная власть и реальная жизнь [Текст] / Д. Агамбен – М., 2011. – 256 с.

ва ғайраро дар бар мегирад ва инъикос менамояд. Мазмунни воқеии сохибихтиёри давлатро на танҳо воқеияти моддикунонидашудаи ҳукуқӣ, балки иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар масъалаҳои ҳаёти воқеӣ пурра мекунанд».¹

Олимони зикргардида бештар ба масъалаҳои назариявии истиқлол ва рушди федерализм даҳл намуда, таҷриба ва амалияи кишвари худро мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додаанд.

Ба гурӯҳи чорум осори мутафаккирони гузашта ва таҳқиқоти олимони мусоири ватаниро ворид намудем. Аз ҷумла, Ал-Форобӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомулмулк, Абдураҳмон ибни Ҳалдун, аз муҳаққиқони мусоир М. Диноршоев, Ш. Шоисматуллоев, С. Шарипов, Г. Н. Зокиров, А. Н. Муҳаммад, С. С. Ятимов, К. Олимов, М. У. Хидирзода, М. Акмалова, С. Фаттоҳзода, Ҳ. Сафарализода, Ш. Ш. Ризоён, А. Ё. Комилбек, А. Раҳнамо, Р. Ҳайдаров, А. Ф. Холиқов, А. Имомов, Ҷ. Маҷидов, Б. М. Ҳолназаров, З. М. Исмоилзода, М. Шақуриӣ, М. С. Ҳакимов, Д. Қ. Раҳимов² ва дигарон пажӯҳишу таҳлилҳои арзишманд анҷом додаанд.

А. Н. Муҳаммад вобаста ба масъалаи истиқлолу озодӣ ба он назар аст, ки: «Бе фаҳми дурусти истиқлолият ҳамчун озодии сиёсӣ тамоюлҳои тағиирот, инкишофи ҳаёти сиёсӣ тавсифи концептуалии онҳо номумкин аст. ... Маҳз ба туфайли сохибистиқлолии давлатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар анҷуманҳои Созмони Милали Муттаҳид на фақат иштирок доштанд, балки аз минбарҳои баланди он ба ҷаҳониён аз пайдоиши давлати

¹ Марченко, М.Н. Государственный суверенитет: проблемы определения понятия и содержания [Текст] / М.Н. Марченко // Правоведение. – 2003. – №3. – С.186-197.

² Камилов, Р. Социально-утопические учения в истории таджикско-персидской культуры [Текст] / Р. Комилов. – Душанбе, 2001. – 110 с.; Маджад, Ф. Философские тенденции в исламском мире [Текст] / Ф. Маджад; Перев. с перса. – Центр публикации университета, 1372. – 324 с.; Ҳалдун, А. Муқаддимаи ибни Ҳалдун [Матн] / А. Ҳалдун; мутарҷим аз арабӣ ба форсӣ М.П. Гунободӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2019. – Ч.1. – 639 с.; Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в годы независимости: социальные и социокультурные трансформации [Текст] / Ш. Шоисматуллоев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 159 с.; Акмалова, М.А. Политические проблемы и специфические особенности государственного суверенитета Республики Таджикистан [Текст] / М.А. Акмалова. – Худжанд, 2018. – 235 с.; Ҳолназаров, Б.М. Особенности приобретения национальной независимости в Таджикистане и пути ее укрепления [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Б.М. Ҳолназаров. – Душанбе, 2006. – 24 с.; Исмоилзода, З.М. Государственный суверенитет в системе международных отношений в условиях глобализации (опыт Таджикистана) [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / З.М. Исмоилзода. – Душанбе, 2019. – 25 с.; Раҳимов, Д.Қ. Ҳусусиятҳои инкишофи давлати миллӣ дар шароити мусоир (дар мисоли Тоҷикистон) [Матн]: Автореф. дисс... ном. илм. сиёсӣ / Д.Қ. Раҳимов. – Душанбе, 2022. – 25 с.; Ҳакимов, М.С. Особенности становления политического суверенитета таджикского народа [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / М.С. Ҳакимов. – Душанбе, 2005. – 25 с.

нав нақшаву мароми он ва сиёсати дохилию хориции он ахборот доданд»¹.

С.С. Ятимов самтҳои гуногуни таҳқим ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ, аз он ҷумла хирадсолорӣ, илм ва амният, идеология ва манфиатҳои миллӣ, маориф, фарҳанг ва нақши онҳоро дар ҳифзу таҳқими манфиатҳои миллӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар ин раванд ӯ ба мавқеъ ва нақши сарвари сиёсӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намудааст.

Г.Н.Зокиров масъалаҳои назариявӣ ва методологии давлат ва истиқоли давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, роҳу воситаҳои дарки амиқ ва дарёфти механизмҳои ҳимояи босуботи онҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст. Ӯ манфиатҳои миллиро ҳамчун омили меҳварии рушди давлатдорӣ муайян намуда, дигар масъалаҳои рушди чомеаро аз он вобаста медонад.

М. У. Хидирзода доир ба сарварӣ ва нақши сарвар дар низоми идоракунӣ, таҳлили иҷтимоию сиёсии ҳокимият, сарварӣ ва идоракунӣ, нақши ниҳоди сарварӣ дар ҷомеаи тағйирпазир ва дигар масъалаҳои ба ин мавзӯъ вобаста таҳқиқот анҷом додааст.

Дар тафовут аз осори илмии олимони зикргардида мо қӯшиш намудем, ки нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун объекти омӯзиш дар раванди истиқлол ва ҳифзу таҳқими он мавриди таҳқиқ қарор дихем.²

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзуъҳои илмӣ. Диссертатсия мутобиқи нақшаи корҳои илмӣ–таҳқиқотии шӯбай сиёсатшиносии

¹ Муҳаммад, А. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ [Матн] / А. Муҳаммад. – Душанбе, 2021. – С.19.

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 24.04.2010 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 27.12.2019); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23.01.2015 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 30.03.2020); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23.04.2014 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 17.04.2020); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 17.05.2020); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохиљӣ ва хориции ҷумҳурий» 26.01.2021 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://president.tj> (санаи муроҷиат: 12.02.2021); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2016 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 17.11.2019); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 12.04.2019); Уфуқҳои истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2018. – 436 с.

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ таҳти унвони «Мавқеъ ва нақши ниҳодҳои давлатӣ дар таъмини суботи сиёсии чомеаи тоҷик» барои солҳои 2019 -2023 анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот муайян ва асоснок намудани заминаҳои сиёсии ба даст овардани истиқлоли давлатӣ, ташаккули ниҳоди Пешвои миллат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши Пешвои миллат дар таҳқими давлатдории миллӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафи мазкур ичрои вазифаҳои зерин зарур аст:

- таҳлилу баррасии мазмун, моҳият ва хусусиятҳои илмию назариявии масъалаи истиқлоли давлатӣ ва асоснок намудани мавқеъ ва ақидаҳои сиёсӣ вобаста ба он;
- муайян ва асоснок намудани заминаҳои таърихию сиёсӣ ва концептуалии омӯзиши нақши сарвари сиёсӣ дар таҳқими давлатдорӣ;
- таҳлил ва ошкор намудани моҳияти заминаҳои таърихию сиёсӣ ва василаҳои ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- омӯзиш ва муайян намудани нақши сарвари сиёсӣ дар бартараф намудани низои шаҳрвандӣ ва таҳқими истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон;
- муайян ва асоснок намудани мақом ва нақши ниҳоди президентӣ дар пойдор гардидани истиқлоли давлатии Тоҷикистон;
- таҳлил ва асоснок намудани хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат ва тақвияти эътимоди ҷомеа ба он ҳамчун омили таҳқими истиқлоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ.

Объекти таҳқиқот – нақши ниҳоди Пешвои миллат дар таҳқими истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Мавзуи таҳқиқот – муайян ва асоснок намудани хусусияти ташаккули давлати соҳибиистиқлол ва нақши ниҳоди Пешвои миллат дар таҳқими истиқлоли давлатӣ мебошад.

Фарзияни таҳқиқот. Саҳми шаҳсиятҳо дар ташаккул ва рушди давлату миллатҳо хеле бориз буда, таҷрибаи таърихӣ ва сиёсӣ собит намудааст, ки маҳз тавассути роҳбарӣ ва роҳномоии онҳо инсоният ба саодат расидааст. Аз ин лиҳоз, нақши муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқими истиқлоли давлатӣ муҳимму меҳварӣ буда, муайян ва асоснок намудани ҷанбаҳои

сиёсии масъала аҳамияти хоси илмию амалӣ дорад. Таҳқиқи он имкон медиҳад, ки заминаҳои илмию амалии раванди таърихии ташаккули давлати муосири миллии тоҷикон асоснок ва нақши ниҳоди Пешвои миллат дар он муайян карда шавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро осори илмӣ ва таҳқиқоти олимони барчастаи гузашта ва имрӯза, сиёсатмадорони сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ ташкил медиҳанд, ки заминаи устуори таҳқиқи масъалаи истиқлоли давлатӣ ва нақши шахсиятҳо дар таҳқиму ҳифзи онҳоро гузоштаанд. Ҳамчунин дар раванди таҳқиқи мавзӯъ асарҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, инчунин доираи васеи сарчашмаҳо, ҳуҷҷатҳои расмӣ ва маводи омории мақомоти гуногуни давлатӣ истифода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Ҳангоми таҳияи диссертатсия мо бештар аз методҳои илмҳои сиёсӣ, маҳсусан таҳлилӣ, таъриҳӣ, тарҳрезии сиёсӣ, системанокӣ, муқоисавӣ, коммуникатсионӣ, ояндабинӣ ва мушоҳидавӣ, истифода бурдем.

Тавассути истифодаи методи таҳлилӣ раванди ташаккул ва таҳқими истиқлоли давлатӣ, инчунин ташаккули ниҳоди сарварӣ, аз ҷумла ниҳоди Пешвои миллат, ҳаматарафа баррасӣ гардида, хулосаҳои зарурӣ бароварда шуд.

Методи таъриҳӣ дар таҳқиқот имкон дод, то масири соҳиб шудан ба соҳибистиқлолӣ ҳаматарафа мавриди омӯзиш қарор гирифта, хусусиятҳои таърихию сиёсии ташаккули ниҳоди Пешвои миллат ва нақши таърихии ӯ дар раванди давлатсозии навин асоснок карда шавад.

Истифодаи методи тарҳрезии сиёсӣ имкон дод, ки хусусияти равандҳои сиёсӣ дар замони соҳибистиқлолӣ ва нақши онҳо дар шаклгирии муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян карда шаванд.

Дар асоси истифодаи методи системанокӣ раванди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ва ташаккули ниҳоди сарварии сиёсии муосир дар Тоҷикистон зина ба зина мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шавад.

Методи муқоисавӣ имкон дод, ки заминаҳои таърихию сиёсии

ташаккули ниҳоди Пешвои миллат асоснок карда шуда, таҷрибаи мавҷудаи байналмилалӣ дар ин самт мавриди омӯзиш ва истифода қарор гирад.

Методи ояндабинӣ дар муайян намудани дурнамои рушди ниҳоди сарварӣ ва нақши он дар таҳқими истиқлоли давлатию ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар шароити нави ҷаҳонӣ мусоидат намуд.

Ҳадаф ва вазифаҳои дар таҳқиқоти диссертационӣ гузошташуда зарурати истифодаи муносибати байнифандиро муайян намуданд, ки бо кумаки он таҳқиқи нақши Пешвои миллат дар таҳқими истиқлоли давлатии тоҷикон дар маҷмӯъ бо истифодаи усуље имконпазир гардид, ки дар сиёsatшиносӣ, фалсафаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ҷомеашиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, хусусан ҳуқуқи конститутсионӣ ва давлатӣ, ба кор бурда мешаванд.

Навғониҳои илмии таҳқиқотро метавон ба таври зайл ифода намуд:

- мазмун, моҳият ва хусусиятҳои илмию назариявии масъалаи истиқлоли давлатӣ таҳлилу муайян гардида, мавҷеъ ва ақидаҳои сиёсӣ вобаста ба он асоснок карда шуданд;

- заминаҳои таърихио сиёсӣ ва концептуалии нақши сарвари сиёсӣ дар таҳқими давлатдорӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтанд;

- моҳияти заминаҳои таърихио сиёсӣ ва василаҳои ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва асоснок карда шуданд;

- саҳми Ичлосияи тақдирсозе, ки дар Қасри Арбоб доир гардид, дар ташаккули ниҳоди нави сарварӣ муайян карда шуда, мақом ва нақши Пешвои миллат дар бартараф намудани низои шаҳрвандӣ ва таҳқими истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон асоснок шуд;

- раванди ташаккул ва нақши ниҳоди президентӣ дар пойдор гардидани истиқлоли давлатии Тоҷикистон ва ҳифзи дастовардҳои истиқлол муайян гардид;

- хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат дар Тоҷикистон ҳамчун падидаи нави сиёсию ҳуқуқӣ омӯхта шуда, омилҳои тақвияти эътиmodи ҷомеа ба он ҳамчун омили таҳқими истиқлоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ таҳлил ва асоснок карда шуданд.

Нұктахои ба ҳимоя пешниходшаванда

1. Истиқололи давлатай ҳамчун нишонаи асосии давлат ифодаи сохибихтиёрій ва мустақилияты он дар муайян намуданы сиёсати дохилій ва хориции худ мебошад. Маңз соҳиб будан ба истиқололи сиёсій имкон медиҳад, ки давлат ҳамчун ташкилоти сиёсій муаррифій гардида, онро дар арсаи байналмилалій ҳамчун субъекти мустақили мұносибатҳои сиёсій әътироф намоянд. Дарки сохибихтиёрии давлат аз сохибихтиёрии халқ сарчашма мегирад. Иродай халқ ҳокимияти давлатиро ба вучуд меорад. Давлат ҳамчун намояндаи расмии халқ иродай шаһрвандони худро ифода мекунад, хуқуқ ва манфиатҳои онхоро танҳо дар сурати сохибихтиёр будан пурра таъмин менамояд. Сохибихтиёрій дар вахдати миллій, мустақилият ва волоияти ҳокимияти давлатай зохир мегардад. Истиқололияти давлатай маънои пурра ва тақсимнашавандаи ҳокимияти давлат дар тамоми қаламрави он, мустақил будан дар пешбурди сиёсати хорицій ва дохилій мебошад.

2. Җомеа дар ҳама давру замон ба сарварии шахсе ниёз дорад, ки дар масири зиндагій шохроҳи дурусти ба мақсад расиданро нишон дихад. Аз ин рүй, олимону мутафаккирон ҳанұз аз замонҳои хеле қадим ба нақш ва мақоми сарвари сиёсій тавағҷуҳ зохир намуда, дар асарҳои худ хислатҳои накуи онхоро тавсиф намудаанд. Сарварай ҳамчун зуҳуроти ичтимою сиёсій дар рушди ҷомеаҳо, баҳусус дар марҳилаҳои ҳалқунандаи онҳо, меҳвар ва ҷавҳар мебошанд. Ҳамин аст, ки сарвари сиёсиро дар фарҳанги аксар халқу миллатҳо ҳамчун арзиши сиёсій әътироф намуда, нақши онро дар таҳқиму рушди давлатдорій мұхимм медонанд. Назария ва консепсияҳои гуногуни илмии дар ин самт ташаккулёфта моҳияти илмии зуҳуроти мазкурро асоснок менамоянд.

3. Тахлили таърихи навин нишон медиҳад, ки ба даст овардани истиқололият ва сохибихтиёрии миллій дар шароити Қумхурии Тоҷикистон хеле душвор, дар ҳолати низөй ба вүкӯъ пайваст. Солҳои аввали сохибистиқолой умури давлатдорій чунон гиреҳхұрда буд, ки идораи он аз ҷониби нухбагони он давр имконнапазир арзёбій шуд. Дар он замони

пурҳаводис ва бениҳоят ҳассос ҹустучӯ ва дарёфти ҳалли мушкилоти ҷумхурӣ, ба ҳам овардани миллат дар доираи ақли одамӣ намегунцид. Ҳалқ ин рӯзи саидро орзу мекард. Доираҳои сиёсии хориҷӣ ва шарикони дохилии онҳо нақшай қисмат намудани Тоҷикистонро тарҳрезӣ намуда, бо ҳамин роҳ аз байн бурданӣ давлати тоҷиконро ба нақшаша гирифта буданд.

4. Дар ҷаҳони пурҳаводиси муосир, ки барҳӯрди манфиати абарқудратҳо рӯз то рӯз шиддат гирифта истодааст, мақом ва моҳияти ниҳоди президентӣ барҷастаю баръало аст. Ба андешаи мо, дар сатҳи муосир эҳё ва барқарор намудани ниҳоди президентӣ яке аз дастовардҳои беназири муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Агар ба сиёсат ва раванди давлатсозию давлатдории ин Абармард мутаваҷҷеҳ шавем, моҳияту мантиқи илмии ин гуфта субиттар мешавад. Зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти икроия, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он, қабули очилии қарорҳои идорӣ, такмили механизми икрои қонунҳо, таҳқими низоми давлатӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ аз ҷумлаи омилҳоеянд, ки ба ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Тоҷикистон асос гузоштанд. Маҳз ҷорӣ кардани идорақунии президентӣ боис ба рушди устувор ва пешрафти бемайлони идораи давлатӣ (идораи иқтисод, сиёсат ва дигар соҳаҳо) ва раёсати ҷумхурӣ гардид.

5. Бо таъсиси ниҳоди Пешвои миллат яке аз муҳимтарин масъалаҳои миллӣ ва таърихии давлатдории мо, яъне масъалаи лидери сиёсии миллат ва пешвои эътирофшудаи миллӣ ба марҳилаи ниҳоии худ расид Ҳадафи аслии қадршиносии ин фарзанди фарзонаи миллат муттаҳид намудани мардуми кишвар дар атрофи сиёсати созанда, нигоҳдошти роҳи таърихии рушди Тоҷикистон ба сӯйи давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва тавсеаи таҷрибаи мусбати ватандорист. Дар ин ҷода одитарин ва олитарин хислати инсонӣ - қадршиносӣ аз заҳмати фарзанди содиқу вафодори миллат меҳвар аст. Миллате, ки таърих ва бузургони гузаштаи худро қадр мекунад, саодатманд аст, вале бузургтару саодатмандтар, ба қавли хирадмандон, миллатест, ки ба қадри бузургон ва қаҳрамонони зиндаи худ мерасад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аз ин кор демократияи ин

давлатҳо ва ё дигар озодиҳояшон ҳеч заарар надида, баръакс онҳо ба ин васила, ибтидои давлатдории худро аз назари ҳуқуқӣ эълон карда, роҳи рушди босуботи давлатро ба сӯйи чомеаи шаҳрвандӣ ва давлати демократӣ ҳифз намудаанд. Аз ин нуктаи назар, он ақида, ки дар давраҳои мушкили таърих шахсиятҳое ба арсаи сиёsat омада, сарнавишти миллатҳо ва давлатҳоро куллан тағиир медиҳанд, ягон тобиши асотириву метафизикӣ надошта, асоси устувори илмӣ доранд ва бояд таъкид кард, ки чунин равиши андеша ба падидаҳое чун авторитаризму шахсиятпарастӣ ҳеч муносибат надоранд. Бегуфтугӯ, ҳар нафаре, ки барои давлату миллат хизмат кардааст, масъулияти давлату миллатро дар қадршиносии худ пайдо менамояд. Ин қадршиносӣ аз эътирофи ғалабаи некӣ ба бадӣ дар кори ватандории мост, аз оғози сулҳ ва ваҳдати миллии мардуми кишвар, аз таҳқими низоми идорӣ, ҳифзи истиқлоли давлатӣ ва аз оғози роҳи таърихии давлат ба сӯйи давлати демократӣ ва чомеаи шаҳрвандӣ ва эътирофи сиёсӣ ва ҳуқуқии давлати Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

6. Дар раванди таҳқиқ андеша, дар мавриди он ки Пешвои миллӣ ба таври сунъӣ сохта намешавад, балки он маҳсули як марҳилаи таърих, натиҷаи ҷонбозӣ ва аз худ гузаштанҳои шахсият дар роҳи давлату миллат, инъикоси воқеияти чомеа ва натиҷаи эътирофи воқеии мардум аст, шакл гирифт. Таърихи давлатдориҳои ҷаҳони муосир кам намунаҳое медонад, ки шахсиятҳои миллӣ ба хотири начоти кишвар ҷони хешро ба гарав ниҳода бошанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дастовард ва натиҷаҳои диссертатсия дар таҳқиқи минбаъдаи масъалаи баррасишаванда, аз ҷумла муайян намудани нақши шахсият дар ташаккул ва рушди давлати миллӣ метавонанд истифода шаванд. Тавсияҳои пешниҳодшуда баҳри самаранок ташкил намудани ҷорабиниҳои идеологӣ ва тарбияи сарварони ҷавон муфид буда, ҷиҳати тақвияти маърифат ва фарҳангии сиёсии чомеа, баҳусус ҷавонон, аҳамияти илмию амалий дорад. Натиҷа ва пешниҳодҳои аз таҳқиқи мавзӯъ бадастомадаро ҳангоми таълифи дастурҳои методӣ ва барномаҳои таълимӣ аз фанҳои

сиёсатшиносӣ, таърих, психология ва сотсиология метавон истифода намуд. Маводи кори диссертациониро зимни корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ, гузаронидани чорабиниҳои давлатӣ, таҳияи барномаи курсҳо, инчунин гузаронидани машғулиятҳо бо донишҷӯён ва аспирантон истифода бурдан мумкин аст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дақиқ будани маълумот, истифодаи сарчашмаҳои расмӣ, кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаи таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро таъмин мекунанд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ манзур шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Нақши ниҳоди Пешвои миллат дар ҳифзу таҳқими истиқлоли давлатӣ (таҷрибаи Тоҷикистон)» ба шиносномаи ихтисоси 23.00.02–Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ мувофиқ аст.

Саҳми шаҳсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Интихоби мавзуъ, таҳия ва таҳлили ҳамаҷонибаи таҳқиқоти диссертационӣ натиҷаи фаъолияти ҷандинсолаи илмии муаллиф мебошад. Тамоми давраи татбиқи нақшай корҳои таҳқиқотӣ бо иштироки бевосита ва пешниҳодҳои муаллиф сурат гирифтааст. Хулоса ва пешниҳодҳое, ки дар диссертатсия ба назар мерасанд, натиҷаи тадқиқоти мустақилонаи унвонҷӯ ба шумор мераванд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Рисолаи диссертационӣ дар маҷлиси шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ (Суратҷаласаи №18 аз 22.09.2023) мавриди муҳокима қарор гирифта, натиҷаҳои таҳқиқотии он пазируфта шуда, ҳамчун кори илмии анҷомдодашуда баҳогузорӣ гардида, барои дифоъ дар Шуруи диссертационии 6D. КОА. 001 тавсия гардидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот дар мақолаҳои илмии муаллиф, ки дар маҷаллаҳои илмӣ ва матбуоти ҷумҳуриявӣ нашр гардидаанд, пешниҳод шудаанд. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои илмии донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявию байналмилалӣ ифодаи худро ёфтаанд. Вобаста ба мавзуъ муаллиф 6

мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандай Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр карда, дар ду конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ маърӯза намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 184 саҳифаи матни чопӣ таълиф гардида, рӯйхати ихтизорот, муқаддима, се боб, ки 6 зербобро дар бар мегирад, аз хулоса ва рӯйхати сарчашмаҳову адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

БОБИ I.
ЧАНБАХОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ
МАСъАЛАИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА НАҚШИ
ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ОН

1.1. Чанбаҳои илмию назариявии таҳқиқи масъалаи истиқлоли давлатӣ:
мазмун, моҳият ва хусусияти он

Истиқлолият ба маънои сиёсӣ ва ҳуқуқии худ асоси комили давлат мебошад. Дар акси ҳол, соҳибихтиёри ҷаҳонӣ ва меъёрҳои асосии он, мустақиман танҳо ба таври расмӣ ва эъломия амал мекунанд ва низоми идораи давлатӣ қудрату қобилияти дахолаткуни танзимкуни ҳамзамон соҳибихтиёрии ҳудро аз даст дода, бо таҳдид ба амнияти давлат бештар осебпазир мегардад. Хусусияти муҳимми таркибии давлат, ки мавҷудияти давлатро ифода мекунад, соҳибихтиёри мебошад.

Соҳибихтиёри аз лиҳози моҳият ҳамчун аломати универсалии давлат эълон шуда, озодӣ ва мустақилияти субъектро аз таъсироти беруна ва дохилӣ таъкид мекунад, ки дар шахсияти субъектҳои дигар ба маҳдудияту таҳримот дучор нагардидааст. Масъалаи мазкурро таҳлил намуда, ҳуқуқшинос А.Холиков ба он назар аст, ки: «Натиҷаи амалӣ шудани соҳибихтиёрии миллӣ таъсиси давлати миллист. Соҳибихтиёрии миллӣ ин ҳуқуқи миллат ба худмуайянкунии миллист. Соҳибихтиёрии давлатӣ, ки ба истиқлолияти давлатӣ анҷом мепазираад, зинаи охирини соҳибихтиёрист, ки мустақилиятро дар дохил ва хориҷ муаррифӣ менамояд»¹. Муаллиф дар ин ҷо мағҳумҳои «соҳибихтиёрии миллӣ» ва «соҳибихтиёрии давлатӣ»-ро истифода мебарад, ки ба назари ӯ ифодаи мустақилияти давлати миллӣ мебошад.

Бори нахуст мағҳуми соҳибистиқлолиро Ж. Боден пешниҳод карда, онро ҳамчун бартарии сиёсии ҳокимияти давлатӣ дар қаламрави кишвар

---

¹ Холиков, А.Ф. Андешаи давлати миллӣ [Матн] / А.Ф. Холиков. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – С.96-97.

муайян кардааст, ки «ба ғайр аз қонунҳои фитрӣ ва динӣ дигар чизе онро маҳдуд намекунад»¹.

Муҳаққиқ давлатро танҳо аз нуктаи назари ҳукуқҳои фитрӣ, ки асоси онҳоро меъёрҳои динӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини таркибии ҳукуқи одатӣ ташкил медиҳанд, бе тақсим намудани ҳукуқҳои инсон ба гурӯҳҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ, бидуни тақсимоти ҳуқуқ ба ҷунин соҳаҳои ҳуқуқ, ба монанди ҳукуқи маъмурӣ ва конститутсионӣ, баррасӣ менамояд.

Дар ин давра муҳаққиқони аврупой як қатор илмҳои бунёдии сиёсат ва таълимоти ҳуқуқиро таҳия карданд, ки симои дигари сиёсатшиносии гарбӣ ва дар маҷмуъ ҷаҳонро ташкил дода, то ҳол мавриди истифода мебошанд.

Аз байнашон инҳоро ҷудо кардан мумкин:

- «назарияи шартномаи ҷамъиятӣ. Назарияи шартномавии бунёди давлат, аз ҷумла ҳукуқи ҳалқ ба интихоб ва сарчашмаи ҳокимијат будани шаҳрвандон ҳамчун манбаи асосии ҳокимијат;
- назарияи таҷзияи ҳокимијат;
- консепсияи ҳукуқи инсон ва шаҳрванд. Ҳукуқи моликијат, ширкат дар сиёсат, мақому нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ғайра;
- назарияи элита дар идоракуни сиёсӣ, ҷандандешӣ, методҳои мухталиф ва принципҳои азnavsозии ҷомеа;
- консепсияҳо роҷеъ ба мақоми синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ташкилот ва манфиатҳои онҳо дар сиёсат».²

Консепсияи шартномаи ҷамъиятӣ (Ҷ. Локк, Г. Гrotсий, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо) соҳибхтиёриро ҳамчун таъмини ҳукуқҳои гурӯҳҳои иҷтимоии тарафҳои шартномавӣ тавсиф мекунад, ки «на маънои додани ин қудрат ба давлатҳои дигар барои ҳифзи некуаҳволии сиёсӣ ва иқтисодии доҳили

¹ Боден, Ж. Шесть книг о государстве [Текст] / Ж. Боден; пер. с фр. Н.А. Хачатурян // Антология мировой политической мысли: в 5 томах. – М.: Мысль, 1999. – Т.2. – С.689.

² Ирхен, Ю.В. Политология [Текст] / Ю.В. Ирхен. – М.: Экзамен, 2007. – С.197.

давлатро, балки ихтиёран даст кашидан аз соҳибихтиёри ба манфиати соҳибихтиёр ва ҳокимияти давлатиро дорад»¹.

Камбутиҳои ин консепсияро метавон аз он иборат донист, ки дар он баробарии ҳуқуқҳои соҳибихтиёрии гурӯҳҳои иҷтимоии тарафҳои шартнома дар асоси ҳуқуқи фитрӣ ва қонунҳои табиӣ, бидуни ба шоҳаҳо тақсим кардани ҳуқуқ, бе назардошти дигар гурӯҳҳои ҳуқуқҳо, аз қабили сиёсӣ, шаҳрвандӣ, иқтисодӣ ва ғайра ба назар гирифта мешавад. Дар шартномаи иҷтимоӣ байни ҳуқуқҳои фитрӣ ва қонуни шаҳрвандӣ ҷудоӣ вучуд надорад, ки бештар на ба қонун, балки ба категорияҳои ахлоқӣ асос ёфта, онро ба иродай подшоҳ вобаста мекунад.

Дар консепсияи мазкур мағҳуми ҳолати табиӣ ё ҷангӣ бар зидди яқдигар ҳамчун роҳи сарбастаи рушди ҷомеа ва давлат (ё воҳиди сифрии он), ҳамчун марҳилаи муҳимм дар ташаккули меъёру урғу одатҳои ахлоқӣ бо низоми соҳти ҷамъиятии ибтидой муайян шудааст.

Дар давраи инқилоби кабири Фаронса соҳибихтиёри дар конститутсия ва декларатсияҳо (эъломияҳо) ҳамчун низоми сиёсию ҳуқуқии ҳукумат тасдиқ гардид, ки дар ниҳояти кор шакли соҳибихтиёрии идораи ҷумҳуриявиро таъсис дод. Масалан, тибқи мазмуни таълимоти сиёсии Волтер, «соҳибихтиёри давлат бояд дар асоси идеяҳои равшанфикрӣ, ҳуқуқу озодиҳои фитрӣ, аз қабили озодии шахсӣ (ҳуқуқи моликияти ҳусусӣ ва соҳибкорӣ), озодии матбуот, озодии вичдон ва баён, поквичдонӣ ва ғайра соҳта шавад».² Муҳаққиқ, ҳамчунин, ба ин назар аст, ки озодӣ дур шудан аз вобастагии ҳамдигарии аъзои ҷомеа, мустақилияти субъектҳои ҷомеа мебошад. Камбутиҳи Волтер дар он аст, ки дар он чун дар консепсияи Ж. Боден, танҳо ҳуқуқҳои фитрӣ нишон дода шудаанд, таснифи ҳуқуқ ба оилаҳои ҳуқуқҳо вучуд надорад.

Консепсияи Волтер бо андешаҳои Ч. Локк дар бораи ҳолати табиӣ - ҳолате ки як узви ин ё он ҷомеа (авлод, қабила, этнос ва ғайра) аъзои дигари онро бо ҳидояти қонунҳои табиат (қонунҳои ахлоқӣ) аз таҳочум

¹ Локк, Дж. Сочинения [Текст]: в 2-х томах / Дж. Локк. – М., 1960. – Т.2. – С.29.

² Вольтер, Ф. Избранные произведения [Текст] / Ф. Вольтер. – М.: Госполитиздат, 1947. – 646 с.

эмин нигоҳ медорад, ҳамоҳанг аст. Аъзои чомеа наметавонанд аз давлат ҷудо зиндагӣ қунанд, зеро тибқи урғу одатҳои ҳуқуқӣ, шахс субъекти давлат ва симои давлат аст. Тибқи консепсияи Волтер, танҳо соҳибони моликияти хусусӣ ҳуқуқҳои сиёсӣ доранд ва шахсоне, ки моликияти хусусӣ надоранд, ба фурӯши маҳсули дасти худ ташвиқ мешаванд. Истилоҳи «озодии хусусӣ» фаъолияти соҳибкорӣ ё ҳуқуқи моликияти хусусиро, ки аз ин ҳуқуқ бармеояд, ифода мекунад, Волтер онро бо ягон қонун танзим намекунад ва бо ин роҳ ба нигилизми ҳуқуқӣ авлавият медиҳад. Бартарӣ ва нуғузи соҳибони моликияти хусусӣ дар ҳокимияти сиёсии давлат боиси тасарруфи ҳокимијат ва ба манфиатҳои шахсии онҳо суистифода шудани он дар шакли қонунҳое мегардад, ки манфиатҳои шахсии онҳоро аз манфиатҳои давлат ва чомеа болотар мегузоранд. Моҳиятан ин шакли олигархии ҳокимијати сиёсӣ мебошад. Барои пешниҳоди хизматрасонӣ ва танзими муносибатҳои шаҳрвандӣ - ҳуқуқӣ заминаи қонунгузорӣ, яъне кодекси шаҳрвандӣ, бояд вуҷуд дошта бошад.

Генезиси минбаъдаи истилоҳи соҳибистиқлолиро метавон аз консепсияи Ж. Ж. Руссо - «Шартномаи иҷтимоӣ» дарёфт, ки «чудонопазирии ҳокимијати давлатиро аз ҳокимијати ҳалқ дар шакли демократияи мустақим (бевосита) эълон карда, ҳамин тариқ дар сатҳи қонунгузорӣ ҳокимијати мутлақи монарҳро ҳамчун асоси ҳокимијати давлатӣ ва соҳибихтиёрий инкор мекунад».¹ Ин назария низоми тақсимоти қудратҳо ва дастгоҳи маҷбуркуниро бо ниҳодҳои гуногуни давлатӣ барои содир намудани зӯроварии қонуний дар ҳифзи ҳуқуқи инсон ба назар намегирад. Консепсия ин мағҳумро бегона нашудани соҳибихтиёрий эътироф мекунад, ки аз шартномаи иҷтимоӣ маншаъ гирифта, ба сифати иродай умумӣ дар шакли соҳибихтиёрии ҳалқӣ, ки онро парламент ва соҳибихтиёрий намояндагӣ мекунанд, ифода мейбад. Инчунин маълум нест, ки соҳибихтиёрий бо қадом меъёрҳои шартномаи ҷамъиятий, ки аз иродай

¹ Руссо, Ж.Ж. Об общественном договоре или принципы государственного права [Текст] / Ж.Ж. Руссо. – М.: Скирмунта, 1908. – С.134.

умумии халқ ва соҳибихтиёрии он бармеояд ва бо кадом қонунҳо ва шаклҳои ҳокимият танзим карда мешавад.

Давлат натиҷаи шартномаи иҷтимоӣ ҳисобида мешавад, ки чунин шакли ҳокимиятро, ба мисли ҷумхурӣ, таъсис ёфта, давлатдор ваколатҳои номаҳдуд дошта, ба Конститутсия итоат мекунад, баробарии хизматчиёни давлатиро дар назди қонун муқаррар мекунад. Муҳаққик соҳибихтиёриро аз нуктаи назари мағҳуми шартномаи иҷтимоӣ, бе назардошти робитаи он бо режими сиёсӣ ва шакли давлатдорӣ, ба чунин шакли давлатдории ҷумҳурияйӣ маҳдуд мекунад. Конститутсия маҳсули ҳукуқи соҳибони моликиятии ҳусусӣ аст, ки манфиатҳои шахсии қонунан танзимнашавандаро бо роҳи амалий намудани озодии мутлақ дар шакли фармони соҳибихтиёри таъмин менамоянд. Концепсия мақомоти ҳифзи соҳибихтиёриро, ки бо амалиёти худ ҳукуқи танҳо ба давлат тааллук доштани зӯроварии қонуниро ба амал мебароранд, ба назар намегирад.

Ж.Ж. Руссо мансубияти соҳибистиклолиро ба халқ эътироф намуда, қайд мекунад, ки: «Дар болои он чун дар болои таҳкурсии мармарин халқ бинои олицаноб, азnavsозишуда ва озоди Фаронсаро месозад».¹

Соҳибихтиёрии давлат дар шаклҳои гуногуни идоракуни ташкилоти территорияйӣ - ҳам федеративӣ ва ҳам унитарӣ дар асоси генезиси таърихии давлат ифода меёбад. Барои ҳалли масъалаҳои мураккаби давлати бисёрсубъектӣ дар низоми мавҷудаи тартиботи ҷаҳонӣ, барои ҷудо кардани ваколатҳо байни ҳукумати марказӣ ва субъектҳо назарияи федерализм аксар вақт чун соҳтори ҳудудӣ истифода мешавад.

Идеяи федерализмро И. Алтузиус пешниҳод карда буд, ки ба ақидаи ў: «Таъсиси федератсия натиҷаи ба зинаи баланд бардоштани соҳибихтиёрии як иттиҳодия нисбат ба дигар иттиҳодияҳои ҳаҷман ҳурди соҳибихтиёри, аз оила то давлат буда, онро ҳамчун натиҷаи тараққиёти табии арзёбӣ кардан мумкин аст».² Дар назарияи мазкур нақши

¹ Гессен, В.М. Основы конституционного права [Текст] / В.М. Гессен. – Петроград: Юрид. кн. скл. «Право», 1918. – С.101.

² Гаджиев, К.С. Политология [Текст]: Учебник для высших учебных заведений / К.С. Гаджиев. – М.: Логос, 2001. – С.196.

соҳибихтиёй ва дарацаи танзими қонунгузории субъект нисбат ба дигар субъектҳо, дар гайримарказикунонии (ҳудуди) ваколатҳои онҳо (нисбат ба мақомоти федералӣ ва мақомоти субъектҳо ва ҷумхуриҳо) ва мақоми конститутсионӣ ва ҳуқуқии ҳар як субъект муайян нашудааст. «Баланд шудани» як субъект нисбат ба дигар субъектҳо принсипи баробарии ҳуқуқи субъектҳоро ҳам дар ҳаёти сиёсӣ ва ҳам иқтисодӣ осебпазир меқунад, зеро ҳар як субъект ташкилоти давлатиест, ки соҳибихтиёрии комил надорад, vale қомилан, ба маънои том, дорои мустақилияти ваколатҳо мебошад. Дар давраи ҷаҳонишавӣ савол дар бораи самаранокии чунин шакли соҳтори давлатӣ, ба монанди федератсия, ба миён меояд, зеро ваколатҳои муайян дар назари давлати дигар ё созмони байналмилалӣ қарор доранд ва давлат дар ин ҳолат сиёсати соҳибихтиёро наро, ки ҷамъият ҳамчун соҳибихтиёрии ҳалқӣ ва миллӣ ба ниҳодҳои асосии ҳокимият додааст, доро нест. Ба гуфтаи Р. Арон: «Федерализм ягона василаест, ки метавонад давлатро аз бесарусомонӣ бароварда, ба низом биёрад. Инчунин, муҳаққиқ идеяи федерализмо бо идеяҳои либерализм ва марксизм (коммунизм) айният додааст».¹ Аммо муаллифи мазкур ба назар нагирифтааст, ки шакли идора ҷиҳати сиёсию фарҳангӣ ва шаклҳои гуногуни соҳти территориявиро, аз шакли одӣ (давлати ягона) то давлати федеративӣ (федератсия ва конфедератсия) дорад.

Фояи либерализм ва марксизмо бо ғоя - принсипи федерализм ва унитаризм тавъям доистан мумкин нест, зеро принсипи федерализм мағҳуми сиёсӣ - ҳуқуқӣ набуда, балки шакли давлатдорӣ мебошад.

Соҳибихтиёрии давлат, аз рӯйи модели сиёсию ҳуқуқии Ш. Л. Монтеске, ба низоми тақсимоти ҳокимият (ҳокимияти қонунгузор, икроия ва судӣ) асос ёфтааст, ки он «мустақилияти маҳдуди ҳар як шоҳаи ҳокимият, доираи фаъолияти ҳар як шоҳа дар раванди қонунгузорӣ ва яқдигарро назорат кардани шоҳаҳои ҳокимиятро ба таври қонунӣ муқаррар мекунад».² Ин мағҳум ба ҳеч ваҷҳ сарҳади ҳуқуқии истиқлолияти

¹ Арон, Р. Демократия и тоталитаризм [Текст] / Р. Арон; Пер. с фр. Г.И. Семенова. – М.: РИФ, 1993. – 303 с.

² Монтеске, Ш.Л. Избранные произведения [Текст] / Ш.Л. Монтеске. – М.: Госполитиздат, 1955. – 800 с.

шохаҳои ҳокимиятро муқаррар накардааст, ки ин шохаҳои ҳокимиятро на ба инзивои ҳамдигар, балки тамоми низомро дар сатҳи қонунгузорӣ ба таназзул ва пароқандагӣ мебарад. Ба андешаи муҳаққик, генезиси давлат раванди пурмочарои таърихӣ мебошад, давлат ва ҳуқуқ дар натиҷаи барҳӯрдҳо, ба ибораи дигар, ҳолати фавқулода пайдо мешаванд.

Консепсияи Монтеске ҳолати табиӣ ва пайдоиши моликияти хусусиро инкор намуда, пайдоиши давлатро ба омилҳои табиӣ, аз қабили хусусиятҳои иқлимиӣ ва марзи - ҳудудӣ, маҳдуд мекунад. Ин консепсия ҷанбаҳои ахлоқӣ эътиқод ва урғу одатҳои диниро, ки принсипҳои соҳти давлатиро ташкил намуда, ба қонунгузорӣ таъсир мерасонанд, мадди назар дорад.

Давлат, тибқи ин мағҳум, танҳо шакли сиёсию ҳуқуқӣ дорад, вале на шакли иҷтимоӣ, ки низоми қонуниятиро таъмин намуда, озодии сиёсиро бо амнияти шахсӣ баробар мекунад, истиқлолияти шахсонро аз ҳудсарии мақомот ҳифз менамояд. Дар консепсия ба назар гирифта нашудааст, ки генезиси давлат ва ҷамъият дар натиҷаи мутамарказшавии ҳокимияти давлатӣ дар шакли як қонун ба вучуд меояд, ки салоҳияти онро дар тамоми қаламрави давлат фаро мегирад. Давлат дар вазъияти фавқулода тараққӣ карда наметавонад. Дар шароити вазъияти фавқулода модели маҳсуси сафарбаркуни давлат ба вучуд оварда мешавад, ки дар замони осоишта дигар эътибор надорад ва ба аҳамияти раванди таърихӣ мувофиқат намекунад. Ҷамъият ҳангоми дар ҳолати табиӣ будан моликияти хусусӣ надошт, зоро моликият колективӣ буд, яъне ба ҳама тааллуқ дошт ва танҳо барои андозаи бештари кори ба ҷамъият фоиданок анҷомдода як қас аз шахси дигар бештар аз моликияти умумӣ баҳравар шуда метавонист.

Омилҳои табиию маънавии рушди давлатро чудо кардан лозим нест, онҳо якҷоя амал карда, ба ҷомеа таъсир мерасонанд. Инчунин, давлатро бо шароити иқлимиӣ муайян кардан шарт нест, онҳо ба давлат таъсир мерасонанд, вале ҳама чиз аз соҳтори давлат ба соҳибиҳтиёрии он дар ҳалли мушкилоти ҷомеа вобаста аст. Давлат ба ғайр аз аломати сиёсию

хуқуқӣ субъекти иҷтимоӣ низ ҳаст, ки дорои хуқуқҳои муайянни иҷтимоӣ, аз қабили меҳнат, манзил, нигоҳдории тандурустӣ, мебошад.

М. Вебер низ ақидаашро дар бораи соҳибихтиёри давлат дар шакли назарияи зӯроварии қонунӣ пешниҳод кардааст. Давлат, тибқи ин назария: «барои ҳифзи хуқуқи инсон дар қаламрави худ хуқуқ ба зӯроварии қонуниро ба ниҳодҳои гуногуни ҷамъиятӣ дорад ва дар кишвар ягона соҳибихтиёр мебошанд».¹

Ин назария монополияи давлатӣ ба зӯроварии қонуниро, ки аз хуқуқ ба амният таркиб ёфтааст, муқаррар намекунад. Инчунин, ин назария ниҳодҳоро ба давлатӣ ва ҷамъиятӣ таври возех тақсим накарда, танҳо ниҳодҳои ҷамъиятиро таъкид мекунад, ки дар ҷомеа қонунияти коғӣ доранд. Назарияи мазкур ниҳодҳои давлатии ҳокимијатро ҷудо намекунад, зоро қарорҳои онҳо таъсири бевоситаи дорои ҳусусияти равшани рамзӣ ва умумиҳатмӣ доранд ва ба ҳар як узви ҷомеа даҳл доранд.

Аммо ниҳодҳои ҷамъиятӣ моҳияти қонунгузорӣ надоранд, онҳо масъалаҳои ҷомеаро аз нуктаи назари ахлоқи ҷамъиятӣ, ба ибораи дигар, меъёру расму оинҳои ахлоқии ҷомеа баррасӣ мекунанд, ки дар натиҷаи генезиси таърихии худ меъёрҳои хуқуқро ташаккул додаанд.

Барои пешбурди назарияи марксистӣ-ленинӣ принсипи хуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ таъсис дода шуд, ки он дар Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид дар баробари принсипи тамомияти арзӣ, ҳамчун яке аз принсипҳои асосӣ сабт гардид. Ин ду принсип бо ҳам рақобат карда, соҳибихтиёриро ба мавқеъҳои гуногуни сиёсӣ вобаста намуданд. Аммо ин ду принсипи бунёдие, ки аз соҳибихтиёри бармеоянд, дар он сурат бо ҳам мухолифат мекунанд, ки агар хуқуқи инсон (иқтисодӣ ё сиёсӣ) дар асоси баробар бо дигар шаҳрвандони ин давлат эҳтиром ва ҳифз карда нашавад. Танҳо дар ҳамин ҳолат принсипи хуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ ба вучуд меояд, ки имкон медиҳад, ки миллат ё ҳалқ дар ҷараёни раъйпурсӣ аз ин давлат чудо шуда ё давлати наъ ва муносибатҳои давлатӣ - ҷамъиятии наъро таъсис дихад ё ба ҳайати давлати дигар гузарад.

¹ Вебер, М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М., 1990. – С.644-706.

Соҳибихтиёрӣ дар федератсия, ба қавли М.Н.Марченко: «Иҳтиёран маҳдуд кардани соҳибихтиёрӣ, тибқи созишнома додани як қисми ваколатҳои федератсияро пешбинӣ мекунад».¹ Аммо ин тафсири федерализм чунин далелро ба назар намегирад, ки баъзе ваколатҳои соҳибихтиёр бо созишномаи федералии байни федератсия ва субъектҳо аз нав тақсим карда мешаванд.

Назарияи федерализм масъалаи концептуалии тақсимпазирӣ ва тақсимнопазирии соҳибихтиёрии давлат ва субъектҳоро баррасӣ мекунад. Ҳамчун тақсимнопазирии соҳибихтиёрӣ хусусиятҳои ҳокимияти соҳибихтиёро доистан мумкин аст, ки ба дигар ҳокимият, ваколат ва салоҳият тақсим намешаванд.

Назарияи дуализм, ки асосгузорони он К. Варе, А. С. Ященко, П. В. Волоков мебошанд, мақомоти иттифоқӣ ва минтақавиро таҳлил мекунанд, ки: «Дар салоҳияти худ аз ҳамдигар мустақиланд ва соҳибихтиёрӣ ба онҳо дар алоҳидагӣ не, балки ба ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ, барои амалиёти умумӣ тааллуқ дорад»². Дар ин назария чунин ҷанба ба назар гирифта нашудааст, ки ҳар мақомот бояд ба қонуне такя кунад, ки он ба тамоми санадҳои мақомоти минтақавӣ ва федералӣ мувоғиқ бошад ва мустақилияти шоҳаҳои ҳокимият бо ин қонун ба таври возех танзим карда шавад. Тақсимнопазирии соҳибихтиёрӣ дар консепсияи Ж. Боден: «Аз нуктаи назари федератсия ва соҳибихтиёрии ба он дохилшуда, бидуни паҳн шудан ба қисмҳои алоҳидаи иттиҳод, бидуни муқаррар кардани ҳукуқи ақаллиятҳо, ҳудуди тақсимоти ваколатҳо ва тақсимоти ваколатҳо баррасӣ шудааст».³ Чунин модели ташкилӣ - ҳудудӣ аз рӯйи хусусияти худ федеративӣ набуда, шакли воҳидӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он ҳукумати марказӣ ваколатҳои васеъ дошта, нисбат ба субъектҳо ҳарактери ҳудудӣ-маъмурӣ ё тақсимнашаванда дорад.

¹ Марченко, М.Н. Общая теория государства и права [Текст]: в 2-х томах. – М.: Зерцало, 1998. – Т.1. – С.98.

² Глигич-Золотарева, М.В. Теория федерализма Александра Ященко [Текст] / М.В. Глигич-Золотарева // Конституционно – правовые идеи в монархической России: сборник статей. – М.: Институт государства и права РАН, 2007. – С.106-128.

³ Лейст, О.Э. История политических и правовых учений [Текст] / О.Э. Лейст. – М.: Зерцало, 2000. – С.227.

Мұхаққиқ Е. В. Тадевосян соҳибихтиёрī ва нақши онро дар давлати федеративӣ дар муносибатҳои байни федератсия ва субъект ба назар гирифта, мағҳуми соҳибихтиёриро дар сатҳҳои гуногун вобаста ба ҳамдигар муаррифӣ мекунад. Ба ақидаи ӯ: «Дар як давлат ду соҳибихтиёрī вучуд дошта наметавонад, балки як соҳибихтиёрī қобили қабул аст, ки он ҳам соҳибихтиёрии берунӣ ва ҳам дохилиро дар бар мегирад»¹. Дар сурате ки давлат узви ташкилоти (конфедератсия) байналмилалӣ бошад, ваколатҳои тақсимнашавандай соҳибихтиёрии берунӣ ва дохилиро ба ташкилоти байналмилалӣ медиҳад, ки ин дар ҳақиқат маънои де-юре аз даст додани соҳибихтиёриро дорад. Ҷанбаи дигари соҳибихтиёрī низ вучуд дорад, ки он тақсимпазирии соҳибихтиёрī зимни фосилагузорӣ дар байни ваколатҳои федератсия ва субъектҳо мебошад.

Субъектҳои федератсия ҳамчун барандагони соҳибихтиёрī, аз рӯйи назарияи сепаратистии М. Зайдел ва Ж. Калхун дорои ваколатҳои васеъ, аз ҷумла ҳуқуқи ҷудошавӣ, мебошанд ва ин шакли ташкили ҳудудӣ конфедератсия номида мешавад. Фаромӯш набояд кард, ки субъектҳои федератсия субъектҳои давлатӣ мебошанд ва ҳуқуқи ҷудошавӣ надоранд, зоро объектҳо бо шартномаи федералӣ ва байдан дар Конститутсия, ки ҳамчун санад дорои қувваи олии ҳуқуқӣ волоият ва риояи қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои федералии худро дар қаламрави кишвар эълон мекунад, ба таври қатъӣ маҳдуд ва муайян шудаанд.

Чунин шакли федератсия, монанди конфедератсия, аз рӯйи табиати худ фаромиллӣ буда, ба таври расмӣ соҳибихтиёрии давлатҳои иштироккунандаро ба назар гирифта, ҳуқуқҳои онҳоро риоя намуда, онҳоро дар ҳақиқат бо уҳдадориҳои давлатҳо дар назди конфедератсия иваз мекунад, муносибатҳои сиёсию иқтисодиро дар сиёсати дохилио ҳориҷӣ нақз карда, бо ҳамин давлатро аз ҳуқуқи баромадан аз конфедератсия маҳрум мекунанд.

---

¹ Тадевосян, Э.В. К вопросу о характере государственной власти субъекта федерации [Текст] / Э.В. Тадевосян // Государство и право. – 2000. – №3. – С.21.

Назарияи классикии тақсимоти федератсия, ки аз ҷониби А. Гамилтон, Д. Мадисон Д. Ҷей ва дигарон пешниҳод шудааст: «Ба низоми тақсимоти қудратҳо ва тақсимшавии соҳибихтиёри асос ёфтааст, ки тибқи он, ҳиссаи муайяни соҳибихтиёри ба федератсия ва субъектҳо тааллуқ дорад ва шохаҳои ҳокимият аз ҳамдигар мустақилона амал мекунанд».¹ Низоме, ки дар назарияи классикӣ нишон дода шудааст, рӯяқӣ мебошад, дар он тақсимоти қудратҳо бидуни асосноккунии қонунии мустақилияти шохаҳои ҳокимият сурат гирифтааст.

Мустақилияти шохаҳои ҳокимият дар ҷараёни қонунгузорӣ вуҷуд дошта наметавонад. Онҳо бо ҳамдигар ҳамоҳанг амал карда, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳифз мекунанд. Қонунҳои қабулнамудаи парламент меъёри муносибатҳои муайяни ҷамъиятиро муқаррар ва танзим менамоянд, аммо мустақилияти аз ҳад зиёди шохаҳои ҳокимият боиси ҷудошавӣ ва дар натиҷа, таназзули тамоми низоми қонунгузории ҳокимият мегардад. Истиқолияти миллии давлат бо федератсия зич алоқаманд буда, чун қоида, ҳангоми ҳуқуқи ҷудо шудан зухур мекунад ва дар принсипҳои ягонагии ҳудуд, ҳуқуқи ҳудмуайянкуни миллат ифода мейбад.

Назарияи федерализми онҳоро таҳлил карда, коршиносон нуктаи мувоғиқ ва фарқунандаи онҳоро мушаххас карданд: «Дар фалсафаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҷор мавзуе ҳаст, ки асоси ғояҳои федералистӣ мебошанд: табииати инсон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, моликият ва тавозуни манфиатҳо. Дар ин масъалаҳо, Ҳэмилтон ва Мадисон тақрибан як нуктаи назар доштанд. Фарқиятҳои байни онҳо бештар дар масъалаҳои ҷузъӣ зоҳир мешуданд, на дар принсипҳои асосӣ. Масалан, ҳар ду дар масъалаи моликият ва муносибатҳои шартномавӣ ақидаҳои консервативӣ доштанд, аз бесарусомониҳои иҷтимоӣ то андозае ҳарос доштанд ва тарафдори ҳукмронии қавӣ буданд. Аммо дар мавқеъҳои онҳо тафовути нозуқ вуҷуд дошт. Ҳэмилтон нисбат ба Мадисон ба «халқ» нобовартар буд. Даъвоҳои ҳокимияти давлатҳоро рад карда, тарафдори мутамарказкунии қатъии

¹ Ященко, А. С. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства [Текст] / А.С. Ященко. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. – 852 с.

хукумат буд. Мадисон, дар ҳоле ки зарурати хукумати марказии муассирро эътироф карда, ба федерализм аҳамияти бештар зоҳир намуд, Ҳэмилтон ба қудрати аристократия, онҳое, ки «бой ва пешрафта» меномиданд, таваҷҷуҳи хоса дошт, дар ҳоле ки Мадисон ҷорӣ кардани демократияро, ҳарчанд маҳдуд бошад ҳам, матлуб медонист»¹. Ба ақидаи мо, новобаста ба мавҷудияти фарқияту зиддиятҳо дар баъзе масъалаҳои канорӣ назарияи федерализми коркарднамудаи онҳо то ҳол аҳамияти худро гум накардааст.

Ба гуфтаи А. Комаров: «Ҳар як миллат дар давлати сермиллат ҳақ дорад ё дар ҳайати федератсия бокӣ монад ё хориҷ шавад ва бо ризоияти он ба давлати дигар ҳамроҳ шавад. Вале набояд фаромӯш кард, ки агар дар ҳудуди субъекти федератсия ҳуқуқи он поймол шавад, ҳалқ метавонад аз федератсия хориҷ шавад. Ҳуқуқи байналмилалӣ яке аз принципҳои асосии ҳуқуқӣ буда, ҳуқуқи ҳар як миллат ба ҳудмуайянкуниро эълон мекунад. Мо метавонем ҳурӯчи Косово аз Сербистон, эълони яқҷонибаи истиқлолияти як миллатро мисол орем».² Аммо ин хулоса асосҳои ҳуқуқии чунин ҷудошавӣ, заминаи қонунгузориро, ки дар ҳуқуқи миллӣ ва байналмилалӣ, дар вобастагӣ аз шаклҳои хукумат ва соҳтори ҳудудии (унитарӣ ё федералий) мавҷуд аст, нишон намедиҳад.

Вобаста ба ин масъала дар Қатъномаи Ассамблеяи генералии СММ таҳти №2734 Эъломия дар бораи таҳқими амнияти байналмилалӣ аз 16 декабря соли 1970 омадааст: «Принципи дигаре, ки ба принципи ҳудмуайянкуни баробар аст, принципи бутунии ҳудудӣ мебошад. Ин принцип навъҳои гуногуни ишғоли сиёсию иқтисодӣ, экспансия ва анексия, инчунин амалиёти геносид ва экосид ва амалҳои дигари ба забт намудани ҳудудҳои давлати дигар, дар ҳудуди давлати алоҳида ҷорӣ кардани протекторати зӯроварона ва мақсадҳои дигари сиёсию иқтисодӣ нигаронидашударо, ки аксар вақт ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро

¹ Федералист [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/> (дата обращения: 23.08.22).

² Заключение международного суда ООН 22 июля 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2010/07/> (дата обращения: 12.07.22).

поймол мекунанд, пешгирий мекунад».¹ Муқаррароти мазкур кафили таъмини истиқлоли сиёсии кишварҳо маҳсуб шуда, дар баробари таҳкими амнияти байналмилалӣ, устуворгардонии соҳибистиклолии давлатҳоро низ пайгирий мекунад. Дар робита ба муқаррароти зикргардида В.Е.Сафонов қайд мекунад, ки: «Ниҳодҳои байналмилалӣ бояд соҳибихтиёрии давлатҳоро аз таҳочуми дигар давлатҳо ҳифз намоянд, то қаламрави ягонагии сиёсии худро барқарор кунанд».² Масъалаи мазкур хусусияти меҳварӣ дошта, яке аз омилҳои муҳимми таъмини муносибатҳои созандай байнидавлатӣ, эҳтироми соҳибистиклолии яқдигар ва тамомияти арзии онҳо инъикос менамояд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки барқарорсозии давлатдорӣ ва рушди муносибатҳо байни давлатҳои соҳибистиклол аз ҷониби ин ҳолатҳо ҳанӯз ба маънои ҳалли масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, аз қабили сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-хуқуқӣ, фарҳангӣ ва байналмилалӣ, нест.

Назарияи федерализм мағҳуми «соҳибихтиёрии нарм»-ро низ пешниҳод мекунад. Ин гуна истиқлолият барои давлатҳои суқуткунанда хос аст, ки барои онҳо раванди ғайримарказишавӣ, заъфи истиқлолияти сиёсӣ ва вобастагӣ аз равандҳои ҷаҳонии байналмилалӣ дар соҳаи ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ хос мебошад.

Метавон гуфт, ки соҳибихтиёрий дар федератсия ваколатҳои худро ба субъектҳои федератсия ғайримутамарказ мекунад, ки он дар низоми тақсимоти қудрат, истиқлолияти аз ҷониби қонунгузорӣ танзимшавандай минтақаҳо, бастани созишиномаҳои гуногун бо дигар субъектҳо оид ба масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ҳангоми қабули конститутсияҳо ва дигар санадҳои меъёрии олий, мувофиқат ва бартарии онҳо ба санади қувваи олии хуқуқӣ ё конститутсияи федералӣ ифода мейбад.

---

¹ Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 2734 Декларация об укреплении международной безопасности от 16 декабря 1970 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/> (дата обращения: 12.07.22).

² Сафонов, В.Е. Государственное единство и территориальная целостность в судебных решениях: международные и конституционно – правовые аспекты [Текст] / В.Е. Сафонов. – М., 2008. – 400 с.

Истиқолият ҳамчун аломати волоияти қонун дорои аҳамияти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ буда, дар муҳимтарин санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлат таҳқими ҳуқуқӣ дорад ва танҳо аз ҷониби давлат баррасӣ мешавад.

Дар даҳсолаҳои охир муайян кардани ҳаҷму хосиятҳо ва меъёрҳои соҳибихтиёри торафт мушкилтар мегардад, дар мазмuni сиёсию ҳуқуқии он мувофиқи уҳдадориҳои байналмилалӣ, уҳдадориҳо ё маҳдудиятҳои муайян ба миён гузашта мешавад. Муборизаи баъзеҳо барои соҳибихтиёри ва баъзеи дигар барои ҳукмронӣ дар ҷаҳон низомҳои ҳуқуқии байналмилалиро барои ҳифзи суботу амнияти давлатҳои иштирокчии ин зиддиятҳо ба вучуд овард. Ба гуфти В. Д. Зоркин: «Низомҳои ҳуқуқии байналмилалиро, аз қабили Вестфалий (1648), Конгресси Вена (1815), системаи низоми ҷаҳонии Ялта-Потсдам (1945), ки СММ-ро таъсис додаанд, ки аз рӯи таъриф «ҷангҳои бузург тавлид кардаанд»¹. Аммо ин таърифро чунин шарҳ додан лозим аст, ки шаклгирии минбаъдаи низомҳои мазкур бо роҳи гуфтушунид ва баъзе гузаштҳои сиёсию иқтисодӣ, ки ҳуқуқҳои соҳибихтиёри давлатҳои иштироккунандаро дар сиёсати дохилий ва берунӣ маҳдуд мекунанд, ба вучуд оварда шудаанд. Дар баъзе ҳудудҳо хосиятҳои соҳибихтиёри муайян карда шуданд, ки ба ин гузаштҳо тобеъ набуданд ва дар натиҷа дар низоми тартиботи ҷаҳонӣ «сангҳои асосӣ» гузашта шуда, дар шакли меъёрҳое, ки хосиятҳои соҳибихтиёриро муайян мекунанд, маънои шахсии ҳудро пайдо карданд:

1) Истиқоли қудрат - фарзияи истиқолияти берунӣ ва дохилий ё устуворӣ, ки дар волоияти як қонун ифода мейбад. И. Д. Левин истиқолиятро аз ҷиҳати шакли ҳуқуқӣ, ба ғайр аз меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мавҷуд набудани маҳдудиятҳои беруна мешуморад. Аммо муҳаққиқ ба ҳеч ваҷҳ чунин маҳдудиятро ба мисли қарорҳои додгоҳҳои аврупойӣ, ки ҳатмий нестанд, вале ба истиқоли давлатӣ аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ таъсир мерасонанд, ба назар намегирад;

---

¹ Зорькин, В.Д. Апология Вестфальской системы [Текст] / В.Д. Зорькин // Россия в глобальной политике. – М., 2004. – №3. – май-июнь. – С.18-25.

2) Ягонагии ҳокимияти давлатӣ – низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки тамоми ваколатҳои давлатро фаро гирифта, ҳуқуқу қонунҳои ягонаро барои ҳамаи шаҳрвандони давлат муқаррар менамояд;

3) Бекаронии соҳибихтиёри, ки мустақилияти мақомоти давлатиро дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ барои ҳифзи ҳуқуқи аксарияти ҳалқ аз тарафи ҳокимияти олии мустақил таъмин мекунад;¹

4) Истиқлолият - новобастагӣ ва тавссеаи салоҳият ба соҳаҳои манфиатҳои давлат бо ёрии қонун ва ҳуқуқи давлат, ки дар тамоми қаламрав паҳн шудааст;

5) Воқеияти соҳибихтиёри - дар ихтиёри давлат на шаклан, балки расман будани салоҳияти таъсиргузор ба сиёсати дохилӣ ва берунии давлат;

6) Волоияти ҳокимияти давлатӣ - ҳамчун субъекти ягонаи ҳокимият дар ҳудуди мазкур, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (қонунӣ)-и қабулкардаи он барои татбиқи сиёсати миллӣ дар сарҳадоти миллӣ ҳатмӣ мебошанд.

Илова бар ин, ба салоҳияти давлат дохил мешаванд:

1) Татбиқнапазирии салоҳияти як давлат ё созмони байналмилаӣ берун аз ҳудуди миллӣ - қонуни давлати дигар набояд қонуни миллиро иваз кунад, зоро он ба соҳти конститутсионии давлат мутобиқ нест.

2) Афзалияти қонунгузории миллӣ нисбат ба байналмилаӣ - ягон қарори қабулкардаи созмонҳои байналмилаӣ ҳатмӣ нест, агар он ба асосҳои ҳуқуқи байналмилаӣ, конститутсия ва асосҳои қонунгузории миллӣ мувофиқат нақунад.

Олими рус Н.И.Грачёв баъзе ҳусусиятҳои соҳибистиколии давлатҳоро омӯхта, таъкид намудааст, ки: «Дар ҷаҳони муосир ҳуди соҳибихтиёри ва ҳосиятҳои соҳибихтиёри танҳо нақши расман низомсозиро мебозанд, ки бо эъломияҳо ва конвенсияҳо ҳифз шудаанд, аммо дар асл он бо додани салоҳиятҳои муайян ба давлати дигар ё ташкилоте, ки ин давлатро дар бар мегирад, соҳибихтиёри пурра ё қисман аз байн рафта ва бадном мешавад. Аз ин рӯ, соҳибихтиёри торафт бештар

¹ Еллинек, Г. Общее учение о государствстве [Текст] / Г. Еллинек. – Спб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С.457-458.

на воқеӣ, балки декларативӣ мешавад».¹ Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки истиқолият хусусияти воқеии давлат нест ва ин боиси монополияи бемаҳдуди давлатҳои калон бар давлатҳои хурд мешавад, ки дар асл маъни ишғоли иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ ва экспансияро дошта, нобаробарии ҳукуқи инсон, вайроншавии таносуби қувваҳо дар ҷаҳонро ба вучуд меорад. Ба ибораи дигар, моҳияти нисбӣ доштани онро ифода карда, инъикоси мавҷудияти муносибатҳои нобаробар дар муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

Бо чунин маҳдудияти соҳибихтиёри тамоми маҳсусият ва аломатҳои давлати соҳибистиклол аз байн рафта, танҳо хусусиятҳои расмӣ боқӣ мемонанд. Татбиқи сиёсати миллӣ на ба давлат, балки ба ихтиёри дигар дода мешаванд, баъзе қарорҳое, ки ба соҳибихтиёри марбутанд, на танҳо дар сатҳи дохилиӣ, балки дар сатҳи берунӣ (байналхалқӣ) низ ғайриқонунӣ эътироф мешаванд.

Аломати соҳибихтиёриро метавон ба қудрати олии аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ мустақил нисбат дод, зоро фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳукуқ ва судӣ, ки ғасб ва тасарруфи ҳокимиятро манъ меқунад. Инчунин, ҳифзи ҳукуқи инсон, ки мақсаду вазифаи Конститутсия мебошад, бевосита ба ин омил вобаста мебошад.

Чунин аломат, мисли соҳибихтиёри, мағҳуми бисёрҷанба аст, аммо дар баъзе давлатҳо он ба омилҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ вобаста мебошад, ки дар асоси онҳо соҳибихтиёрии давлат бо сабаби надоштани сиёсати мустақил шартан амал меқунад.

Ҳамчунин, М. Н. Марченко ба он назар аст, ки: «Соҳибихтиёриро танҳо аз нуктаи назари расмӣ - юридикӣ ва фактӣ дида баромадан мумкин нест»². Ба ақидаи мо, соҳибихтиёри зухуроти сиёсӣ буда, сухан сари эътирофи давлат ҳамчун ташкилоти сиёсии мустақил меравад.

¹ Грачев, Н.И. Проблемы государственного устройства России в свете тенденций общемирового политического развития [Текст] / Н.И. Грачев // Вестник СГАП. – 2006. – С.12.

² Марченко, М.Н. Государственный суверенитет: проблемы определения понятия и содержания [Текст] / М.Н. Марченко // Правоведение. – 2003. – №3. – С.186-187.

Мувофиқи таълимоти К. Шмитт: «Соҳибихтиёри мафҳуми устувори ҳуқуқӣ нест, балки танҳо ба вазъияти фавқулодае хос аст, ки дар он давлат метавонад аз ҳукуқ ба зӯроварии қонунӣ истифода барад».¹ Дар ин таълимот унсурҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ, маънавии соҳтори ҳуқуқии соҳибихтиёри давлат ба назар гирифта нашудаанд.

Давлат, ҳамчун механизми қонунгузор метавонад барои ҳифзи худ ва шаҳрвандон қонунҳоро бо роҳи чорӣ намудани вазъияти фавқулода ба муддати зиёд ё кӯтоҳ қабул ва дар амал чорӣ қунад. Набояд фаромӯш кард, ки ҳолати фавқулодаро давлат метавонад барои суиистифода ё ошкор кардани далелҳои барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ номақбул истифода барад.

Ба ақидаи С. В. Черниченко: «Соҳибихтиёри мафҳуми расмӣ буда, муносибатҳои мураккабро бо ташкилотҳои гуногун нишон медиҳад, ки дар он амали соҳибихтиёри бо қонуни ташкилот ба таври қатъӣ танзим карда мешавад».² Танзими ҳуқуқии соҳибихтиёри ба давлат имкон медиҳад, ки қонунмехварии худро таъмин намуда, доираи салоҳияту ваколат ва вазифаи дигар унсурҳои системаи сиёсӣ муайян карда шаванд.

Бояд гуфт, ки истиқлолиятро, ба истиснои қонунҳои миллӣ, бо қонунҳои байналмилалии корпоратсияҳои гуногун танзим кардан мумкин нест. Мо мафҳуми «истиқлолият»-ро ҳамчун нишонаи давлат эътироф мекунем, ки бидуни он мавҷудияти ин ниҳоди сиёсӣ номумкин аст.

Истиқлолият механизми идорақунии давлатӣ, ниҳодҳои амудии ҳокимият барои ҳифзи баробарии ҳуқуқи инсон дар ҳудуди давлат ва дигар василаҳои идорақунии самаранокро ташакқул медиҳад.

Амали соҳибихтиёри дар ин ҳолат ба Конститутсияи миллӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалие асос меёбад, ки дар қонунҳои давлат ифода ёфта, аз ҷониби мақомоти қонунгузор бо тартиби маҳсус барои ҳифзи худмуайянкуни халқ ва тамомияти арзӣ аз таҳочуми пинҳонӣ ё

¹ Шмитт, К. Политическая теология. Четыре главы к учению о суверенитете [Текст] / К. Шмидт. – М.: Канон-Пресс, 2000. – 336 с.

² Черниченко, С.В. Международное право [Текст]: Учебник для студентов вузов / С.В. Черниченко. – 3 изд. исп. – М: Омега – Л., 2008. – С.48.

ошкорой давлатхой алохидада қабул шудааст. Дар асоси мафхум ва моҳияти соҳибихтиёрий як қатор хусусиятхой низомро чудо кардан мумкин аст, аз қабили:

- худудӣ - волоияти як қонуни конститутсионӣ дар саросари давлат;
- соҳибихтиёрии халқ - тамоми ҳокимият дар давлат ба манбаи ягонаи ҳокимият - халқ тааллук дорад, ки ваколатхой худро ба намояндагони худ медиҳад;
- низоми тақсимоти ваколатҳо - маҳдудияти қонун, ҳамкорӣ ва мустақилияти шоҳаҳои ҳокимият ҳангоми қабули қонунҳо;
- зӯроварии қонунӣ - давлат дар шакли ниҳодҳои давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё артиш бояд дар доираи қонун ҳуқуқи инсон ва соҳибихтиёрии халқро аз таҳочуми давлатҳои дигар ва ташкилотҳои байналмилалӣ ҳимоя намояд.

Истиқтолияти давлатӣ ҳамчун хусусияти табиии давлат як қатор принципҳои ҷудонашаванда дорад, ки афзалияти соҳибихтиёрии давлатиро шарҳ медиҳанд ва бо Конститутсия ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳифз шудаанд. Ба сифати чунин принципҳо метавон инҳоро номбар намуд:

- а) давлатҳои соҳибихтиёр аз ҷиҳати ҳуқуқӣ баробаранд;
- б) давлат аз ҳуқуқи хоси соҳибихтиёрий истифода мебарад;
- в) эҳтироми дигар давлатҳо ҳамчун субъектҳои ҳуқуқӣ;
- г) тамомияти арзӣ ва истиқтолияти сиёсии давлатҳо даҳлнапазиранд;
- д) давлатҳо ҳуқуқ доранд низомҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро интихоб ва инкишоф диҳанд;
- ж) ҳар як давлат вазифадор аст, ки уҳдадориҳои байналмилалиро иҷро қунад ва бо дигар давлатҳо ҳамоҳанг амал қунад;¹
- з) амалияи истиқтолият дар сатҳи қитъавӣ (заминӣ)² ва қайҳонӣ (осмонӣ).³

¹ Декларация о принципах международного права 24 октября 1970 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents/decl> (дата обращения: 12.02.21).

² Конвенция ООН по морскому праву 1982 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents/decl> (дата обращения: 12.02.21).

³ Договор о космосе 27 января 1967 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents/decl> (дата обращения: 12.02.21).

Дар замони ҷаҳонишавӣ санадҳои байналмилалӣ сирф декларативӣ буда, ҳатмӣ нестанд ва эътирофи умумиро аз ҳар як давлат тақозо намекунанд. Аз ин рӯ, бояд принсипҳои мавҷуда васеъ карда шаванд. Аз ҷумла, тақсим накардани салоҳияти як давлат ба дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ, афзалияти ҳуқуқи миллӣ дар дохили давлат нисбат ба байналмилалӣ ва риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, озодона бастани ҳама гуна созишиномаҳои марбут ба сиёсати дохилию берунии давлат ва соҳти конститутсионӣ соҳибиҳтиёри давлатро вайрон намекунанд.

Дар ҷаҳони муосир ироди мардум, яъне соҳибиҳтиёри мардум, масъалаи мубрам аст, вале манфиати сиёсӣ ё иқтисодӣ ба ин раванд ҳалал расонида, метавонад ҳама гуна интиҳобот ё натиҷаи раъйпурсиро зери шубҳа мегузорад.

Акнун ба мағҳуми истиқлолият ва муносибатҳои байналмилалие, ки ба он вобаста аст, аз нуктаи назари равиши неолибералӣ, дар асоси андешаҳои муҳаққиқон, аз қабили В. Менделсон, С. Соренсен, Р. Н. Хаас ва ғайра равшани меандозем.

Б.Менделсон истиқлолиятро ҳамчун принсипи асосии ҷомеаи байналмилалӣ ва «манбаи тартибот дар ҷомеаи давлатҳо муайян мекунад».¹ Ақидаҳои Менделсонро олими рус А.Д.Катков таҳлил намуда нигоштааст: «Аммо соҳибиҳтиёри арзиши олий нест - худнигоҳдории низом ҳамчун мақсади ҷомеаи байналхалқӣ нисбат ба дигар мақсадҳо ва вазифаҳо афзалият дорад. Самаранокии низоми худмуҳофизатӣ аз ҷолишҳои системавӣ, аз ҷумла тавассути вайрон кардани принсипи соҳибиҳтиёри, таъмин карда мешавад. Дар баробари ин сарфи назар кардани принсипи соҳибиҳтиёри давлатӣ ба инкори тамоми ҷомеаи байналхалқӣ баробар аст».² Аз ин ҷо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки

¹ Mendelson, B. Sovereignty under Attack: the International Society Meets the Al Qaeda Network [Text] / B. Mendelson // Review of International Studies. – 2005. – Vol.31. – №1. – P.61-67.

² Катков, А.Д. Суверенитет государства: проблема его понимания и историческое развитие принципа [Электронный ресурс] / А.Д. Катков. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (дата обращения: 26.07.22).

истиқолият на танҳо дар низоми дохилӣ, балки дар раванди ташаккули муносибатҳои байнидавлатӣ низ аҳамияти хос дорад.

Ба андешаи С. Соренсон: «Истиқолият аз нуктаи назари неолибералӣ, ҳуқуқи байналхалқӣ (муносибати байналмилалии ҳуқуқӣ)-ро, ки муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро танзим мекунад, дар мадди аввал мегузорад. Консепсияи мазкур ба чунин ақида асос ёфтааст, ки истиқолияти давлатӣ волоияти қудрат дар дохири кишварро дар сиёсати миллӣ барои ҳифзи принсипи ҳуқуқи миллат ба ҳудмуайянкунӣ ва тамомияти арзӣ бо низоми тақсимоти қудрат дар саросари давлат, итоат кардан ба мақомоти дигар давлатҳо дар соҳаи байналхалқӣ, ба истиснои ҳодисаҳои маҳдудкунии ихтиёрии соҳибихтиёриро дар назар дорад»¹. Ин консепсия истиқолиятро дар чаҳорҷӯбаи ҳуқуқи миллӣ ҳамчун мағҳуми шартӣ медонад. Маҳдуд кардани соҳибихтиёрий агар аз ҳамкории зичи элитай сиёсӣ, олигархҳо ва ҳамгирои сармоя маншаъ гирифта, қонунгузории миллиро аз ҷиҳати эътибори ҳуқуқии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар сатҳи пасттар гузошта, манфиатҳои корпоратсияҳоро дастгирӣ намояд, ба сиёсати миллии давлат таъсири то андозае манғӣ мерасонанд.

Чунин ҳамкории муштарак боиси осебпазир гардидани соҳибихтиёрий шуда, давлатро аз иҷрои рисолат, салоҳият ва ваколат бозмедорад.

Р. Хаас вобаста ба масъалаи мазкур гуфтааст, ки: «Давлат ҳангоми ба дӯш гирифтани уҳдадориҳои байналмилалӣ бояд барои voguzor намудани қисме аз истиқолияти худ дар сурате омода бошад, ки бартарият аз ин иқдом дар қиёс аз камбудиҳо зиёд бошанд»². Ба ақидаи мо, дасткашӣ аз баъзе салоҳиятҳо факат дар ҳолатҳое бояд рӯйи кор гирифта шавад, ки он истиқоли комили давлатро халалдор накунад. Дар таҷрибаи муосир чунин амал барои ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ ва амнияти мавриди истифодаанд.

¹ Соренсен, С. Суверенитет: Обновление и преемственность в фундаментальных институтах [Текст] / С. Соренсен // Журнал политических исследований. – 1999. – С.590-604.

² Haass, Richard N. Sovereignty: Existing rights, evolving responsibilities [Electronic resource] / Richard N. Haass. – Mode of access: <https://2001-2009.state.gov/s/p/rem/2003/16648.htm> (accessed: 01.12.2018).

Назарияи неореализм, ки дар асоси ақидаҳои мұхаққиқон С. Краснер, К. Валтс, С. Эскуде ва дигарон ташаккул ёфтааст, хусусиятҳои соҳибихтиёрии халқро васеъ мекунад. «Асоси ин консепсияро соҳибихтиёри ташкил медиҳад, ки асоси давлат мебошад ва дар идорақунии глобалии сармоя ва захираҳои инсонӣ нақши муайянкунандаро мебозад. Аммо ҳуқуқи байналмилалӣ, сарфи назар аз субот, мисли меъёрҳои байналмилалӣ, бо сабаби анархизми худи низоми байналмилалӣ метавонад тағиیر ёбад, бо далели вучуд доштани тақсимоти нобаробари қувваҳо, зиддият байни давлатҳо ва арзёбии соҳибихтиёрий дар зери фишори равандҳои сиёсӣ, меъёрҳои байналмилалӣ табиатан куҳнашуда ва архаистӣ ба назар мерасанд».¹

Ҳуқуқи байналмилалӣ ба мисли худи низоми байналмилалӣ наметавонад анархӣ бошад, зеро он механизми устуворқунандаест, ки устувории қудрати давлат ва ҳуқуқи инсон ва шаҳрвандро дар ҳуқуқи миллӣ муттаҳид мекунад. Чунин механизми ёрирасони генезиси устувори давлат ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқие, ки арзишҳои миллӣ ва меъёру принципҳои байналмилалии онро ҳифз мекунад, баррасӣ намешавад.

Низоми муносибатҳои байналхалқӣ набояд ба қонунгузории як давлат ё гурӯҳи давлатҳо вобаста бошад, ки сиёсати барҳам додани соҳибихтиёрий дар тақсимоти доираҳои нуфузро пеша карда, боиси дар зери ҳукмронии гурӯҳҳои террористӣ мондани сохторҳои худудии бенazorat мешаванд. Қонуни миллӣ одатан таҳти қоидаҳои созмони байналмилалӣ тағиир ёфта, салоҳиятҳои худро дар сиёсати миллӣ ба мақоми фаромиллӣ медиҳад ва ба ин васила, чунин шакли ҳуқуқи байналмилалиро ба мисли истиқолияти фаромиллӣ эълон менамояд.

Ин консепсия ҷузъе аз лоиҳаҳои марбут ба ҷаҳонишавӣ аст, ки бухронҳоро бо модели нави рушд ҳал намекунад, балки рушди давлатро то андозае заиф мекунад ва як роҳи халосӣ - ҷанги умумиҷаҳонӣ боқӣ мемонад, ки дар шароити муосир хусусияти маҳаллии аз нав тақсим

¹ Краснер, С. Суверенитет: Организованное лицемерие [Текст] / С. Краснер. – Принстон: Издательство Принстонского университета, 1999. – 248 с.

кардани доираҳои таъсирро пайдо мекунад ва дар чунин вазъият танҳо ҳокимияти соҳибихтиёр қодир аст давлатро ҳифз кунад.

Дар бораи соҳибистиқлолии давлатӣ консепсияи дигар, яъне консепсияи постпозитивистӣ низ пешниҳод шудааст, ки асосгузорашон В. Иванов, Л. Рей, Д. Агамбен ва дигарон мебошанд. «Ин консепсия ба инкори соҳибихтиёри дар қудрат ва сиёsat асос ёftaast, зоро дар замони ҷаҳонишавӣ давлат аз байн меравад ва салоҳияти худро ба мақомоти фаромилӣ медиҳад, ки аз ҷониби давлатҳо назорат намешаванд ва соҳибихтиёри на танҳо ҳамчун падидай заравар, балки ҳамчун осори замони модерн низ қабул мешавад»¹. Камбудии ин консепсия, ба ақидаи мо, дар он аст, ки соҳибихтиёриро нишонаи давлат эътироф накарда, онро мағҳуми ғайрисиёсӣ медонад ва давлати муосирро муҳити бидуни монеа (боҷхона) ба маънои иқтисодӣ ва сиёсӣ мешуморад, ки аксаран бо саноати ҳаробшуҳда ва иқтисодиёте, ки бо кредит, қарзҳои мақомоти болоии ташкилоти байналхалқӣ кор мекунад.

Давлат, дар навбати худ, субъективияти худ - назорати иқтисод ва сиёsat ва дар маҷмӯъ қишварро аз даст медиҳад, ки боиси сунистифода аз ҷониби давлатҳои қалонтар мегардад ва соҳибихтиёри ҳамчун шакли декларативии ҳокимият бοқӣ мемонад.

Мавзуи истиқлолият ва асосноккунии назариявию концептуалии он дар илми сиёsatшиносии ватанӣ низ аҳамияти вижа дорад. Олимон ва сиёsatмадорону коршиносони масоили сиёсӣ ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳи хос зоҳир намудаанд.

Масъалаҳои назария ва амалияи истиқлоли давлатиро дар асарҳо, паёмҳо ва суханрониҳои Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалий Раҳмон дарёфт намудан мумкин аст, ки онҳо хосияти концептуалий дошта, мазмуну моҳияти ин зухуроти муҳимми сиёсиро мекушоянд. Барои мисол: «Истиқлолият волотарин ва пурадзиштарин дастоварди давлату давлатдории тоҷикон дар асри бистум аст, ки нахуст дар давраи давлатдории Иттиҳоди Шӯравӣ арзи ҳастӣ намуда, бо вучуди

¹ Агамбен, Д. Суверенная власть и реальная жизнь [Текст] / Д. Агамбен – М., 2011. – 256 с.

баъзе беадолатиҳои марзию ҷуғрофӣ ҳамчун шакли давлатдории мутамаддину пешрафта ташаккул ёфт, сабзид ва ба камол расид», - қайд намудаанд Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониашон бахшида ба 10-солагии Истиқолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 сентябри соли 2001.

Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик А. Н. Муҳаммад: «Истиқолият мустақилияти сиёсӣ ва соҳибихтиёри давлатӣ дар фаъолияти сиёсати дохилӣ ва берунӣ мебошад, ки ба даҳолат кардани давлатҳои дигар қатъиян роҳ намедиҳад. Қатъи назар аз бузургӣ ва ё хурдии марзи мамлакат, миқдори аҳолӣ ва соҳти ҷамъиятӣ истиқолият ба ҳама давлатҳо тааллук дорад. Истиқолияти сиёсӣ ин озодии иродай миллӣ, шаъну шараф, қудратмандӣ ва яке аз руқнҳои асосии ҳастии ҳар як давлати мустақил ба шумор меравад»¹. Чунин маънидодқунии истиқололи давлатӣ ҳосияти бисёрҷанба дошта, паҳлуҳои сиёсӣ, ҷамъиятӣ ва маънавии онро дар бар мегиранд.

Вобаста ба масъалаи истиқололи давлатӣ ақидаронӣ намуда, сиёсатшиноси тоҷик Г.Н. Зокиров зикр намудааст: «Дар режими демократӣ моҳияти соҳибихтиёри маънои ҳалқиро таҷассум мекунад. Масалан, дар Эъломияи истиқолияти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (1776) ин нақши муайянкунандай ҷомеаи маданий ба таври зерин ифода ёфтааст: ҳама одамон ба ҳаёт, озодӣ, истиқолият, моликият, хушбахтӣ ва амният ҳуқуқҳои баробари модарзодӣ доранд; ҳалқ манбаи қудрат аст ва он соҳибихтиёри дорад, ҳукumat хизматгори ҳалқ аст. Истиқолияти давлатии мо дар зери ливои демократикунонӣ, либераликунонии иқтисодиёт ва буҳронҳои иқтисодиву маънавӣ 24-уми августи соли 1990 дар Ичлосияи дуюми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум, замоне ки Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС буд, қабул гардид. Дар он муқаррар шуда буд: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибистиқололи сермиллат мебошад».² Номбурда, ҳамчунин таъкид кардааст ки: «Фаҳми дурусту

¹ Муҳаммад, А. Доишиномаи муҳтасари сиёсӣ [Матн] / А. Муҳаммад. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – С.126-127.

² Зокиров, Г.Н. Доишиномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – Ч.3. – С.502.

муосири истиқолият бояд хосиятҳои мухталифи раванди инкишофро ба назар гирад. Фарогирӣ, вақт ва низомнокиро мадди назар насозад. Омилҳои мазкур аз он шаҳодат медиҳанд, ки бе назардошти робитаҳои гуногуни равандҳои сайёравӣ ва таъсири мутақобилаи онҳо, бе баҳамтаъсиррасонии инсон, ҷомеа ва табиат ҳеч минтақа ё мамлакат истиқолияти комилро соҳиб намегардад.

Масъалаҳои дигари муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, ҳоҳ дар либоси этникую миллӣ бошанд ё дар шакли дигар зуҳур ёбанд, ҳам ба ин доира дохил мешаванд. Манфиату талаботи раванду муносибатҳои оламро ба назар гирифтан ҳатмӣ аст. Рӯй овардан ба чунин силсилаи арзишҳо ҳеч гоҳ принсипи худмуайянкунии миллиро истисно намекунад. Баръакс, он бояд дар занчири баҳамтаъсиррасонии ҳодисаҳо мақом ва нақши сазовор пайдо намояд»¹. Ин муҳаққик ба масъалаи мазкур аз лиҳози қиёсӣ муносибат намуда, моҳият ва хусусияти ин зуҳуроти сиёсиро вобаста ба шароити Тоҷикистон ҳаматарафа таҳлилу баррасӣ намудааст. Таълифоти муаллиф дар ин самт васеъ ва бисёрҷанба буда, дар доираи он ба раванди ба даст овардани истиқоли давлатӣ дар Тоҷикистон баҳои асосноки сиёсӣ дода шудааст.

Донишманди дигари тоҷик М. У. Хидирзода вобаста ба хусусияти истиқололи давлатӣ чунин андеша дорад: «Истиқолият ҳамчун рамзи муҳимми давлатдорӣ василаи беҳтарини шинохти миллатҳо дар арсаи ҷаҳонӣ буда, раванди давомнок, рушдёбанда ва тағийрпазир маҳсуб меёбад. Заминабаҳши ҳама гуна истиқолияти давлатӣ, пеш аз ҳама, мафкура ва ҷаҳонбиниест, ки инсонҳоро дар шинохти асолат ва рисолати хеш муваффақ гардонида, талош ва қӯшиши онҳоро баҳри мустақилона муайян намудани тақдири худ, дарёфти роҳи муваффақият баҳри расидан ба саодати комил, раҳонидан аз вобастагию тобеият такон мебахшад. Истиқлолхоҳӣ ҳамчун категорияи равонию сиёсӣ ифодакунандай рӯхияест, ки ҷомеаҳо бо такя ба он неруи равонӣ ва иҷтимоии худро қавӣ гардонида, ҳадафҳояшонро марҳила ба марҳила амалӣ месозанд. Хусусияти ин падида

¹ Зокиров, Г.Н. Истиқолияти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2001. – С.15.

дар он зоҳир мегардад, ки дар ҷомеаҳо ва низомҳо рӯҳбаландии иҷтимоӣ устувор гардида, субъектҳои сиёсат бештар ба он меҳваре таваҷҷуҳ менамоянд, ки ин ғояро тақвият мебахшад».¹ Воқеан ҳам, истиқоли давлатӣ зуҳуроти динамикӣ буда, андешидани ҷораҳои доимӣ баҳри таҳқими он ногузир мебошад. Мо ба ақидаи муаллиф дар бораи зарурати мавҷудияти заминаҳои маънавию ахлоқӣ ва равонӣ барои ба даст овардани истиқоли давлатӣ розӣ ҳастем, зоро субъектҳои сиёсат, ки дорои рӯҳияи баланди истиқлолхоҳӣ ҳастанд, метавонанд барои пойдор намудани он муваффақ гарданд.

Сиёсатшинос М. Акмалова истиқоли сиёсиро ҳамчун масъалаи муҳимми таҳқиқотӣ дар шароити тағйирпазирии олами муосир эътироф намуда, омили ташаккул ва таҳқими истиқоли давлатӣ, суботи сиёсиро арзёбӣ менамояд.² Ба ақидаи ў: «Истиқолият назарияи сиёсиест, ки бо роҳбарияти олӣ ва ҳокимияти сиёсӣ пайваст аст. Мағҳуми «истиқолияти сиёсӣ» бо мағҳуми соҳибихтиёри ҳокимиятдории комили сиёсӣ ҳаммаъно мебошад».³ Ба ақидаи мо, аҳамияти таҳқиқотӣ доштани масъалаи зикршуда бебаҳс буда, омӯзиши масъалаи мазкур заруру саривактӣ мебошад.

Ҳуқуқшинос А. Имомов ба истиқолият аз лиҳози ҳуқуқӣ муносибат намуда, онро падидай ҳуқуқи конституционӣ меҳисобад: «Соҳибихтиёри ҳамчун падидай ҳуқуқи конституционӣ, ки бо ҳастиву вучуди миллат, халқ ва давлат пайваста аст, дар ниҳоят аз тариқи мазмун ва таъиноти вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд инъикос меёбад. Соҳибихтиёри давлат шакли асосии зуҳуроти соҳибихтиёрии миллат ва халқ аст. Моҳияти давлат дар шакл ва мазмуни фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, ҳадафи асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, интихоби самтҳои рушди демократӣ ва таъмини воқеии ҳокимиятдории халқ таҷассум меёбад».⁴ Тавсифи зикргардида

¹ Хидирзода, М.У. Истиқолият ва стратегияҳои муваффақ [Матн] / М.У. Хидирзода. – Душанбе, 2017. – С.9.

² Акмалова, М.А. Политические проблемы и специфические особенности государственного суверинитета Республики Таджикистан [Текст] / М.А. Акмалова. – Худжанд, 2018. – С.67.

³ Ҳамон ҷо.

⁴ Имомов, А. Соҳибихтиёри ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд [Матн] / А. Имомов // Тоҷикистон дар масири таъриҳи истиқолият, дастовард ва дурнамо. – Душанбе, 2021. – С.110-111.

хусусияти ҳукуқии истиқолиятро ошкор намуда, ваколатҳои давлатро дар масъалаи муайян намудани сиёсати дохилӣ ва хориҷии он зикр мекунад.

Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик А. Ф. Холиков, ки ба ташаккули давлати миллӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намудааст: «Яке аз руқнҳои муҳимми бунёди давлат истиқолияти давлатист. Истиқолият танҳо бо эълон намудану қабули санади соҳибихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом наёфта, ҳукуқи ҳалқу миллатро ба таъсиси ҳокимияти давлатии мустақил дар дохили кишвар амалӣ намудану онро чун субъекти соҳибихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон ба арсаи ҷаҳонӣ ва майдони муборизаи ҳастӣ ворид соҳтан аст»¹. Ба ин маънӣ, истиқололи давлатӣ на танҳо эълони он аст, балки андешидани ҷораҳо баҳри эътирофи давлат дар арсаи байнамилалӣ низ маҳсуб меёбад.

Ҳуқуқшинос Ҷ. З. Мачидзода вобаста ба масъалаи мазкур чунин навиштааст: «Соҳибихтиёри Ҳуқуқҳои ҳалқӣ дар ифодай иродай ҳалқ ҳамчун манбаи ҳокимияти давлатӣ зоҳир меёбад. Яъне, ҳалқ манбаи ягонаи ҳокимияти давлатист. Барои соҳибихтиёри Ҳуқуқҳои ҳалқӣ демократия ва ниҳодҳои демократӣ, қонуният ва низоми интихоботи озод, пинҳонӣ ва шаффоғ ҳизмат мекунад».² Ӯ бештар ба мавзуи манбаи ҳокимият тамаркуз намуда, истиқололи воқеиро дар сарчашмаи ҳокимият эътироф намудани ҳалқ медонад.

Муҳаққиқи дигари тоҷик Б. М. Ҳолназаров, ки дар масъалаи истиқолияти давлатӣ таҳқиқоти диссертационӣ анҷом додааст, вобаста ба моҳияти зуҳуроти мазкур чунин назар дорад: «Пайдоиши чунин падидаи иҷтимоию сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба монанди истиқолият, қонунияти марҳилаи навбатии рушди тамаддун буда, на танҳо васеъшавии шароити на танҳо миллату ҳалқият, инчунин истиқолияти миллӣ ва давлатӣ, ба дӯш гирифтани масъулият барои озодӣ ва некуаҳволии шаҳрвандон, дарки зарурати таъмини ҳуқуқҳои онҳоро таҷассум мекунад. Асоси гояи истиқолияти миллиро принсипҳои адолати иҷтимоӣ, баробарии

¹ Холиков, А.Ф. Андешаи давлати миллӣ [Матн] / А.Ф. Холиков. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – С.96.

² Мачидзода, Ҷ.Б. Соҳибихтиёри Ҳуқуқҳои ҳалқӣ ва беҳдошти авзои сиёсӣ дар ҳалли проблемаҳои давлатдории миллӣ [Матн] / Ҷ.Б. Мачидзода // Ҳифзи сиёсию ҳукуқии соҳибистиколии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – С.11.

иҷтимоию миллӣ ва таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ ташкил медиҳад»¹. Ба ибораи дигар, муаллифи зикргардида истиқлолиятро ҳамчун зухуроти сиёсӣ, ҳукуқӣ эътироф намуда, риояи принсипҳои иҷтимоиро ҳангоми таҳқими он зарур меҳисобад.

Муҳаққиқ З.М.Исмоилзода дар рисолаи номзадии худ «Истиқлоли давлатӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» (таҷрибаи Тоҷикистон) нақши истиқлоли давлатиро дар ташаккули мавқеи давлати миллӣ дар низоми мавҷудаи муносибатҳо мавриди арзёбӣ қарор додааст. Вобаста ба ин ў мутмаин аст, ки: «Истиқлоли сиёсӣ барои давлат меъёри меҳварӣ ба ҳисоб рафта, дар сурати аз даст додани он давлат аз байн меравад. Маҳз истиқлол имкон медиҳад, ки давлат ҳувият, ягонагӣ, ҳудмуайянкунӣ ва фаъолияти низоми ҳокимиятре ташаккул диҳад ва худро аз дигар ташкилоту созмонҳои ҷамъиятию байналмилалӣ фарқ кунонад»². Ба ақидаи муаллиф метавон розӣ шуд, ки воқеан ҳам истиқлоли давлатӣ ба сифати меъёри муҳимми муайянкунандай давлат ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои сиёсӣ мавҷудияти онро кафолат дода, баҳри ишғоли мақоми сазовор дар низоми ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Истиқлоли давлатӣ ва ташаккули давлати миллӣ дар рисолаи Д. Қ. Раҳимов «Хусусиятҳои инкишофи давлати миллӣ дар шароити муосир» (дар мисоли Тоҷикистон) низ инъикос ёфтааст. Ў дар робита ба хусусиятҳои ташаккул ва таҳқими давлати миллӣ ба он назар аст, ки: «Масъалаи истиқлолияти сиёсӣ ба сифати падидай меҳварии инкишофи давлатдории муосир баромад мекунад. Барои Тоҷикистон низ истиқлолгарӣ ва фаҳми дурустӣ мазмуну моҳияти он арзиши рӯзмарраро қасб намудааст. Дар шароити Тоҷикистон истиқлолгарӣ ва пайваста

¹ Холназаров, Б.М. Особенности приобретения национальной независимости в Таджикистане и пути ее укрепления [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Холназаров Баҳром Махмадназарович. – Душанбе, 2006. – С.15.

² Исмоилзода, З.М. Государственный суверинитет в системе международных отношений в условиях глобализации (опыт Таджикистана) [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Исмоилзода Зуфар Муртазохон. – Душанбе, 2019. – С.13.

такмилу таҳқим бахшидани он ба масъалаи асосии рӯз табдил ёфтааст»¹. Вокеан ҳам, айни замон таҳқими давлатдории миллӣ, устуворгардонии истиқоли давлатӣ дар шароити мавҷудияти таҳдидҳои гуногун масъалаҳои муҳимму рӯзмарра дар ҳаёти чомеа буда, таҳқиқоти илмӣ дар ин самт моҳияти зарурии илмию амалиро соҳибанд.

Муҳаққиқ М.С. Ҳакимов истиқоли давлатиро таҳқиқ намуда, хулоса баровардааст, ки: «Соҳибихтиёрии миллӣ ва истиқлол мустақилияти сиёсӣ, ҳудудӣ, фарҳангӣ ва забонии миллатро ифода намуда, дар мукаммалии ҳуқуқҳои соҳибистиқлолӣ дар самтҳои зикргардида таҷассум меёбад»².

Дар баробари ҷанбаҳои сиёсию ҳуқуқӣ, инчунин ҷанбаҳои таърихии истиқоли давлатӣ аз ҷониби олимони шинохта мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Масалан, академик М. Шакурӣ дар китоби худ «Истиқлол ва ҳудшиносии иҷтимоию маънавӣ» қайд мекунад, ки: «Соли 1924 ҳангоми тақсими миллӣ-ҳудудӣ ноинсофии таъриҳӣ дар ҳаққи тоҷикон аз ҳадду андоза гузашт ва соли 1929, ҳангоми таъсиси Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистон ҳам вазъият ислоҳ нашуд. Соли 1924 танҳо сеяки тоҷикони Осиёи Миёна – фақат онҳое, ки дар ҳоки Бухорои Шарқӣ буданд, ба ҳудтаъинии миллӣ расиданд ва аз се ду ҳиссаи онҳо дар ҳудуди Ӯзбекистон аз ин неъмат, ба сифати миллат маҳрум монданд. Азбаски дар ҷамъият то он вақт муносибатҳои феодалий ҳукмрон буданд, тоҷиконе, ки дар ҳоки Тоҷикистон монданд, ҷандон ҳудшиносии миллӣ пайдо накарданд, ҳештанишиносии миллии онҳо тамоман ноқис буд ва мазмуни ибтидой дошт»³.

Ба ақидаи М.Ҳакимов: «Марҳилаи якуми ташаккули соҳибистиқлолӣ аз давраи ташаккули давлати Сомониён оғоз ёфта, бо заволи он анҷом меёбад. Ҳусусияти хоси ин марҳила дар он аст, ки баъд аз шикасти давлати

¹ Раҳимов, Д.Қ. Ҳусусиятҳои инкишофи давлати миллӣ дар шароити муосир (дар мисоли Тоҷикистон) [Матн]: Автореф. дисс... ном. илм. сиёсӣ / Раҳимов Дилшод Қурбоналиевич. – Душанбе, 2022. – С.13.

² Ҳакимов, М.С. Особенности становления политического суверенитета таджикского народа [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Ҳакимов Махамад Сайфович. – Душанбе, 2005. – С.18.

³ Шакурӣ, М. Истиқлол ва ҳудшиносии иҷтимоиву маънавӣ [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе, 1999. – С.15.

Сомониён соҳибихтиёрии миллӣ ва истиқололи давлатии миллати тоҷик аз байн рафт».¹

Ҳамин тариқ, таҳлили ҷанбаҳои илмию назариявии таҳқиқи масъалаи истиқололи давлатӣ: мазмун, моҳият ва хусусиятҳои он муайян намуд, ки дар илм вобаста ба масъалаи мазкур ақида ва назарияву консепсияҳои гуногун мавҷуданд. Ҳар яки онҳо аз назари ҳуд онро баррасӣ ва асоснок намудаанд. Нуктаи меҳварӣ дар ҳама таҳқиқот ин аст, ки истиқололияти давлатӣ унсур ва нишонаи муҳимми давлат буда, танҳо дар заминаи мавҷудияти он давлат ҳамчун ташкилоти сиёсӣ ва субъекти сиёсии мустақил дар муносибатҳои байналмилалӣ шинохта мешавад.

Дар раванди таҳлили масъала мо кӯшиш намудем, ки ақида ва назарияҳои мавҷударо аз диди таърихио сиёсӣ ва иҷтимиою фарҳангӣ гурӯҳбандӣ намуда, ҳар қадоми онҳоро вобаста ба шароити таъриҳӣ ва иҷтимиою фарҳангии ташаккули онҳо арзёбӣ намоем. Вобаста ба ин, аввалан таълимоти олимони Ғарб, баъдан олимони рус ва сипас олимони тоҷик мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтанд. Дар натиҷа асоснок карда шуд, ки соҳибистиқлолӣ ҳамчун зуҳуроти сиёсию иҷтимоӣ ва ҳукуқӣ ифодаи мустақилияти давлат дар муайян намудани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ буда, нишонаи муҳимми давлат маҳсуб меёбад. Бидуни он давлат ҳамчун ташкилоти сиёсӣ ва субъекти мустақили муносибатҳои сиёсӣ эътироф намешавад.

Ҳамчунин муайян гардид, ки назарияи истиқололият муҳторияти ҳокимияти сиёсиро дар дохил ифода намуда, имкон медиҳад, ки давлат дар ташаккули шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ, муайян намудани соҳти давлатдорӣ, заминаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва таърихио фарҳангӣ, тамоюли идеологӣ мустақилона муносибат намояд.

---

¹ Ҳакимов, М.С. Особенности становления политического суверенитета таджикского народа [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Ҳакимов Махамад Сайфович. – Душанбе, 2005. – С.21.

1.2. Ҷанбаҳои сиёсӣ ва концептуалии омӯзиши нақши Пешвои миллат

дар рушди чомеа ва давлат

Инсоният аз замонҳои хеле қадим муҳимм будани нақши сарварро дар ҳаёти чомеа дарк намуда буд. Ин эҳтиёҷ дар натиҷаи зиндагии якҷояи одамон ба вучуд омада, тӯли асрҳост, ки мавҷудияти он иерархияи муайян ва шаклгирифтаи иҷтимоиро дар чомеа ба вучуд овардааст. Муносибатҳои ҳокимијат ҳам ифодай фаъолияти субъекту объекти идоракунӣ буда, сарвари сиёсӣ дар занчири зикргардидаи муносибатҳо мақоми хосро ишғол менамояд.

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки сарвари сиёсӣ ё бо қадом ифодай дигаре, ки дар боло зикр гардид, мо онро номгир нақунем, шахсест, ки тавассути қувваи маҳсуси таъсиррасонӣ ба рафтор ва ирадаи дигарон қудрати идоракунӣ ва сафарбарномоии чомеаро дошта, баҳри таъмини ягонагӣ ва муттаҳидии он нақши муҳимм дорад.

Ҳамзамон бо ин, сарвари сиёсӣ нафарест, ки масъулияти азимро дар назди чомеа ва мардум ба дӯш гирифта, мақоми роҳбалади иҷтимоию сиёсиро низ дар чомеа иҷро мекунад.

Дар ҷараёни рушди афкори илмӣ ва фалсафӣ таърифҳои гуногуни сиёsat пешниҳод карда шуданд: «санъати шоҳона» -и умумӣ, ки иборат аз доштани маҷмуи маҳсуси истеъдодҳо (суханварӣ, ҳарбӣ, судӣ ва гайра), қобилияти «ҳамаи шаҳрвандонро муҳофизат кардан ва агар имконпазир бошад, онҳоро аз бадтаринҳо беҳтар намудан». (Афлотун), дониш дар бораи идоракуни дуруст ва оқилона (Макиавелли), роҳбарии дастгоҳи давлатӣ ё таъсир ба роҳбарият (Макс Вебер), муборизаи манфиатҳои синфӣ (Карл Маркс) ташаккул ёфтаанд.¹

Таҳлили афкори сиёсӣ нишон медиҳад, ки мутафаккирони давру замонҳои гуногун вобаста ба ин масъала ақидаҳои арзишманди худро баён намудаанд. Яке аз чунин таълимот таълимоти Конфутсий мебошад.

---

¹ Мировая политика [Текст]: Теория, методология, прикладной анализ / Под ред. А.А. Кокошина, А.Д. Богатурова. – М.: КомКнига. URSS, 2005. – С.321.

«Таълимоти Конфутсий дар бораи санъати идоракунии чомеа – анъанаи пургановат дорад. Ҳакқу ҳуқуқи худро ба идоракунӣ ашрофон бояд тавассути ахлоқ, дониши воло, ғамхорӣ нисбат ба тобеон, таъминот ва тарбияи онҳо исбот кунанд. Роҳбари хирадманду оқил бояд хуб донад, ки одамон чиро меписанданд (боигарӣ, обрӯ) ва чиро дӯст намедоранд (камбағалӣ, бадбинӣ), ашрофи кордон бояд қобилияти дидан, шунидани ҳама чизро дошта бошад ва нуктаи назари худро эҳтиёткорона гуфта тавонад, аз амали хатарнок ва таваккалиӣ худдорӣ карда тавонад. «Як ҳарфи бечо дар бораи хирад ва бехирадии одам, маҳсусан ҳокимро, шаҳодат дода метавонад, ки самимият ва бамаврид будани вай, ҳамзамон метавонад, тақдири давлатро ҳал кунад».¹ Аз ин ҷо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки хислатҳои шахсии ҳокимро Конфутсий ҳамчун василаи ҳуби муаррифиунандай ў эътироф намуда, бо ибрози ақидаи мазкур ҳокимонро низ огоҳ меқунад, ки накутор бошанд, эҳтиёҷоти мардумро қонеъ намоянд ва дуруст роҳнамоӣ намоянд.

Мутафаккири дигаре, ки ақидаҳои ў вобаста ба масъалаи давлату идоракунӣ арзиши худро тӯли қарнҳо нигоҳ доштааст, Афлотун мебошад. Таълимоти сиёсию фалсафии Афлотун фарогирии кулли масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ буда, дар онҳо қонунияти рушди чомеа ва муносибатҳои ҷамъиятий мавриди таҳлилу мубоҳисаҳо қарор гирифтааст. Дар мавриди сарварӣ низ номбурда ақидаҳои пуарзиш баён намудааст. Дар асари машҳури ҳуд «Давлат» ў: «Сиёсатро санъати шоҳҳон маънидод кардааст, ки донишу маҳорати идоракунии одамонро тақозо дорад. Сиёсат он замоне падид меояд, ки дар чомеа зарурати танзими муносибатҳо байни одамон ба вуҷуд ояд. Аз як ҷониб сиёсат, ин «дениши ягона» дар бораи он ки чӣ гуна бояд ҷомеаро идора кард ва аз ҷониби дигар, ин «санъати идоракунии ҳамаи одамон» аст. Мақсади сиёсат «некии кулли давлат» мебошад. Дар қиёс ба худоён, ки инсонҳоро идора меқунанд ва бевосита аз адолати илоҳӣ истифода мебаранд, сиёсатмадорон - одаманд. Танҳо чанд нафари интихобшуда, ки рӯҳи онҳо ҳақиқати илоҳиро фарогир аст, медонанд, ки

¹ Конфуций. Лунъ юй [Текст] / Конфуций. – М., 1962. – С.237-239.

чī гуна инсонхоро дуруст идора кунанд ва метавонанд ба чомеа хуб раҳбарӣ кунанд».¹ Ба ақидаи мо, андешаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки Афлотун табиати инсонхоро номукаммал ҳисобида, ба идоракунӣ эҳтиёҷ доштани онҳоро таъкид намудааст. Аз ин рӯ, истифодаи мағҳуми «танҳо чанд нафар интихобшуда, ки рӯҳи онҳо ҳақиқати илоҳиро фарогир мебошанд» инъикоси мавқеи ў дар масъалаи ногузирӣ сарвари сиёсӣ дар чомеа мебошанд. Ин «чанд нафар», ки дорои қобилияти маҳсуси идоракунӣ мебошанд, имкон доранд боқимондаи мардумро аз паси ҳуд баранд ва барои ба даст овардани мақсад сафарбар намоянд.

Ақидаҳои сиёсии Афлотунро дар масъалаи давлат ва сарварӣ таҳқиқ намуда, олими рус Р.Х.Кочесоков қайд мекунад, ки: «Афлотун боварӣ дошт, ки давлати идеалии ўро метавон ба воқеият табдил дод. Инро бо ду роҳ анҷом додан мумкин аст. Аввалан, Афлотун гуфт, ки дар байни авлоди подшоҳон тасодуфган файласуфманишон пайдо шуда метавонанд, ки бо адолат ҳукмронӣ мекунанд ва шаҳрвандон бо омодагӣ муқаррарот ва қонунҳои онҳоро риоя мекунанд. Сониян, файласуфон ба сари қудрат омада, аз шахсони аз даҳсола болоро аз давлат пеш мекунанд, боқимондаро ба тарзи ҳуд тарбия мекунанд».² Вобаста ба ин метавон қайд намуд, ки Афлотун масъулияти идораи чомеаро ба файласуфон хос медонист. Аз ин рӯ, пайдоиши «файласуфманишон»-ро ў василаи хуби ташаккули давлати идеалий медонад.

Ба ақидаи Афлотун: «Давлати идеалий бояд аз се табақаи асосӣ иборат бошад: ҳокимону файласуфон, ки ҳамзамон ҳоким мебошанд, муҳофизон-сарбозон, ки масъули ҳифзи давлат аз душманони дохилӣ ва хориҷианд, ҳунармандону деҳқонон, заминкорон, ки ба ду табақаи дигар мутеъ ҳастанд».³ Табақабандии Афлотун нишонаи мавҷудияти тақсимбандии иҷтимоӣ дар чомеа мебошад. Файласуфон бошад, дорои мартабаи баланд буда, мутафаккирон ба онҳо вазифаи сарварӣ дар чомеаро бовар мекунад.

¹ Платон. Государство [Текст] / Платон // Собрание сочинений: в 4 томах. – М., 1993. – Т.3. – С.232.

² Кочесоков, Р.Х. Идеальное государство Платона [Электронный ресурс] / Р.Х. Кочесоков. – Режим доступа: <https://kbsu.ru/idealnoe-gosudarstvo-platona/> (дата обращения: 23.05.23)

³ Платон. Государство [Текст] / Платон // Собрание сочинений: в 4 томах. – М., 1993. – Т.3. – С.234.

Файласуфи дигари бузурги Юнони Қадим, ки вобаста ба давлату сарвари сиёсӣ ақидаҳои пурагриш баён намудааст, Арасту мебошад. Ӯ муътақид аст, ки: «Давлат мансуб ба зухуроти моҳиятӣ аст. Инсон, табиатан, мавҷуди сиёсӣ мебошад. Касе, ки аз рӯйи хислат, на аз лиҳози ягон ҳодисаи фавқулода, «берун аз давлат» зиндагӣ мекунад, аз ҷиҳати рӯҳӣ солим нест.... Гомер онро беasl, берун аз қонун ва ломакон номидааст. Ин гуна шахс доимо ташни низоъ мебошад».¹ Вобастагии байни давлат ва инсонро баррасӣ намуда, мавҷудияти дуюмиро берун аз якумӣ номумкин мөҳисобад. Яъне, берун аз ҷомеа инсон наметавонад рисолати инсонии худро ичро намояд.

Нақши давлатро ҳамчун ташкилоти сиёсии барои ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ зарурӣ қайд намуда, навиштааст: «Намунае, ки мо онро бо давлат қиёс карда тавонем, мавҷуд нест».² Аз ин нуктаи назар Арасту давлатро ҳамчун ташкилоти сиёсии ягона ва муҳимм арзёбӣ мекунад, ки баҳри ташаккул ва камолоти фитрии инсон ҳамаҷиҳата мусоидат менамояд.

Арасту қайд мекунад, ки: «Давлат моли ҳалқ аст ва мардум ҳар гуна ҷамъи одамоне нест, ки ба ҳар васила ҷамъ шудаанд, балки иттиҳоди одамоне мебошад, ки дар масъалаҳои ҳуқуқӣ ва манфиатҳои умумӣ ба ҳамдигар ризоият доранд. Сабаби аввали ҷунин робитаи одамон на он қадар заъфи онҳо, балки ба истилоҳ, ниёзи фитрии зиндагии якҷоя мебошад. Зоро инсон майл ба мавҷудияти ҷудогона ва саргардонии танҳоӣ надорад, балки барои он оғарида шудааст, ки ҳатто бо фаровонӣ ба ҳама ҷизе, ки ба шумо лозим аст, аз ҳамсафони худ нагурезад»³. Яъне, дар давлат ҷамъ омадани одамон на ба манфиатҳои молӣ, балки ба эҳтиёҷоти маънавии онҳо рабт дорад.

Мутафаккир дар ҷойи дигар таъқид кардааст, ки: «Минбаъд ичрои онҳо бояд ба як ё қаси интихобшуда супурда шавад ё ин ки онро

¹ Аристотель. Сочинение [Текст]: в 4 томах / Аристотель; пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – С.378.

² Ҳамон ҷо.

³ Ҳамон ҷо.

шахрвандон ба зимма гиранд. Ҳамин тавр, вақте ки ҳокимияти олӣ дар дасти як нафар аст, мо ин шахсро подшоҳ ва чунин сохтори давлатиро ҳокимияти шоҳӣ меномем. Вақте ки он дар дасти интихобшудагон аст, мегӯянд, ки ин ҷомеаи шахрвандӣ аст. Ҳокимияти мардумӣ бошад, чунин ҷамъиятест, ки дар он ҳама ҷиз дар дасти ҳалқ аст»¹. Тавсифи пешниҳоднамудаи Арасту намунаи соҳиб будани ҳокимият аз ҷониби субъектҳои гуногун буда, ҳам низоми сиёсӣ ва ҳам идоракуни сиёсиро ифода мекунад.

Мутафаккири дигари бузурге, ки дар масъалаи идоракунӣ ва сарвари сиёсӣ андешаҳои ҷолиб баён намудааст, Ситсерон мебошад. Ӯ идоракуниро ҳамчун масъулият ва амали мушкил маънидод намуда, қайд мекунад, ки: «Аз ин рӯ, шахси оқил набояд зимоми ҳукуматро ба дӯш гирад, агар наметавонад табақаи поёниро аз талошашон баҳри ба даст овардани ормонҳои бешуурона ва озодандешагонро аз мубориза на барои ҳаёт, балки барои марг боздорад, ба таҳқир дучор шавад ё беадолатиро интизор шавад, ки барои хирадмандон тоқатнопазир аст».² Ақидаи мазкур бозгӯйи рисолати душвори сарварӣ дар ҷомеа мебошад. Ситсерон ақида дорад, ки ба сарварӣ бояд ҳамонҳое машғул шаванд, ки имкони дуруст идора кардани ҷомеаро доранд. Қасоне, ки аз уҳдаи иҷрои ин рисолат баромада наметавонанд, набояд ба ин кор даст зананд.

Г. Гротсий марҳилаи ҳаёти инсонҳоро то ба вуҷуд омадани давлат ҳамчун «ҳолати табии» тавсиф мекунад. Ба андешаи ӯ: «Одамон дар давлат, на бо амири илоҳӣ, балки ихтиёран, бо таҷрибаи нотавон будани оилаҳои парокандаи алоҳида дар муқобили зӯроварӣ, ки ҳокимияти шахрвандӣ аз он ҷо сарчашма мегирад, муттаҳид шуданд».³ Пайдоиши давлатро Г. Гротсий ҳамчун василаи ҳифзи мардум маънидод мекунад, ки имкон дорад ба муқобили ҳама гуна зӯроварӣ муқовимат намояд.

¹ Аристотель. Сочинение [Текст]: в 4 томах / Аристотель; пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – С.358.

² Цицерон. Философские трактаты. О государстве [Текст] / Цицерон. – М.: Наука, 1994. – С.23.

³ Ирхен, Ю.В. Политология [Текст] / Ю.В. Ирхен. – М.: Экзамен, 2007. – С.199.

Ҳокимияти шаҳрвандиро ҳамчун асоси муқовиматкунанда ҳисобида, пайдоиши давлатро ҳамчун раванди табиӣ маънидод мекунад.

Мутафаккири машҳури итолиёвӣ Н.Макиавелли аз шахсиятҳои шинохтае мебошад, ки дар таърихи афкори сиёсӣ мавқеи хоси худро дошта, оид ба давлат ва сарварӣ мероси бойи илмӣ боқӣ мондааст. Асари машҳури ў «Подшоҳ» (Государь) ба сифати сарчашмаи боэътиномди илмӣ барои муҳаққиқон ва дастури фаъолият барои сарварон мебошад. Барои идоракуни давлат, ба ақидаи Макиавелли, ба сарвари давлат - таҷрибаи таърих воситаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Вай навиштааст, ки: «Он чӣ муҳимм аст, подшоҳ бидонад, чӣ гуна бо ҳалқ ва дӯston амал кардан аст. Ба ҷойи хаёлпардозӣ ба воқеият рӯй биёрад, фосила миёни зиндагии воқеӣ ва зиндагии идеалиро аз байн барад, вагарна дар ҳолати баръакси он нобуд мегардад».¹ Ақидаҳои Н.Макиавелли дар бобати нигоҳ доштани робитаи зич байни сарвар ва ҷомеа то ҳол муҳиммияти худро аз даст надодаанд. Имрӯз ин ақидаҳо ҷолиб буда, ба сарвари сиёсӣ имкон медиҳанд, ки тавассути амали мазкур пояҳои ҳокимияти сиёсиро устувор ва истиқлоли онро таъмин созанд.

Ба пойдор нигоҳ доштани пояҳои давлатдорӣ даҳл намуда, ў навиштааст: «Бигзор амалҳои сиёсатмадорро маҳкум кунанд, вале натиҷаҳо баҳри мустаҳкам ва пойдор нигоҳ доштани давлат равона гардида бошанд, он ҳамеша ҳақ ҳоҳад буд...». ² Ҳадафи асосии муаллиф, пеш аз ҳама, имкон додан баҳри бунёди давлати пурқудрат ва тавони мебошад. Ба хотири бунёд ва пойдории давлати пурқудрат подшоҳ бояд аз тамоми воситаҳо истифода намояд.

«Бисёр ҷизҳо, - қайд мекунад ў, - одамонро идора мекунанд – иқлим, дин, қонунҳо, принципҳои ҳокимият, мисолҳои замони гузашта, одоб, урғу одат, дар натиҷаи ҳамаи ин рӯҳияи умумии ҳалқ ташаккул меёбад». ³ Мутафаккир ба ҳокимон тавсия медиҳад, ки дар раванди идоракунӣ ҳама

¹ Файзулоҳ, Ҷ. Қудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон [Матн] / Ҷ. Файзулоҳ. – Душанбе, 2019. – С.55.

² Макиавелли, Н. Государь [Текст] / Н. Макиавелли. – М.: Экс-мо, 2003. – С.75.

³ Монтескье, Ш.Л. О духе законов [Текст] / Ш.Л. Монтескье. – М.: Мысль, 1999. – С.45.

омилҳои таъсиррасонро ба назар гиранд, зеро ҳар кадоми онҳо дар сатҳи муайян ба самаранокии фаъолият таъсири худро мерасонанд.

Вобаста ба сарварӣ ва идоракуни давлат файласуфи бузурги немис В. Ф. Гегел низ ақидаҳои концептуалии пурагишиш баён намудааст. Концепсияи ӯ дар бораи омилҳои шаклгирӣ, рушд ва сифати инсон то ба имрӯз ҳамчун сарчашмаи бунёдии илмӣ хизмат намуда истодааст. Ӯ дар асари машҳураш «Фалсафай рӯҳ» дар боби тафсири хислатҳои шахсиятҳои таърихӣ таъкид месозад: «Ба сифати шахсият он қисмати неруи инсон мансуб аст, ки намегузорад касе ӯро аз роҳи интихобкардааш берун барорад, мақсади худро то ба охир пеш мебарад».¹ Дар идома оид ба инсонҳое, ки олими бузург эҳтироми худро нисбат ба онҳо пинҷон карда наметавонад, бо қаноатмандӣ иброз медорад: «Инсоне, ки азми қавӣ ва нияти нек дорад, эътиқод ва эҳтироми дигаронро соҳиб мешавад. Одамон медонанд, дар шахсияти ӯ бо кӣ сарукор доранд».² Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки барои ташаккули шахсияти сарвар соҳиб будан ба хислатҳои муайяну фарқунанда зарур мебошад. Маҳз тавассути онҳо ӯ имкон пайдо мекунад, ки дар байн мардум эътибор пайдо намояд. Агар аз лиҳози назариявию концептуалий ба ин нуктаи назар таваҷҷуҳ зоҳир намоем, дар илми муосири сиёсӣ назарияи хислатҳо мавҷуд аст, ки тибқи он шахси дорои хислатҳои маҳсуси таъсиррасонӣ ба рафтор ва иродай одамон имкони дар ҷомеа сарвар шуданро дорад.

Файласуфи маъруф ба арзишмандӣ ва дараҷаҳои амали инсон, ки маҳз аз рӯйи он феълу атвори ӯро муайян ва баҳогузорӣ кардан мумкин аст, таъкид кардааст: «Фақат тавассути амалий кардани мақсадҳои бузург, инсон дар худ сифати шахсияти бузургро ошкор месозад. Маҳз ҳамин хислат ӯро барои дигарон машъал менамояд».³ Яъне, манзур ашхосе мебошанд, ки онҳоро ҳамчун сарварони прагматик тавсиф менамоянд. Онҳо вобаста ба вазъият амал намуда, қарорҳое қабул мекунанд, ки

¹ Гегель, В.Ф. Философии духа [Текст] / В.Ф. Гегель. – М., 1977. – С.77.

² Ҳамон ҷо.

³ Ҳамон ҷо.

вобаста ба тақозои замон буда, самаранокии раванди идоракуниро баланд мебардоранд.

Вобаста ба масъалаи таҳқиқшавандада Р.Дафт низ ақидаҳои ҷолиб баён намудааст. Ӯ хулоса баровардааст, ки: «Инсонҳо аз бисёр ҷизҳо тарс доранд: аз марг, аз содир намудани хато, муваффақ нашудан, инкор шудан, ҳарос аз дигаргуниҳо, аз даст додани назорат, танҳоӣ, дард, номуайянӣ, зӯроварӣ, озод шудан аз кор, нобарорӣ зимни суханронӣ дар назди мардум. Бисёр шаклҳои тарс аз худ осори амиқ гузошта, инсонро аз роҳи ба амалҳои зарурӣ бозмедорад. Сарвари ҳақиқӣ тамоми ин тарсҳоро бартараф карда, масъулиятро ба дӯш гирифта, барои дигаргунӣ ташабbus намуда, фикри худро баён ва мавқеи худро дифоъ менамояд».¹ Ба ақидаи мо, Р.Дафт низ ба масъалаи хислатҳои шахсии сарвари сиёсӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, муваффақияти фаъолияти ӯро маҳз ба ҳамин омил вобаста медонад. Дар ин ҳолат шучоат, нотарсӣ, ташабbusкорӣ, масъулиятиносӣ ва озодандешӣ хислатҳое ба ҳисоб мераванд, ки метавонанд баҳри эътирофи шахсияти ӯ ҳамчун сарвар мусоидат намоянд.

Дар ҷойи дигар ӯ қайд кардааст, ки: «Сарварони ҳақиқӣ дорои як қатор хислатҳое мебошанд, ки онҳоро шахсиятҳои таъсиррасон дар ҷомеа мегардонанд. Масалан, баъзе сарварон дар муносибат ба идеяҳои нав бештар кушода буда, назари танқидӣ надоранд. Онҳо метавонанд ба дигарон ғамхорӣ намоянд ва бо бартараф намудани масофаи эмотсионалий робитаҳои шахсӣ барқарор кунанд. Онҳо қодиранд, ки сарҳадҳои анъанавиро вайрон карда, аз онҳо берун бароянд. Минтақаи бароҳати худро тарқ кунанд, тавакkal намоянд, хато кунанд, аз хатоҳои худ сабақ гиранд ва ба худашон меъёрҳои баланди ахлоқӣ муқаррар карда, розӣ нестанд, ки меъёрҳои ахлоқии дигарон муайянкарدارо кӯр-кӯрона риоя кунанд. Сарварон аксар вақт рӯзҳои душворро аз сар мегузаронанд, зоро тавакkal намудан ва ташабbusкорӣ барои ҷорӣ кардани навовариҳо

¹ Дафт, Р. Уроки лидерства [Текст] / Р.Л. Дафт; при участии П. Лейн; Пер. с англ. А.В. Козлова; Под ред. И.В. Андреевой. – М.: Эксмо, 2006. – С.231.

метавонанд муқовимати дигаронро ба амал оранд».¹ Ин нүқта низ ба назарияи хислатҳо майл доштани олимро нишон дода, маҷмуи хислатҳоеро номбар мекунад, ки қодиранд барои муваффақ шудани сарвар ва боло рафтани маҳбубияти ӯ дар ҷомеа мусоидат намоянд.

Олими дигаре, ки ба масъалаи таҳқиқшаванда таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, ақидаҳои пурагриш баён намудааст, Ҷ. Блондел мебошад. Ба ақидаи номбурда: «Сарварӣ як навъи маҳсуси қудрат ба он маъно аст, ки он дар доираи васеи масъалаҳо ва мушкилот амалий карда мешавад ва ҳамчун яке аз механизмҳои ҳамгироии фаъолияти ҷамъиятий ба тамоми ҷараёни раванди таърихӣ таъсир мерасонад ва дар моҳият ва шакл он як падидай мақомот аст. Сарварӣ қудрат аст, аммо, албатта, на ҳама гуна қудрат сарварӣ аст».² Ақидаи зикргардида ифодаи ҷанбаи функционалии сарварӣ буда, онро ҳамчун ниҳоди таъминкунандаи ҳамгироии иҷтимоӣ ва муттаҳидкунанда маънидод менамояд. Воқеан ҳам, қудрати роҳнамоии сарварӣ баҳри ба даст овардани мақсад истифода шуда, яке аз вазифаҳои асосии он ба шумор меравад.

Ҷанбаи дигареро ки дар ин робита месазад номбар намоем, ин рисолати идоракунӣ мебошад. Ба ақидаи сиёsatшинос А. Комилбек: «Идоракунии давлатӣ аслан раванди сиёсӣ мебошад, зоро давлат ҳамчун ниҳоди асосии сиёсӣ ҳамаи стратегияҳои муҳимтарини рушди ҷомеаро коркард, тасдиқ ва амалий мегардонад. Вай ҳамчун низоми фарогир, шоҳадор ва таъсирбахши идоракунии сиёсӣ ба мушоҳида мерасад. Аз ин рӯ, механизмҳои сиёсии идоракунӣ, пеш аз ҳама, дар соҳаи давлатдорӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Режими ҳокимиюти давлатӣ методҳои принсипиалии амалигардонии ҳокимиютиро ҷорӣ мекунад, ки дар доираи онҳо механизмҳои зарурӣ ва имконпазири амалҳои мушаххаси идорӣ дар навбати худ интихоб карда мешаванд. Одатан чунин механизмҳо маҷмуи ҷораҳои муайянни идоракунӣ, маҳорат, усулҳои бо ягон метод ё

¹ Дафт, Р. Уроки лидерства [Текст] / Р.Л. Дафт; при участии П. Лейн; Пер. с англ. А.В. Козлова; Под ред. И.В. Андреевой. – М.: Эксмо, 2006. – С.232.

² Блондель, Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу [Текст] / Ж. Блондель. – М., 1992. – С.19.

принсиби сиёсӣ муттаҳидшударо мефаҳмонанд».¹ Маҳз сарвари сиёсӣ қодир аст, ки бо истифода аз ваколати ба ӯ боваркардашуда идоракунии самарабахшро амалӣ намояд.

Муҳаққиқони рус Г.В. Пушкарева, А.И. Соловьев ва О.В. Михайлова низ вобаста ба ин ҳолат дар бораи «назарияи интихоби ратсионалӣ» сухан ронда, қайд менамоянд, ки: «Он дар илми идоракунӣ василаи маъмулии тафсири ҳавасмандӣ ба се усул асос меёбад:

- фард доимо барои ба даст овардани мақсад ва ё натиҷаи муайян талош дорад, ки бо мағҳумҳои фоиданокӣ, манфиатнокӣ ва самаранокӣ тавсиф мешаванд;

- ӯ қодир аст дар робита ба вазъе, ки дар он қарор дорад, бетаъхири дурандешона тадбир андешад;

- ӯ усулҳои дар айни замон муносибро барои ба даст овардани мақсад, ки натиҷаҳои максималиро таъмин мекунанд, интихоб менамояд».²

Усулҳои номбарнамудаи олимони зикргардида имкон медиҳанд, сарвари сиёсӣ бо истифода аз онҳо ва ба назар гирифтани манфиатҳои умумии ҷомеа натиҷаи дилҳоҳро ба даст оварад.

Файласуфи маъруф Т.Карлейл нақши шахсиятро дар таъриҳ чунин тавсиф намудааст: «Шахсеро, ки сарвар мешаваду ба иродаи ӯ дигарон бечунучаро таслим мешаванд ва дар ин итоат некуаҳволӣ меёбанд, мо метавонем бузургтарини бузургтаринҳо номем. Онҳо, ин одамони бузург, пешвоёни инсоният, тарбиятгарон, намунаҳо ва бо маънии васеъ оваридгорони ҳамаи он ҷизе ҳастанд, ки мардум барои ба даст овардани онҳо кӯшиш мекунанд. Ҳамаи амалҳои анҷомдода дар ҷаҳон моҳиятан ифодаи натиҷаи моддӣ, татбиқи амалӣ ва таҷассуми афкорест, ки ба одамони бузурги ба олами мо фиристодашуда тааллук доранд. Таърихи онҳо рӯҳи таърихи ҷаҳонист»³. Воқеан ҳам нақши шахсиятҳо дар таъриҳ

¹ Комилбек, А. Низоми идоракунии сиёсӣ: ҷанбаҳои назариявию методологӣ ва амалии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дисс... д-ри. илм. сиёсӣ / Комилбек Амид Ёрбек.– Душанбе, 2022. – С.54-55.

² Пушкарева, Г.В., Соловьев, А.И. Идеи и ценности в государственном управлении [Текст] / Г.В. Пушкарева, А.И. Соловьев, О.В. Михайлова. – М., 2018. – С.255-256.

³ Карлейль, Т. Герои, почитание героев и героическое в истории [Электронный ресурс] / Т. Карлейль; Пер. В. Яковенко. – 3-е изд. – Спб., 1908. – Режим доступа: <http://www.marsexx.ru/lit/karlel-geroi.htm> (дата обращения: 12.08.22).

тавассути амалу фаъолияти шоиста ва ба манфиати умум нигаронидашуда устувор мемонад. Ҳамин аст, ки Т. Карлейл навиштааст: «Таърихи дунё тарҷумаи ҳоли одамони бузург аст».¹

Ба ақидаи олими рус Н.А. Кисилёва: «Фаъолияти инсон ифодаи бевоситаи худро дар рӯйдодҳои таърихӣ меёбад. Маҳз онҳо асоси таърихро ҳамчун воқеияти иҷтимоӣ ва раванди воқеӣ ташкил медиҳанд. Рӯйдодҳои таърихӣ яқдигарро дар чаҳорҷӯби фазою вақт иваз намуда, раванди рушди иҷтимоии ҷомеаро ташаккул медиҳанд. Онҳо моҳиятан воқеияти иҷтимоӣ буда, маҳз тавассути фаъолияти инсон рух дода, ин раванд бардавом аст. Маҳз инсон онро ба амал меорад ва худаш боз онро меомӯзад».² Омӯзиши таҷрибаи таърихӣ яке аз омилҳои муҳимми таъмини ғанигардонии сарварӣ бо таҷрибаҳо мебошад.

Сарварӣ ва нақши он дар таҳқими давлату тамаддун дар афкори сиёсии мутафаккирони форсу тоҷик низ мавқеи сазовор дошт. Зардуштия яке аз таълимоти қадимаи мардуми ориёtabор мебошад, ки ба ҳамаи самтҳо ва соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи инсонӣ мутобиқи замон тавваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Аз ҷумла ба идоракуни сиёсӣ низ. Ҳокимияти ягонаро ин таълимот беҳтарин шакли идоракунӣ ҳисобида, бар он аст, ки дар сари қудрат бояд ҳокими неруманд, вале адолатпарвар, доно ва ростқавл қарор гирад³. Дар таълимоти зардуштия ҳокимони накуқорро мадҳу ситоиш мекунанд. Назарияҳои таълимоти мазкур доир ба ҳокимият ва идоракунӣ дар айни замон мубрамияту моҳияти худро гум накардаанд.

Ба ғайр аз ин масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар таълимоти монавия низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ин ҷараёни динӣ-ахлоқӣ баъд аз зардуштия зухур кард. Монӣ ва таълимоти вай талқингари маърифат, баробарӣ ва муқобили моликияти ҳусусию боигарӣ буд. Назарияҳои Монӣ ба ахли ҷомеаи онвакта таъсиррасон буданд. Аз шарҳу

¹ Карлейл, Т. Энциклопедия ума [Текст] / Т. Карлейл. – М., 2012. – 276 с.

² Кисилева, Н.А. Социально-философский анализ исторического события [Текст]: Автореф. дисс... канд. филос. наук / Кисилева Надежда Анатольевна. – Чита, 2007. – С.3.

³ Камилов, Р. Социально-утопические учения в истории таджикско-персидской культуры [Текст] / Р. Комилов. – Душанбе, 2001. – С.71.

тавсияҳои назару ақидаҳои монавият бармеояд, ки роҳбари давлат на танҳо сарвари сиёсӣ, балки ҳар каси дигар аз аҳли чомеа шуда метавонад.¹

Сарвар ва нақши он дар чомеа дар афкори сиёсии асримиёнагии аҷдодони мо ҳам мавқei хос дошт. Мутафаккирони мо назарияҳои гуногуни пайдоиши сарвариро пешниҳод намудаанд, ки қисме аз онҳо моҳияти динӣ дошта, қисми дигар моҳияти ратсионалию легалий доштани онро тасдиқ мекунанд.

Мутафаккири маъруфи шарқ Ал-Форобӣ ақидае дорад: «Сарвар бояд шаш сифат дошта бошад:

- бояд файласуф бошад;
- бо донишҳои шариат, анъана ва ахлоқ аз сарварони пешина фарқ дошта бошад ва онҳоро ҳифзу дастгирӣ намояд;
- дар ҳолатҳое, ки сарварони пешина нисбат ба ҳалли онҳо ягон қароре қабул накарданд, ба таври оқилона муносибат қунад;
- ба коркарди қонунҳои нав қодир бошад, ки ба талаботи замон мувоғиқанд;
- ҳалқро идора карда тавонад ва ҳамзамон қонунҳои пешинаро риоя карда, онҳоро шарҳ дода тавонад;
- дар муҳорибаҳо ва дигар корҳои вобаста ба онҳо мустаҳкам ва қавӣ бошад».²

Хислатҳои номбарнамудаи Ал-Форобӣ ҷанбаи хислатӣ ва рафтории сарвари сиёсиро махсус таъкид менамояд, ки тибқи онҳо сарвар бояд маҷмӯи хислатҳои заруриро соҳиб бошад.

Мутафаккири дигари машҳур Абӯалӣ ибни Сино дар робита ба масъалаи таҳқиқшаванда чунин гуфтааст: «- сарвар – ин шахсест, ки аз амалашон ҳаёти ҳазорон нафар вобастагӣ дорад, яъне мақоми асосӣ дар ин самт маҳз хирадманӣ ва адолатпарварии сарвар дорад;

¹ Хидирова, М.У. Конфликт и лидерство в современных условиях (на материалах Республики Таджикистан) [Текст] / М.У. Хидирова. – Душанбе: Ирфон, 2004. – С.36-37.

² Маджад, Ф. Философские тенденции в исламском мире [Текст] / Ф. Маджад; Перев. с перс. – Центр публикаций университета, 1372. – С.224.

- ҳаёти чамъиятӣ – ин раванди ниҳоят мураккаб аст, ки идоракунии он масъулияти баланд ва далерию шучоатро тақозо мекунад;
- хирадмандӣ на танҳо донишҳои динӣ, балки дунявиро низ фарогир бояд бошад, ки сарвар ҳар дуи онҳоро доимо тақвият диҳад. Танҳо бо ҳамин шартҳо сарварро хирадманд номидан мумкин аст».¹

Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқи Тӯсӣ, маъруф ба Ҳоча Низомулмулки Тӯсӣ (1017-14.10.1092) ба ҳайси яке аз донишмандон ва сиёсатмадорони бузурги замони худ эътироф шудааст. Низомулмулк бо истеъоди фавқулодае, ки дошт, аз вазифаи дабирӣ то мақоми вазорат дар давлати Салчукӣён расид ва бо фазилату хирад тавонист низоми давлатдории ниёғонаш-Сосониён ва Сомониёнро дар давлати туркони Салчукӣ татбиқ намояд ва дастуруламале чун «Сиёсатнома» барои идораи давлат нависад».² Ба ақидаи Низомулмулк: «Худо дар ҳар давру замон аз байни мардум як нафарро интихоб мекунад ва ба ў санъати идоракуниро эҳдо мекунад, бо вай манфиатҳои сулҳу оромии бандагони Худоро алоқаманд мекунад. Ба воситаи он дарвозаҳои шӯру ошӯб ва бесарусомониҳоро мебандад. Вай дар пеши ҷашмони мардум густурда ва дар дили мардум бузургӣ ва қудрати сарварро ҷой медиҳад, то мардум дар давронаш дар адолату оромӣ ба сар баранд ва дарозумрии давлатро таманно кунад».³ Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, Низомулмулк ҷонибдори назарияи теологӣ дар бораи пайдоиши сарвар буда, онро натиҷаи ироди Ҳудованд медонад. Умуман, ақидаи мутафаккир дар бораи идораи давлат ва сарварӣ аҳамияти хоси илмӣ дошта, ҳам аз диди таърихӣ ва ҳам сиёсӣ падидаҳои зеринро тавсиф мекунанд.

Вобаста ба масъалаи таҳқиқшаванда М. Фазолӣ низ ақидаҳои пурарзиш баён намудааст. Номбурда дар китобаш «Насиҳатнома ба

¹ Маджад, Ф. Философские тенденции в исламском мире [Текст] / Ф. Маджад; Перев. с перс. – Центр публикации университета, 1372. – С.224.

² Садриддини, А. «Сиёсатнома»: дастури идории давлатдорӣ, сарчашмаи муҳими таърихӣ ва адабӣ [Манбаи электронӣ] / А. Садриддини. – Низоми дастрас: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (санаси муроҷиат: 12.05.22).

³ Сайр-ул-Мулк. Ҳоча Низомулмулк [Матн] / Зери назари Г.Дарка. – Техрон, 1355. – С.11.

ҳокимон» менависад, ки мақоми сарвар аз интихоб ва хоҳиши мардум вобаста нест, зеро он аз оғози илоҳӣ сарчашма мегирад.¹

Ба назари ӯ сарвар дорои мустақилияти муайян аст. «Дасти шоҳ ҳам бароиadolat ва ҳам барои бераҳмӣ озод аст ва ягон меъёр наметавонанд ӯро дар назди суд ҷавобгар кунанд, хоҳ вайadolatпарвар ё хоҳ бераҳм бошад».² Мутафаккир дар ин ҷо ҳокимиияти мутлақи сарварро ҷонибдорӣ намудааст.

Файласуфи бузург Ибни Халдун дар тавсифи давлат фармудааст: - «Ҷаҳон бӯстонест, ки девори он давлат аст ва давлат қудратест, ки бад -он дастур ё суннат зинда мешавад ва дастур сиёсатест, ки салтанат онро ичро мекунад...».³ Сиёсатро ҳамчун василаи амалигардонии ҳокимиият ва идоракуни давлат маънидод намуда, нақши сарварро дар он муҳимм мешуморад.

Ховаршиноси бузурги мусир Р. Франс дар қиёс ба андешаҳои сиёсии Ибни Халдун ва Макиавелли чунин мегӯяд: «Чун ин ду шахсиятро баробар гузошта, андешаи онҳоро дар бораи давлат муқоиса кунем, пай мебарем, ки ҳар ду давлатро аз нуфуз ва султаи дин ҷудо дониста, назарияи нав пешниҳод кардаанд».⁴

Дар робита ба мавқеи ҳоким Ибни Халдун чунин нигоштааст: «Ҳар гоҳ ин иҷтимоъ барои башар ҳосил ояд ва ободонии ҷаҳон ба василаи он анҷом пазирад, ногузир бояд ҳокиме дар миёни онон бошад, ки аз таҷовузи дастае ба гурӯҳи дигар дифоъ кунад... Он ҳоким як фард аз худи онон ҳоҳад буд бар онон ғалабаву тасаллут ва зӯрмандӣ дошта бошад, то ҳеч кас ба дигаре натавонад таҷовуз кунад ва маъни подшоҳ ҳамин аст»⁵. Воқеан ҳам Ибни Халдун ба масъалаи сарварӣ дар давлат муносибати хос дошта, онро василаи муҳимми таъминиadolat дар ҷомеаи инсонӣ медонад.

¹ Хотами, С.М. Традиция и мысль во власти авторитаризма [Текст] / С.М. Хотами. – М.: Московского ун-та, 2001. – С.210.

² Ҳамон ҷо. – С.106.

³ Халдун, А. Муқаддимаи ибни Халдун [Матн] / А. Халдун; мутарҷим аз арабӣ ба форсӣ М.П. Гунободӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2019. – Ҷ.1. – С.159.

⁴ Розентал, Ф. Таъриҳ, таърихнигорӣ дар ислом [Матн] / Ф.Розентал; Тарҷумаи О. Асадуллоҳ. – Машҳад: Остони қӯдси разавӣ, 1988. – С.97.

⁵ Халдун, А. Муқаддимаи ибни Халдун [Матн] / А. Халдун; мутарҷим аз арабӣ ба форсӣ М.П. Гунободӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2019. – Ҷ.1. – С.159.

Тавассути он баробарӣ таъмин гашта, ҳама гуна зӯроварии як гурӯҳ аз болои дигар пешгирий карда мешавад.

Ҳамин тариқ, таҳлили назария ва ақидаҳои гуногуни илмӣ ва таҳқиқи ҷанбаҳои таърихию сиёсии афкори мутафаккирону олимони Шарқу Ғарб дар масъалаи давлат ва нақши сарвари сиёсӣ дар таҳқими он сабит намуд, ки масъалаи мазкур тӯли солҳои зиёд мадди назари олимон қарор дошт. Маҳз ҳамон афкору ақида асоси назарияҳои муосири илмиро гузоштаанд, ки дар заминай онҳо таснифи шаклҳои гуногуни сарварӣ гузаронида мешавад. Чунончи, А. Муҳаммад, М. Хидирзода ва X. Сафарализода қайд кардаанд: «Сарварӣ ҳамчун механизми таъсиррасонӣ ба оммаи мардум навъҳои муҳталиф дорад. Гуногурангии сарварӣ, пеш аз ҳама, аз табиити иҷтимоию сиёсии сарварон вобаста аст. Дар илмҳои сиёсӣ сарварони сиёсиро ба ду гурӯҳи қалон ҷудо менамоянд: сарварони одӣ (муқаррарӣ) ва сарварони бузург (сарварони қаҳрамон ва сарварони золим). Гурӯҳи аввал сарварони муқаррарӣ буда, дар таъриҳ ҳеч нақше аз худ боқӣ намегузоранд, зоро онҳо раванди муқаррарии ҳодисоту воқеотро тағиیر дода наметавонанд. Аммо сарварони бузург нисбат ба сиёсат дидгоҳи шахсии худро дошта, кӯшиш менамоянд, ки ақидаҳои хешро дар амал татбиқ созанд ва вазъияти иҷтимоию сиёсиро тағиир диҳанд.¹

Дар илми муосири сиёсӣ таснифи пешниҳоднамудаи М. Вебер мавқеи хос дошта, зохиршавии сарварӣ аз ҷониби ў дар се шакл: анъанавӣ, бюрократӣ ва харизматикӣ муайян шудааст:

- сарвари анъанавӣ, ки дар асоси боварӣ ва муқаддас будани анъанаҳо пазируфта шудааст. Фарзанди шоҳ ҳуқуқ дорад баъд аз вафоти шоҳ «қонунӣ» шоҳ шавад;
- сарвари расмӣ ба қонунӣ будани тартиботи мавҷуда боварӣ дошта, ин сарвар ба воситаи интихобот ба сари ҳокимият меояд;
- сарвари харизматикӣ дар асоси боварӣ ба қобилияти фавқулодааш ба шахсияти нотакрор маъруф шудааст. Идоракуни чунин сарварон аз болои

¹ Муҳаммад, А., Хидирзода, М.У. Сиёсатшиносӣ [Матн] / А. Муҳаммад, М.У. Хидирзода, X. Сафарализода. – Душанбе, 2018. – С.227-228.

одамон аз рӯйи қонунҳо набуда, он дар асоси обрӯ ва қобилият асос ёфтааст¹.

Таснифоти овардашуда ифодаи мавҷудияти шаклҳои гуногуни сарварӣ дар илм ва амалияи сиёсӣ буда, ҳар кадоми онҳо вобаста ба режими мавҷуда ва дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ мешаванд.

Дар заминаи таҳлили боло метавон хулоса намуд, ки сарварӣ ҳамчун падидай иҷтимоию сиёсӣ таърихи куҳан дошта, дар тӯли мавҷудияти тамаддуни инсонӣ ҳамчун эҳтиёҷоти иҷтимоии ногузир пазируфта шуда, дар шаклҳои гуногун амал намудааст. Он баҳри сарҷамъ намудани қабилаҳои нахустини одамон, тақсими захираҳои моддии бадастовардашуда, таъмини баробарӣ ва адолат, ташкили якҷояи меҳнат ва сафарбарнамоии одамон баҳри ба даст овардани мақсадҳои гузошташуда хизмат намудааст.

Мутафаккирони замонҳои гуногун моҳияти онро ҳамчун ниҳоди зарурии иҷтимоӣ дарк намуда, ақидаҳои пурагзиш дар бораи ташаккули сарварӣ, пайдоиши сарварон ва вазифаҳои онҳо баён намудаанд. Як идда моҳияти илоҳӣ доштани падидай сарвариро таъкид намуда, қисми дигар моҳияти ратсионалию легалии онро тасдиқ намудаанд, ки аз мавҷудияти гуногунақидагӣ дар ин самт шаҳодат медиҳад.

Таҳлили ақидаҳои сиёсии олимони Ғарбу Шарқ нишон дод, ки дар ҳама ҷо, новобаста ба тафриқаи тамаддуни онҳо, зарурати фаъолияти сарвари сиёсиро барои ҷомеа таъкид карда, тавсияҳои муғиду асоснокро дар бораи беҳтар намудани сатҳи идоракунӣ ва роҳҳои ба мақсад расонидани ҷомеа баён намудаанд.

---

¹ Вебер, М. Власть и политика [Текст] / М. Вебер. – М., 2017. – С.83.

БОБИ П. ЗАМИНАХОИ ТАЪРИХИЮ СИЁСИИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲҲОИ ТАҲКИМИ ОН ДАР ТОЧИКИСТОН

2.1. Моҳияти заминаҳои сиёсӣ ва василаҳои ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳибихтиёй хусусияти асосии давлати соҳибистиқлол дар салоҳият, манфиатҳои миллӣ ва таносуби қувваҳо дар сиёсати хориҷӣ ва дохилӣ мебошад. Зимнан, набояд фаромӯш кард, ки низоми Вестфалий принсипҳои муосири ҳуқуқи байналмилалиро, аз қабили соҳибихтиёрии давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, баробарии ҳуқуқи давлатҳо, таносуби қувваҳо ва гайра муқаррар кардааст.

Дар чаҳони муосир мағҳуми соҳибихтиёй на танҳо барои як давлати алоҳида, балки барои иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои гуногуни байналмилалӣ, ки на танҳо ба ҳаёти иҷтимоию иқтисодии давлат, инчунин ба соҳибихтиёрии давлат низ даҳолат мекунанд ва таъсир мерасонанд, масъалаи аз ҳама муҳимм ба шумор меравад.

Ҳангоми таърифи соҳибихтиёй мағҳуми чаҳонишавӣ бо маъни иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии он ва робитаи умумии онҳо бо равандҳои чаҳонӣ ва нақши танзимкунандай давлат, ҳамчун воҳиди фаъолу мустақили сиёсӣ дар ҳифзи на танҳо анъанаҳои миллӣ ва фарҳангӣ, балки ҳифзи якпорчагӣ ва соҳти конститутсионии давлат низ набояд фаромӯш карда шавад, ки он падидаи сиёсӣ - ҳуқуқӣ мебошад.

Таҷрибаи чаҳонӣ сабит менамояд, ки маҳз истиқлолияти давлатӣ ба инсонҳои дар асоси маҳсусиятҳои этникӣ, миллӣ ва иҷтимоӣ муттаҳидшуда имкон фароҳам меорад, ки дар паҳнои ироди озодона дар қолаби ҳуқуқҳои эътирофшуда рушди маънавию моддии худро таъмин созанд. Аз назари мутахассисони илми ҳуқуқ ва сиёсатшиносон, истиқлоли давлатӣ соҳибихтиёрии сиёсии иттиҳоди одамони озод аст, ки дар дохил ва хориҷ сиёсати мустақили молӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсиро амалӣ менамоянд. Истиқлолияти давлатӣ сарчашмаи худро аз соҳибихтиёрии давлат мегирад.

Соҳибихтиёри давлатӣ як навъи соҳибихтиёри умумӣ буда, усулан ба се навъ тақсим мешавад: соҳибихтиёри халқӣ, соҳибихтиёри миллӣ ва соҳибихтиёри давлатӣ.

Аввали солҳои 90-уми асри гузашта чумхуриҳои иттифоқӣ пайи ҳам Эъломия дар бораи истиқлолияти давлатиро қабул карданд. Дар Тоҷикистон низ Эъломияни истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990, Қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ва аз 9 сентябри соли 1991 «Дар хусуси дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Эъломияни истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон», изҳороти Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон дар бораи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидаанд. Тибқи ин санадҳо эълон гардид, ки ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон тавассути мақомоти қонунгузорӣ, ичроия ва судӣ ба амал бароварда мешавад.

Сиёsatшиносон собит кардаанд, ки истиқлолияти давлатӣ танҳо бо қабули Эъломияи соҳибихтиёри ва ё дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ ба анҷом намерасад. Барои пойдории истиқлолият ва ташкили давлати мустақил, ки тавонад ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳалқро ҳамчун иттиҳодияи устувори сиёсӣ бо фарҳангу үнсурҳои миллиаш муаррифӣ кунад, ҳакқи таъриҳӣ ва замонавии ӯро ҷиҳати мавҷудияти сиёсӣ ва ҳуқуқияш эътироф намоянд, қабл аз ҳама, ҳуди ҳалқ орзуву омолашро бояд барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун ҳадаф ва дастурамали зиндагиаш дуруст муаррифӣ намояд ва барои расидан ба ин ҳадафҳо пайваста мубориз ва омода бошад. Ҳамчунин, зарур аст, барои шаклгирии истиқлолияти давлатӣ корҳои муҳимми ташкилий, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқию фарҳангииро ба анҷом расонид, ки онҳо таҳқимбахши иттиҳоди устувори сиёсӣ ва истиқлолияти он бошанд. Ин ҳусусиятро ҷомеаи Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-уми асри XX амиқ дарк намуда буд.

Дар ин замина дигаргуниҳои идорӣ ва маъмурӣ низ оғоз шуда буданд, ки пуртазод буданд. Масалан, мутобики Қонун «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ»-ро 29 ноябри соли 1990 якумин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қ.М.Маҳкамов ба он мансаб интихоб шуд. Вале ин ҳолат зиддиятро бартараф карда натавонист.

10 сентябри соли 1990 Қонун «Дар бораи интихоботи Раиси чумхурӣ» қабул гардид. Мувофиқи ин қонун, 24 ноябри соли 1991 якумин интихоботи умумихалқии Президенти чумхурӣ баргузор гардида, Р.Набиев ба ин вазифа интихоб шуд.

Бухрони нави мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат Президенти аз тариқи интихоботи умумихалқӣ интихобшударо аз сари қудрат дур соҳт ва ҳам боиси чанд муддат бекор кардани ин падидаи конститутсионӣ ва ба ҷойи он ҷорӣ намудани идоракуни парлумонӣ гардид.

Зимни таҳқиқ масъалаи дигаре, ки бароямон таваҷҷӯҳбарангез буд, бо назардошти сурат гирифтани ислоҳот дар мақомоти давлатӣ давраи гузариш маҳсуб шудани нимаи дуюми солҳои 80-ум то нимаи аввали солҳои 90-уми асри XX мебошад. Ин давра дар Тоҷикистон мушкилиҳои зиёд сурат гирифт, ки дар идома бозгӯй ҳоҳад шуд.

Қобили зикр аст, ки барҳамдиҳии ин падида ва ба ҷойи он ташкил намудани идоракуни парлумонӣ ба хотири ваҳдати миллӣ, сулҳу осоиш ва барқарор намудани соҳти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардид.

Вазъи сиёсию иҷтимоии чумхурӣ дар охири соли 1993 ва аввали солҳои 1994 рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, зарурияти аз нав дар таҷрибаи давлатдорӣ татбиқ намудани падидаи конститутсионӣ - хуқуқии «президент»-ро рӯйи кор овард. 20 июли соли 1994 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул ва мавриди амал қарор додани Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид¹. Баҳору тобистони он сол муҳокимаи лоиҳаи нави Конститутсиияи чумхурӣ идома ёфт, ки дар он шакли идоракуни президенտӣ маъқул дониста шуда буд. Қонуни зикргардида муқаррар кард, ки мансаби Президенти Ҷумҳурии

¹ Конститутсиияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Лоиҳа. – Душанбе: Ирфон, 1994. – С.4-8.

Тоҷикистон таъсис дода шавад. Дар як вақт бо референдум оид ба қабул намудани Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоботи умумихалқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шавад (м.2). Дар асоси он Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсӣ низ таъсис дода шуд.

Дар ибтидои истиқлолияти давлатии худ Тоҷикистон ба вартаи ҷанги шаҳрвандӣ гирифтор гашт, ки зарари иқтисодии он зиёда аз 10 млрд. доллари ИМА-ро ташкил дод, қисми зиёди аҳолии мамлакатро яъсу навмедӣ фаро гирифта буд, тамоми шоҳаҳои мақомоти давлатӣ фалаҷ гардида, масъулин аз уҳдаи идоракунии мамлакат набаромаданд.

Чуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: «Давлату давлатдорӣ як мағҳуми назариявӣ набуда, он маҳз бо мавҷудияти руқнҳои амалии давлат маъно пайдо мекунад. Шоҳидон дар ёд доранд, ки дар он рӯзҳои вазнигу мудҳиш тамоми ниҳодҳои марказӣ ва маҳаллии давлатдории мо пурра фалаҷ гашта, низоми идоракунии давлатӣ барҳам хӯрда буд. Бинобар ин, барқарор кардани аркони амалии давлат талошу заҳмати зиёдро талаб мекард. Мо тавонистем дар кӯтоҳтарин замон ниҳодҳои асосии давлатиро эҳё ва барқарор намоем».¹

Соҳибихтиёрии ҳалқӣ ба усули идораи ҳалқӣ такя менамояд, ки дар он манбаи ҳокимияти сиёсиро ҳалқ - шаҳрвандони кишвар ташкил медиҳанд. Нуктаи муҳимм ва калидии соҳибихтиёрии ҳалқӣ интихоботи озод, мавҷудият ва рушди парламентаризм маҳсуб мегардад. Соҳибихтиёрии миллӣ ин ҳуқуқи миллат ҷиҳати мустақиман, бе даҳолати беруна муттаҳид шуда, таъсис додани давлати мустақил ва муайянкунии мақоми сиёсии худ аст. Соҳибихтиёрии давлатӣ зинаи охирини соҳибихтиёрист, ки мустақилияти давлатро дар дохил ва хориҷ муаррифӣ менамояд. Танҳо давлати соҳибихтиёр ҳуқуқи дар муносибатҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти мустақил баромад карданро дорад.

---

¹ Раҳмон, Э. Уфукҳои истиқлол [Матн]/Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – С.10.

Дастрасии хуқуқӣ ва амалӣ ба ин се навъи соҳибихтиёри дар маҷмӯъ халқу миллатҳоро ба истиқлолияти давлатӣ мерасонад.

Таърих ва тақдир миллати моро дар саргҳи эълони соҳибихтиёри ва муайян намудани мазмун ва муҳтавои табиати давлатдорӣ бо омилҳои муҳталифи дохилию хориҷӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ қашид. Мардум дар заминаи фурӯравии як низоми идора аз дороиҳои зиёди маънавӣ, моддӣ ва арзишҳои бунёдии худ то ҷое маҳрум гашта, ҷанги шаҳрвандӣ таҳмил шуд, ки ин ҳолат ҳалқро ба парокандагӣ, миллатро ба ҳолати нестшавӣ ва давлатро ба завол расонида, аз боло то ба поён фаъолияти мақомоти давлатиро фалаҷ кард.

Дар ин миён имзои Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон мақому манзalати хоса дорад. Бо гузашти солҳо, хоса бо назардошти ҳаводиси ҷаҳони муосир, моҳияти ин рӯйдоди таъриҳӣ барои мардуми тоҷик тамоюли афзоишро қасб намуда, ҷойгоҳи онро бамаротиб боло бурд.

Дар бораи раванди музокирот ҷиҳати расидан ба санаи имзои ин ҳуҷҷати ба маънои томаш сарнавиштсоз зиёд гуфтаанду навиштаанд ва намехоҳам андешаҳоям такрори назари дигарон бошад.

Масъалаи ҳастии ҳалқи соҳибдавлат бевосита ба мазмуну муҳтаво ва дурустии ҳалли ин мушкилиҳо вобастагӣ дошт. Имрӯз, агар ба он солҳои мудҳиши сипаришуда мунсифона назар намоем, бешак икрор ҳоҳем шуд, ки он имтиҳони ҷиддӣ буд, ки ҳалқи тоҷик зери роҳбарии Пешвои худ аз он на танҳо бо сарбаландӣ гузашт, балки иқдомҳои қобили мулоҳизаи давлатсозию давлатдориро барои наслҳои оянда ичро ва рушди ҳокимияти намояндагиро ба сӯйи парламентаризми қасбӣ таъмин намуд.

Ин ғалабаи бузурги ҳалқ, ба назари мо, ба се омили асосӣ вобастагӣ дошт:

- якум, омили объективӣ марбут ба қаҳрамониҳои бемисли ниёкон, ки ҳастӣ ва эътирофи ҳалқи моро дар масири таърих таъмин соҳтанд;
- дуюм, омили субъективӣ, ки ба ду зеромил тақсим мегардад:

а) дар лаҳзаи барои халқ муҳимм ва тақдирсоз интихоби дурусти роҳбар, яъне нақши Ичлосияи XVI Шӯрои Олӣ;

б) саҳми Пешвои ҳақиқии миллат, ки дард ва иллатҳои иҷтимоӣ ва сиёсиро сари вакт дар партави манфиатҳои воқеии халқ дарк намуда, ҷиҳати ислоҳи онҳо фидокорона мубориза бурда тавонистанд;

- сеюм, омили ақлонист, ки дар дарки дурусти ду омили болоӣ таҷассум ёфта, ҷавҳар ва ҳатти марказии онро раъйпурсии умуниҳалқӣ, интихоботи озод ва рушди парламентаризм ташкил медиҳад.

Садҳо далел мавҷуданд, ки маҳз дар сатҳи хубу сифати баланд роҳандозӣ шудани умури сарварӣ марҳилаи сифатан нави рушди миллату давлатҳоро таъмин кардааст. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «дар замоне ки касе ба як соати ояндаи зиндагӣ бовар надошт, масъулияти роҳбариро ба дӯш гирифта, умед ва бовариро ба сулҳу ваҳдат дар дили мардум ҷо намуд».¹ Муттаҳид шудан атрофи шахсиятҳои созандай таъриҳӣ аз сифатҳои муҳимми ҷомеаҳои пешрафта ва давлатҳои рушдёбанда мебошад. Ин ҳусусияти марҳилаи ҳамонвақтаи таъриҳӣ буд, ки тавассути қувваи иродай сарвари сиёсӣ моҳияти равандҳои сиёсӣ тағйир ёфта, давлат аз вартаи нестӣ раҳо ёфт.

Файласуфи тоҷик X. Усмонзода ҳусусияти марҳилаи таърихиро ба назар гирифта, навиштааст: «Марҳилаи таъриҳӣ ифодаи ягонагии равандҳои таназзул, пайдоиш. Шукуфой ва дигаргуншавии низомҳои иҷтимоӣ буда, як чунин далели воқеиеро инъикос мекунад, ки ҷомеа чун дилҳоҳ ташкилаҳои иҷтимоӣ бо мурури замон аз як ҳолату сифат ба дигар ҳолату сифат мегузараанд. Ивазшавии ҳар як марҳилаи таъриҳӣ боиси роҳи ҳалли ҳудро ёфтани зиддиятҳои сершуморе мешавад, ки дар давраи рушд ҷамъ шуда, барои пешрафти нерӯҳои истеҳсолӣ ва умуман рушди ҷомеа дар маҷмӯъ имкониятҳои навро ба вучуд меоваранд»². Ба ақидаи мо, гузариш аз як низоми сиёсӣ ба дигараш дар Тоҷикистон бо пурзӯршавии

¹ Зухуров, Ш. Бузургтару саодатмандтар миллатест, ки ба қадри бузургон ва қаҳрамонони зиндаи худ мерасад [Манбаи электронӣ] / Ш. Зухуров. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаси муроҷиат: 05.10.2022).

² Усмонзода, X.У. Амалияи ҷомеасозӣ ва муосирият [Матн] / X.У. Усмонзода. – Душанбе, 2020. – С.85.

зиддият мегузашт, ки вазъи сиёсиро мураккабу мушкил гардонида буд. Дар ин раванд нақши ҳизбҳои сиёсӣ ҳам бориз буд.

Дар аввали солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон ҳизбҳои сиёсии мухталиф пайдо шудаанд, ки ин боиси аз Конститутсияи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) Тоҷикистон гирифтани моддаи 6 гардид, ки мувофиқи он Ҳизби коммунист дигар қувваи пешбари сиёсии ҷамъият шуда наметавонист. Дар натиҷа, дар ҷомеа дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вучуд омад. Соли 1990 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» қабул шуд.¹ Ин қонун ба шаҳрвандон имконият дод, ки мувофиқи иродай хеш ба ин ё он ҳизби сиёсӣ дохил шаванд ва ё аз он бароянд.

Чанбаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии институтионализатсияи ҳизбҳо дар Тоҷикистон дар он аст, ки тавассути «бозсозӣ», ки азnavsозии демократии сотсиализм ва гузаштан ба низоми бисёрҳизбӣ, раванди сиёсиро либерализатсия намуда, заминай мусоидро барои фаъолияти кружокҳо, гурӯҳҳо, фондҳои мустақил, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳо ва кумитаҳо фароҳам соҳт.

Дар робита ба ин, вобаста ба заминаҳои иҷтимоию иқтисодии ташаккули ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон сухан ронда, Р. Қурбонов қайд кардааст, ки: «Принципҳо ва қоидаҳои иқтисодиёти шӯравию сотсиалистӣ тағйир ёфта, тадриҷан боиси тафовути табақаҳои ҷамъият гардида, дар натиҷа ҷомеа дар Тоҷикистон хусусиятҳои бесинфиро, ки ба соҳти сотсиалистӣ хос аст, тадриҷан аз даст дод. Табақаҳои нави ҷамъият пайдо шуданд ва аз ҳама муҳимм, системаи муносибатҳои байни онҳо тағйир ёфт. Зарурат ба ниҳодҳое ба миён омад, ки ба муҳофизати манфиатҳои табақаҳои нав ёрӣ расонанд. Ин ниҳодҳо дар шакли ташкилотҳои тиҷоратиу ҷамъиятӣ, кооперативҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ пайдо гардиданд.

Дар Тоҷикистон дар натиҷаи дигаргуниҳои фарҳангӣ ва идеологӣ дар саросари Иттиҳоди Шӯравӣ ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар даҳсолаҳои қаблӣ муносибатҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва идеологии ҷомеа тағйир ёфтанд.

¹ Ҳизбҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Мураттибон А. Тоиров, Б. Руо, М. Муҳторов. – Душанбе, 2006. – С.158.

Ин раванд бо баланд шудани савияи маърифати аҳолӣ боз ҳам тавсеа ёфт. Дар натиҷа, табақаи нисбатан калони интелигенсия пайдо шуд, ки «ба тарзи нав» фикр мекарданд ва меҳостанд зиндагӣ кунанд. Зиддият дар он зоҳир мегардид, ки ҳеч кас дар ҷомеаи Тоҷикистон наметавонист муайян кунад, ки он чӣ гуна аст, «ба таври нав» ҳама танҳо як ҷизро медонистанд - он «на советӣ» буд ва «на коммунистӣ».¹ Яъне, шароити номуайяни идеологӣ вазъи сиёсиро мураккаб мегардонид.

Ташкили ҳизбҳои сиёсӣ ва низоми ҳизбӣ дар Тоҷикистон хусусиятҳои муайян дорад. Онҳо, пеш аз ҳама, бо асолати инкишофи таърихии он алоқаманданд. Ба ақидаи У. Эгамбердиев ва Ҷ. Рузикулов: «Диалектикаи раванди ташаккули ҳизбу ҳаракатҳои навро дар марҳилаи аввал пай бурда, баъзе лаҳзаҳои онро муайян кардан мумкин аст:

- сиёсӣ ва идеологӣ будани аксарияти мутлақи ҳизбу ҳаракатҳо;
- таҳаввулоти аксарияти ҳизбҳо ва ҳаракатҳо дар рӯҳияи тамоюли зиддикоммунистӣ, ихтилоғи онҳо, ки на танҳо ба низоми ҳокимият, балки ба муносибатҳои ҳамдигарии онҳо низ нигаронида шуда буд².

Дар ин раванд ҳизби динӣ нақши таҳrikbahshanда ба равандҳои деструктивӣ дошта, омили меҳварӣ дар сар задани ҷанги шаҳrvандӣ ба ҳисоб меравад.

Замоне Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти хешро ба даст овард, роҳи инкишофи ҷомеаро дар демократикунонии он мебид, ки дар марҳилаҳои аввал ба пайдоиши ҳизбу ҳаракатҳои исломию демократӣ ва ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ, аз қабили Ҳизби наҳзати исломӣ (бо ҳукми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015 ташкилоти террористӣ экстремистӣ эълон гардид), Ҳизби демократии Тоҷикистон, ҳаракати «Растоҳез», Ҷамъияти «Лаъли Бадаҳшон» ва дигар ҷамъиятҳои маҳаллӣ замина фароҳам овард. Ин ҳолат боис гардид, ки зиддият дар байн ҳизбу ҳаракатҳо, алалхусус ҳизбу ҳаракатҳои исломию демократӣ, ба муқобили

¹ Курбанов, Р.Г. Политические партии в Республике Таджикистане: становление, проблемы, прогноз [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Курбанов Равшан Гульматович. – Душанбе, 2014. – С.17.

² Эгамбердиев, У., Рузикулов, Дж. Основные этапы формирования многопартийной системы в Республике Таджикистан [Электронный ресурс] / У. Эгамбердиев, Дж. Рузикулов. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 27.12.22).

Ҳизби коммунисти Тоҷикистон, оғоз гардад. Ба андешаи И. Иброҳимов, дар ин ҷо бештар таъсири Ҳизби наҳзати исломиро (бо ҳукми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015 ташкилоти терористӣ экстремистӣ эълон гардид) таъкид бояд кард, ки дар пуршиддат гаштани авзои сиёсии Тоҷикистон камари ҳиммат бастанд. Онҳо зери ниқоби «озодии дину вичдон» фаъолият бурда, дар даҳсолаи охир се марҳиларо бояд аз сар мегузарониданд. Яъне, аввал ба воситаи тарғибу ташвиқи мақсадҳояшон ғурӯҳи ҳаммаслакону пайравонро пайдо мекарданд, баъд истеҳсолоти давлатиро таҳти тасарруфи худ мегирифтанд ва аз ин ҳисоб бо роҳи пинҳон доштани даромад нисбат ба давлат ҳудро соҳибқудрат мегардониданд ва тавассути ҳароб кардани истеҳсолоти давлатӣ ва муфлисгардонии ҳазинаи он ҳокимиётро пурра ба даст мегирифтанд. Онҳо аллакай ду марҳиларо паси сар карда буданд. Марҳилаи сеюм расида буд. Баъд аз барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ барояшон фурсате фаро расид, ки зимоми давлатдориро ба дasti худ гиранд».¹ Ин фикрро идома дода, П. Назаров қайд мекунад, ки: «Нофаҳмиҳо ва зиддиятҳо дар байн ҳизбу ҳаракатҳо бар муқобили Ҳизби коммунисти Тоҷикистон оқибат дар Душанбе ба задухӯрди намоишчиён ба муқобили ҳукumat, ки намояндагони ҳукumatро аъзои Ҳизби коммунист ташкил медод, боиси замина гузоштан ба ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Воқеаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки қувваҳои мухолифини кишвар тирамоҳи соли 1993 ба Ҳаракати наҳзати исломии Тоҷикистон (бо ҳукми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015 ташкилоти терористӣ экстремистӣ эълон гардид) муттаҳид гардиданд».² Дар олами сиёsat ҳар гуна низое, ки ба амал меояд, дар он таъсири омилҳо хеле назаррас мебошад. Ин омилҳоро набояд сарфи назар кард. Махсусан, ба ҷанбаҳои сиёсӣ бояд дикқати бештар дод. Албатта, замоне ки дар давлат низои сиёсӣ ба амал меояд, неруҳои муҳталифи сиёсӣ қӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, ки дар

¹ Иброҳимов, И. Муқовимат [Матн] / И. Иброҳимов. – Кӯлоб: Сада, 2003. – С.24.

² Назаров, П. Нақши макомоти ҳифзи ҳукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мустаҳкам намудани низоми демократӣ [Матн] / П. Назаров. – Душанбе: Йрфон, 2017. – С.13.

мақомоти гуногуни давлатӣ ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, хулоса ба системаи сиёсӣ роҳ ёбанд. Мақсади фаъолияти онҳо низ ҳамин аст.

Ба ақидаи муҳаққики тоҷик Р. Ҳайдаров: «Таҷрибаи давлатдории навини тоҷик нишон дод, ки бо фаъолияти пурсамари сиёсӣ ва байналмилалии худ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон мемори аслӣ ва сипари боэътимоди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон аст. Президенти азизу маҳбубамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон, дар замони барои ҷумхурий ниҳоят вазнин, Роҳбари давлат интиҳоб гардиданд ва аз рӯзҳои нахустин дар сиёсати дохилӣ ва ҳориҷии худ роҳеро пеш гирифтанд, ки тавассути он қадам ба қадам кишварро аз ҳолати буҳронӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ берун карда, ба маҷрои сулҳу вахдат ва пешрафт роҳнамо соҳтанд. Ин нуктаро бори дигар бояд таъкид кард, ки дар дифои Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми босазо гузоштанд».¹ Яъне, аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки ягона неруи муқовиматқунанда ба муқобили амалҳои гайриқонунӣ ва ҳокимиятталабонаи наҳзатиён маҳз иродай қавии сиёсии Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гардид.

Нақши сарвари сиёсиро дар таҳқими равандҳои сиёсӣ ва бартарафсозии мушкилиҳои пайдошаванда қайд намуда, М.У.Хидирзода менависад: «Фаромӯш набояд кард, ки рӯҳияи баланди сарвари сиёсӣ қодир аст ба рӯҳияи ҷомеа таъсири қавӣ расонида, онро барои ба даст овардани мақсадҳои гузошта роҳнамо бошад. Рӯҳияи лидерӣ ҳамон рӯҳияест, ки дар мушкитарин лаҳзаҳо шикаста намешавад, баръакс, метавонад дар умқи ҷомеа боварию эътимодро баҳри пирӯзиҳо ҷой намояд. Ҷомеаи Тоҷикистон ҳанӯз фаромӯш накардааст, ки дар қадом вазъият Президенти мамлакат роҳбарии давлатро ба уҳда гирифт. Ин як вазъияте буд, ки ноумедӣ тамоми ҷомеаро фаро гирифта, мардум фақат барои як рӯз мезистанд, зоро намедонистанд, ки фардо онҳоро чӣ интизор

¹ Ҳайдаров, Р.Ч. Низои шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон: сабабҳо ва омилҳои асосӣ [Матн] / Р.Ч. Ҳайдаров // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – 2020. – №3. – С.105-111.

аст. Ҳолате буд, ки падар ба писару писар ба падар боварӣ надошт, зеро хиёнату сиёҳкорӣ сари ҳар як қадам ба миён меомад. Вазъе буд, ки тарси чон мардумро сарсону саргардон ба кишварҳои гуногун карда буд. Дар ҷунин вазъият фақат бо кору пайкори амалӣ, сарсупурдагӣ, азхудгузарӣ, часорат ва далерӣ сарвари сиёсӣ метавонист рӯҳияи ҷомеаро баланд, иродашро қавӣ ва умедашро ба фардо устувор гардонад. Имрӯз бошад, бо гузашти муддати муайян мо бо ифтихор ва эътимоду қаноатмандӣ аз сарварии Президенти кишвар гуфта метавонем, ки ӯ тавонист!».¹ Ин ҳама дар шароите буд, ки кам будани таҷрибаи давлатдории мустақил, ҳалои идеологӣ, набудани низоми ягонаи ташаккулӯфтаи арзишу меъёрҳои сиёсӣ таъсири худро ба ирадаи сиёсии ҷомеа мерасонид. Зиёда аз 1000 сол пеш, бо фанои давлати Сомониён ташаккули ҳалқи тоҷик низ анҷом ёфт. Асрҳои зиёд гузаштанд, аммо тоҷикон то асри XX дигар давлати худро надоштанд. Вақте ки Давлати Шӯравӣ таъсис ёфт, Тоҷикистон як шоҳаи ин давлат шуд. Дар охири соли 1991 кишварамон соҳибистиқлол гардид, вале ҷанде нагузашта ҷангӣ бародаркуш шурӯъ гардида, то соли 1997 давом кард. Мутахассисон ва коргарони таҷрибадор ҷумҳуриро тарқ намуданд. Дар муассисаҳо, заводу фабрикаҳо ғоратгарӣ сар шуд ва дар муддати кӯтоҳ кишварамон ба кишвари аз ҳама камбизоат мубаддал гашт. Мамлакат бесоҳиб монд, ҳифзи миллату давлат зери суол рафт.

Моҳи ноябри соли 1992 дар Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро Сарвари давлат интихоб гардианд. Ӯ аз байни мардуми заҳматкаш баромада, қадри одаму тақдирӣ миллатро ба қалбашон пайвастанд. Таъриҳ, замона ва ҳаводиси рӯзгор намунаи олии ҷунин шаҳсиятро, ки дар вазнинтарин лаҳзаҳои таъриҳӣ имтиҳони ҳастии миллатро, бо бардошти бори амонати давлатдории тоҷикон ба дӯш гирифт, ба мо муаррифӣ кард. Ӯ вазифа ва рисолати таърихии хешро назди таъриҳ ва миллаташ ичро кард.

¹ Хидирзода, М.У. Таҳқими истиқболият ва ҳусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат дар Тоҷикистон [Матн] / М.У. Хидирзода // Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷ.1. – С.91.

Бояд қайд намуд, ки чомеа ҳама вақт ба неру ақлонӣ ниёз дорад ва маҳз он кишварҳое, ки аз ин неру пургановатанд, дар тамоми соҳаҳо пешсаф ва намунаи ибрат мебошанд. Шахсиятҳои часуру нотарс ва содику донишманд дар чомеа ҳамеша пешсафу пешоҳанг ва бунёдкор маҳсуб меёбанд ва ягон иқдом дар чомеа бидуни иштироки онҳо чомаи амал намепӯшад. Аз ин рӯ, нақши ин қабил шахсиятҳо дар тамоми давр, хусусан дар замони соҳибистиқлолии кишварамон, хеле бузург мебошад. Нафари поквичдону масъулиятшинос, ки ҳамзамон шахси таҳсилдидаву равшанфир аст, нуру рӯшноии чомеа маҳсуб меёбад ва ахли чомеаро сӯйи созандагӣ ҳидоят намуда, дар пешрафту такомули соҳаҳои гуногун, таҳқими ваҳдати миллӣ ва дифоъ аз манфиатҳои миллат ва Ватан саҳмгузор аст. Ба маъни том чунин ашхос бавучудоранд, рушддиҳанда ва пешбарандай афкори чомеа, намунаи ибрати мардум, баҳусус насли ҷавон, маҳсуб мешаванд. Файласуфи бузурги немис Гегел шахсияти чунин ашхосро барҳақ бозгӯӣ кардааст: «Онҳо ба худашон тааллуқ надоранд. Онҳо шахсиятҳои одиянд, vale онҳо аслиҳаи рӯҳи ҷаҳониянд. Ва рӯҳи ҷаҳонӣ танҳо тавассути онҳо ба мақсадҳои худ мерасад».¹

Маҳз бо кӯшишҳои пайгиранаи муҳтарам Эмомалий Раҳмон сулҳу субот, ваҳдати миллӣ дар кишвар таъмину пойдор гардид, заминаҳои воқеӣ ва мустаҳкам баҳри бунёди пояҳои давлатдории муосир ва инкишофи bemailoni чомеа гузошта шуд, ки боиси падид омадани як давлати воҳид, рӯ ба инкишоф ва дар низоми байналмилаӣ соҳибақом гардид.

Ҳамзамон таҳкурсии гузариш аз як низоми сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ ба низоми дигар фароҳам омад ва бо вучуди ҳама мушкилот давлати соҳибистиқлоламон муназзам рушд намуда истодааст ва пайванди чомеа бо ҷаҳони мутамаддини муосир, ки ҷавҳар ва асли онро низоми демократӣ ва чомеаи шаҳрвандӣ ташкил медиҳад, ба вучуд омад.

Аввалин иқдомоти муҳтарам Эмомалий Раҳмон ба сифати Роҳбари давлат ва санадҳои меъёрии хукуқии қабулнамудаи Ичлосияи XVI Шӯрои

¹ Гегель, Г. Политические произведения [Текст] / Г. Гегель. – М.: Наука, 1978. – С.139.

Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри таҳқими истиқлолияти давлатӣ нақши бориз доранд. Маҳз ҳамин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тоҷику тоҷикистониён ва ҷомеаи ҷаҳониро ба фардои неки ин миллати кӯҳанбунёд дилпур намуда, боиси тақвияти эътимоди шаҳрвандон ба ҳокимияти конституционӣ бо сарварии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гардиданд.

«Баъд аз интихоб шудан Сардори давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон супориш доданд, ки аз Қасри Арбоб унвонии роҳбарони кишварҳои ИДМ ва хориҷи дур барқияи фаврии изтиорӣ, ки онро SOS мегӯянд, ҷиҳати расонидани кумаки бетаъхир ба мубталоёни бемориҳои сироятӣ, ки он замон паҳн шуд, ирсол намоям. Агар ин дастури муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон намебуд, ба ҳалокат расидани ҳазорон нафар дар мамлакат ногузир буд. Сониян, бо дастури дигари Сардори давлат дар шаҳри Ҳучанд Корхонаи истеҳсоли маҳлулҳои тиббири, ки эҳтиёҷ ба он хеле зиёд буд, фаъол кардем»¹.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 74 санади ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 қонун, 52 қарор, 6 фармон ва як изҳорот, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо»-ро қабул намуд, ки асосҳои ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоӣ, аз ҷумла ба гурезаҳои ба макони доимии зисташон баргардонидашуда, интиқоли ройгони аҳли оила ва молу амвол кафолат дода шуд.

Муҳаққиқ У.М.Рашидова вазъи ҳамонвақтаро таҳлил намуда, навиштааст: «Далелу рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки солҳои 1992-1993 сокинони зиёди кишвар ҳонаю кошонаи худро тарқ намуда ё дар доҳили мамлакат ҷои зисташонро тағиیر доданд ва ё ҷумҳуриро тарқ карданд. Тавре аз маълумоти ба ин масъала рабтдошта бармеояд, 1 июли соли 1992 шумораи фирориён 83000 кас буд. Минбаъд ин раванд тамоюли

---

¹ Мерганов, Д. Аламхон Аҳмадов: Фолибият «падар»-и зиёд дораду мағлубият «ятим» аст [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/intihobot/alamhon-a-madov-olibiyat-padar-i-ziyod-doradu-ma-lubiyat-yatim-ast/> (санаси муроҷиат: 17.10.2022).

афзоишро касб намуда, 24 июл ба 133000 нафар расида, дар ибтиди соли 1993 ба таври расмӣ 1 млн. нафар гуреза ба қайд гирифта шуда буд»¹.

Вилояти Хатлон, бахусус водии Вахш, дар маркази талошҳои сиёсӣ ва даргириҳои хунин қарор гирифт. Дар муддати начандон тӯлонӣ, ки бенизомӣ, бесарусомонӣ, беконунию беҳокимиятӣ ҳукмрон буд, бар асари ҷангу ҷидол ва задухӯрдҳои бемаънӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳочагии ҳалқ чунон ҳисороте расид, ки мислашро мардум надида буд. Рустоҳои мо он қадар ҳароб нашуда буданд, ки тайи ин ҷанд моҳ шуданд. Гуфтан коғист, ки дар натиҷаи муноқиша ва амалиётҳои ҷангӣ ҳазорҳо ҳонаҳои истиқоматӣ, иншооти маорифу тандурустӣ, фарҳангӣ, муассисаю корхонаҳо ҳароб, валангор, ба ҳок яксон, горат ва талаю тороҷ шуданд.

Теъоди онҳое, ки барои начот додани ҷони хеш аз Ватан фирорӣ гаштанд, ба 1,5 миллион нафар расид. Водии Вахш, ки ҳафтод - ҳаштод сол муқаддам бо заҳмати миёншикан, бо устуворию матонати ҳайратовари намояндагони тамоми маҳаллу манотики ҷумҳурӣ ободу корам ва шукуфон шуда, бо номи «водии тиллой», «водии меҳру муҳаббат» шуҳрати ҳоса касб карда буд, ба саҳрои ваҳшоният ва маъвои бераҳмию бешафқатӣ табдил ёфт. Ҳодисаҳое, ки ба амал меомаданд, барои воситаҳои аҳбори оммаи бархе аз кишварҳои хориҷӣ барои паҳн намудани ҳама гуна дурӯғ, буҳтон, овозаҳои беасос ҷиҳати бадном ва ҳамчун як қавми маҳалгарою миллаткуш «машҳур» намудани тоҷикон «ғизо» медоданд.

Тибқи маълумоти сарчаашмаҳо: «Бар асари ҷангӣ бародаркуш дар ноҳияҳои ҷануби ҷумҳурӣ 17000 ҳона ҳароб шуда буд. Масалан, дар ноҳияи Ҷоҳтар (ҳоло Қӯшониён) аз 45 деҳа 32 деҳа пурра аз байн рафта, зиёда аз 6400 ҳона ба коми оташ кашида шуд. Бар асари ин фочиа китобхонаҳо, клубу мағозаҳо, қӯдакистону ҳонаҳо, хизматрасонии майшӣ, бунгоҳҳои тиббӣ, мактабҳо ва гайра осеби ҷиддӣ диданд».² Ин воқеияти мураккабу мудҳиши замони ҷанг буд, ки ҳалли фаврии масъаларо тақозо менамуд.

¹ Рашидова, У.М. Исторический опыт решения проблемы беженцев и внутренних переселенцев в Республике Таджикистан (1992-2007 гг.) [Текст]: Автограф. дисс... канд. истор. наук / Рашидова Умайра Манзаровна. – Душанбе, 2011. – 24 с.

² Отчет ООН по человеческому развитию [Текст]. – Бишкек, 1995. – 78 с.

Дар чунин шароити мушкил мақсади асосии интихоби Сарвари нави давлат дар Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон он буд, ки мебоист нахуст гурезаҳоро баргардонида, соҳторҳои фалаҷгардидаи давлатиро барқарор, волоияти қонунро таъмин ва ҷанги шаҳрвандиро хотима баҳшад.

Дар нахустин савганде, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Роҳбари давлат ёд карданд, гуфтанд: «...кори худро аз сулҳ сар ҳоҳам кард. Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем.... То он даме ки охирин гурезаро аз Афғонистон ба Тоҷикистон бознагардонам, ман осуда буда наметавонам»¹.

Барои расидан ба яке аз ҳадафҳо – баргардонидани гурезаҳо таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимқунандаи ин раванд зарур буданд. Дар навбати аввал моҳи июли соли 1992 Департамент оид ба гурезагон дар назди Вазорати меҳнат ташкил шуда, соли 1993 ба Сарраёсати кор бо гурезагон ва муҳочирони дохилӣ табдил дода шуд.

Бо ташаббуси муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон», фармонҳои Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авғ», «Дар бораи аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намудани шахсоне, ки сарҳади давлатиро ғайриқонунӣ убур намуда ва меҳоҳанд ба Ватан баргарданд» идомаи мантиқии ин раванд мебошад. Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон» ва қарори даҳлдори Ҳукумати мамлакат соли 1993 барои интиқоли хонаводаҳои муҳочирони иҷборӣ ба маҳали зисти доимӣ ва пардохти кумакпулӣ ба онҳо 1,8 млрд. рубл ҳарҷ гардид.

Рӯйдоди муҳимм Муроҷиатномаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳамаи ҳамвatanони бурун аз марзи кишвар маҳсуб меёбад, ки 16-уми январи соли 1994 ироа гардид. Дар он аз ҷумла омадааст: «Ҳама муштоқи

¹ Раҳмонов, Э.Ш. Муроҷиатнома ба ҳалқи шарифи Тоҷикистон, 12 декабря соли 1992 [Матн] Э.Ш. Раҳмонов // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ч.1. – С.4-7.

дидори шумоянд ва бовар доранд, ки шумо имрӯз ё фардо хоҳед баргашт, дасти бародарони худ хоҳед гирифт ва Ватани ниёгони хешро обод, ҷароғи хонаи падариро равшан хоҳед кард... Азизон, тоҷикон як Ватан доранд, вазифаи ҳамаи мост, ки онро азиз дорем ва ободаш кунем».¹

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргардонидани гурезаҳоро дар музокироти сулҳи тоҷикон ҳам яке аз масъалаҳои афзалиятнок дониста, ба ҳайати ҳукumatӣ супориш дода буданд, ки ин масъаларо дар маркази диққат қарор диханд. Ин аст, ки дар даври якуми музокироти тоҷикон, ки аз 5 то 19-уми апрели соли 1994 дар шаҳри Москва доир гардид, масъалаи мазкур авлавият буд. Далели ин гуфта дар интиҳои марҳилаи якуми музокироти байни тоҷикон дар шаҳри Москва ба имзо расидани «Протокол дар бораи ташкили Комиссияи муштарак оид ба масъалаи гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ аз Тоҷикистон» мебошад.

Ба шарофати таваҷҷуҳи хосаи Пешвои миллат ба ин масъала дар давраҳои дуюм, ҷорум ва шашуми музокирот вобаста ба зудтар баргардонидани ҳамватанони мо аз ҳориҷи кишвар санадҳои даҳлдор қабул шуданд. Ҳодисаҳои охир ҷаҳони муосир бори дигар событ намуданд, ки баргардонидани беш аз 1 млн. гуреза ва муҳоҷирони иҷборӣ, таъмини онҳо бо ҷои зист кори осон нест.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон то ҳадде ба ин масъала муносибати дилсӯзона доштанд, ки дар яке аз мусоҳибаҳои аввалинашон аз он нигаронӣ карданд, ки: «Зиёда аз 30000 нафар фирориён сарҳадро убур карда, ба қаламрави Ҷавлати Исломии Афғонистон гузаштаанд. Тибқи маълумоти расида, силоҳбадастон фарзандони гурезаҳоро бо яроку аслиҳа иваз мекунанд, занону духтаронро дастаҳои мусаллаҳи афғонҳо зӯран мебаранд».²

Дар робита ба ин Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 8 сентябри соли 1995 таъқид намуданд: «Ҳамчун Президент, ҳомии

¹ Раҳмонов, Э. Муроҷиатнома ба ҳамватанони ҳориҷи хоки Тоҷикистон, 16 январи соли 1994 [Матн] / Э. Раҳмонов // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.176-177.

² Раҳмонов, Э.Ш. Ҷавлат аз иттифоқ ҳезад: Мусоҳибаи мухим, 19 декабря 1992 [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.8-13.

Конститутсия, хукуқу озодиҳои инсон... дар андешаам, ки бо роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳо ва созмонҳои ҷамъиятӣ воҳӯрда, ба фикру андешаҳои онҳо шинос шавам. Ман ба онҳо гуфтан меҳоҳам, ки ба Ватан баргардонидани ҳамаи фирориён мақсади стратегии мо, зиёда аз он, тақозои нангӯ номуси ватандории мост».¹

Бидуни муболига ва тамаллук метавон гуфт, ки иқдоми муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои бозгардонидани гурезагон ва муҳочирони иҷборӣ беназир буда, моҳиятан қаҳрамонии бемислу монанд аст.

Табиист, ки дар муассир ва судовар будани дилҳоҳ иқдом нақши воситаҳои ахбори омма бориз аст. Вобаста ба ин месазад аз саҳми барномаи радиои «Хоки Ватан» дар баргардонидани гурезаҳо ёдовар шавем. Ин барномаи 29-уми марта соли 1993 аввалин бор пахш шуд. Муҳимм он аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз тариқи ин барнома ба гурезагон муроҷиат намуданд ва хеле самимона бо муҳаббату ихлос гуфтанд: «Ман ба шумо кӯҳи тилло ваъда намедиҳам, вале як бурда ноне, ки дорем, бо ҳам мебинем».²

Дар китоби муҳаққики радио ва телевизион С. Хоҷазода «Таърихи радиои Тоҷикистон» дар ин бобат маълумоти ҷолиб ҷамъоварӣ шудааст. Шояд аксарият надонанд, ки: «Соли аввали фаъолият аз тариқи ин барнома 30000 мактуби гурезагон ва 20000 мактуби сокинони Тоҷикистон ба хешу таборашон, ки бо амри тақдир дар ғурбат қарор доштанд, қироат гардид. Дар маҷмӯъ, дар барномаи «Хоки Ватан» аз соли 1993 то декабри соли 1996 дар ҳудуди 60000 шаҳрванди Тоҷикистон ба хешу ақрабои худ дар Афғонистон муроҷиат намуданд, 50000 нафар аз Афғонистон ба ҳамватанони худ дар Тоҷикистон бо нома муроҷиат кардаанд. Аз тариқи радио 200000 мактуб қироат шудааст, 150 барнома бо иштироқи намояндагони созмонҳои байналмилалӣ ва аъзои Комиссияи оштии миллӣ нашр гардидааст, ки ба гурезагон муҳтавои қонунгузории Тоҷикистонро

¹ Раҳмонов, Э. Муттаҳидӣ - гарави шуқуфоии Ватан [Матн]: Суҳанронӣ дар таҷлили ҷашни чорсолагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 сентябри соли 1995 / Э.Ш. Раҳмонов // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.392-405.

² Раҳмонов, Э.Ш. Ҳадафи сиёсати мо манфиати мардум аст, 1 июни соли 1993 [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.68-82.

дар бораи гурезагон шарҳ додаанд. 750 намояндаи сохторҳои гуногуни ҳукуматӣ аз тариқи ин барнома мушкилиҳои пайдошударо вобаста ба қонунгузорӣ ва дигар масъалаҳои ҷойдошта шарҳ додаанд, 400 барномаи ин радио ба пахши репортаж аз маҳали иқомати гурезаҳо, 800 барнома оид ба ҷараёни баргашт ва ҷойгиршавии гурезаҳо ва 750 барнома оид ба сӯҳбати шоиру нависандагон ва олимон бахшида шуда буд».¹

Баргардонидани гурезаҳо, ки яке аз ҳазор корнамоиҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҳсуб шуда, далели раднопазир аст, қавлу амали ин фарзанди фарзонаи миллат як мебошад.

Қобилияти бахшида тавонистан яке аз фазилатҳои дигари Пешвои миллат мебошад. Ҳеле кам воқеъ мешавад, ки Роҳбари давлат ҳатто гуноҳи онҳоеро, ки душмани соҳти конститутсионӣ буданд, бахшад. Ҳамвата nonamон шоҳиданд, ки барои авфи гуноҳи шахсоне, ки чиноят содир карда, зинданӣ шуданд, даҳҳо қонуни авфро ба имзо расониданд.

Кору пайкори номбурда, аз ҷумла ибтикори беназир дар мавриди баргардонидан гурезаҳо ба таҳқими истиқлолияти давлатӣ таҳrik бахшида, кишварро аз ҳолати беҳокимиятӣ, номуайянӣ баровард. Ҳарчанд ки ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ раванди бисёр вазнину сангин ва тӯлониву пурмашаққат буд, хушбахтона, бо ҷаҳду талоши муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳалқи Тоҷикистон дар эъмори давлати муосири демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявӣ ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ комёбем.

Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Рустами Эмомалӣ дар матлаби хеш – «Маҷлиси миллӣ зодаи даврони истиқлолият аст» бамаврид ёдовар шудааст: «Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар меҳвари рӯзномаи Иҷтисадияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифт, интихоби Сарвари нави давлат буд, ки мебоист дар он вазъи барои кишвар ҳеле мураккабу ноором нахуст институтҳои фалаҷгардидаи давлатиро барқарор, волоияти қонунро таъмин ва ҷанги шаҳрвандиро хотима бахшад. Интихоби вакilon ба номзадии Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифт ва ин Абармарди миллат, ки дорои сифатҳои

¹ Ҳочазода, С. Таърихи радиои Тоҷикистон [Матн] / С. Ҳочазода. – Душанбе, 2006. – С.44.

роҳбарӣ, часорату матонати сиёсӣ аст, дар натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ бо ҷонибдории аксаияти вакилон Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Ӯ дар нахустин савғанде, ки ба ҳайси Роҳбари давлат давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...». Баъдтар таъриҳҳо сабит намуд, ки Пешво ва роҳнамои миллат ба ин принципҳои бунёдӣ ҳамеша содик аст».¹ Аз он нигаронам, ки дар баъзе маврид, чун сухан дар бораи ин неъмати бебаҳо равад, як идда тарзе андешаронӣ мекунанд, ки гӯё таҳқими истиқлолияти давлатӣ, эҳёи эътиимоди мардум ба дурнамои неки он, таъмини сулҳу оромӣ, суботи сиёсиву ваҳдати миллӣ ба осонӣ муюссар шудааст.

Ш.Ҳамдампур вазъи сиёсии замонро арзёбӣ намуда қайд мекунад, ки: «Ичлосияи XVI Шӯрои Олий дар шаҳри Ҳуҷанд умединӣ дар баҳри ноумедиҳо буд. Дар Қасри Арбоб аз 230 депутат 197 нафар ҷамъ омаданд, 25 депутат аз иштирок дар он саркашӣ карданд. Дар ичлосия Эмомалӣ Раҳмонро Раиси Шуро (Сарвар) интихоб карданд. Ба истилоҳ ӯро савори аспе карда буданд, ки на зин дошту на лаҷом. Ӯро сари ҷанбари мошине нишонданд, ки гарқи оташ буд. Ӯ кишварро аз сӯхтан, нестӣ начот дод. Даст ба давлатсозӣ зад. Сабит соҳт, ки тоҷик давлатсоз аст. Баъд аз 1000 сол дубора Парчами давлати соҳибистиқлоли тоҷикон дар фазои асри XXI ба ҷилва даромад. Даҳлати тозабунёди соҳибистиқлол, ки аз коми оташи ҷанги шаҳрвандӣ, порашавӣ начот дод, заҳмҳояшро тадовӣ кард, камолот баҳшид, шуҳрати ҷаҳонӣ дод, соҳиби дастовардҳо намуд».² Ба ақидаи доктори илмҳои фалсафа Р. Ҳайдаров: «Буҳрони амиқи сиёсие, ки дар авоили солҳои 90-уми асри XX ҷумҳурии моро фаро гирифт, метавонист боиси аз даст додани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва аз ҳаритаи сиёсии ҷаҳон ихроҷ шудани кишвари мо гардад. Маҳз дар ҳамин давраи душвортарин дар ҳаёти кишвари мо Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон

¹ Эмомалӣ, Р. Маҷлиси миллӣ зодаи даврони истиқлолият аст [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаси муроҷиат: 18.10.2022).

² Ҳамдампур, Ш. Эмомалӣ Раҳмон кист? Асноде, ки чун нафаси масҳӣ кӯрро бино, карро шунаво мекунанд [Манбаи электронӣ] / Ш. Ҳамдампур. – Низоми дастрас: <https://pressa.tj/> (санаси муроҷиат: 05.10.2022).

вориди саҳнаи сиёсии Тоҷикистон мешавад... Ҳусусан дар ҳамин лаҳзаҳо мушкили Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои миллат тавонист тамоми қиширҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои сиёсиву иқтисодиро ба хотири як ҳадаф - ҳифз ва таҳқими истиқлолияти давлатӣ гирди ҳам оварад»¹.

Сиёсатшиноси тоҷик С. Ятимов моҳияти воқеяияти таърихии замонро баён намуда, навиштааст: «Таҳқиқ ва омӯҳтани маводи таъриҳӣ дар асоси далелҳои муътамад ба мақсади муайянсозии ҳақиқати таъриҳӣ яке аз ҷанбаҳои мавриди таваҷҷуҳи маҳсуси Роҳбари давлат мебошад. Ӯ донистани қонунмандӣ ва ҳаракати тафаккурро ба хотири дарки раванди шаклгирии воқеяияти тақдирӣ миллат пояи маърифатнокӣ мешуморад. Ҷараёни расидан ба қадри Ватани аҷдодӣ, шинохти аслияти фардӣ ва арзишҳои миллиро бо зарурати дарки суботу оромиш ва сулҳу осоиш ҳамчун асоси пешравии ҷомеа, дар андӯҳтани донишҳо, аз бар кардан ва омӯҳтани сарнавишти миллати тоҷик медонад».² Бамаврид аст аз он ёдовар шавем, ки дар ин марҳила Пешвои миллат бо ҷасорати хос ва беназир, бо вуҷуди фузун будани садду камбудиҳо расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбости коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқавории кишвар ва саноатикунонии босуръати мамлакатро ҳадафҳои стратегӣ эълон намуданд. Муболига наҳоҳад буд, агар гӯем, ки дастовардҳои минбаъда аз ин ибтикор маншаъ гирифтаанд.

«Пешвои миллат на танҳо давлати тоҷиконро асос гузошт, балки рӯҳи миллиро аз лиҳози назариявӣ ва сиёсиву амалӣ ҳамчун ҷаҳонбинии миллӣ эҳё кард, қувват бахшид. Аз ин имконоти таъриҳӣ синфи соҳибтафаккури мубориз бояд истифодаи аъзам намояд. Донад ва хулоса қунад, ки ояндаи миллат ва давлати миллӣ маҳз ва танҳо аз тарбияи ҷаҳонбинии миллӣ вобастагӣ дорад, аммо дар ҳар сурат масъули асосии ташкил ва роҳандозии тарбияи ҷаҳонбинии миллӣ давлати миллӣ ва

¹ Ҳайдаров, Р.Ч. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва саҳми ў дар таҳқими руҳҳои давлати миллӣ [Матн] / Р.Ч. Ҳайдаров // Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. – 2021. – №4. – С.76-81.

² Ятимов, С. Масъалаи ташаккули инсон дар таълимоти Пешвои миллат [Манбаи электронӣ] / С. Ятимов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj> (санаи муроҷиат 05.10.2022).

тамоми зинаҳои сохторҳои давлатӣ мебошанд»¹, - зикр кардааст сиёsatшинос С. Ятимов вобаста ба нақши Пешвои миллат дар таҳқими истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон, ки мо ба ин ақида ҳамфиром.

Ба ақидаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «Ҳар миллату ҳар давлат барои он мубориза мебарад, зоро истиқлолият ифтихор, осоишу оромӣ, ормонҳои нақуқорию сари баланди ҳар як шаҳрванд мебошад. Дар ин давра имкониятҳои бузурги иқтисодиву иҷтимоӣ, фарҳангию маънавиро, ки асоси мустақилият мебошанд, пурра истифода бурда натавонистем. Ин сабабҳои гуногун дорад ва қабл аз ҳама пош ҳӯрдани давлати ягона, канда шудани робитаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии байни собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ, шикастани воҳиди ягонаи пулии мамлакат авзои иқтисодии тамоми давлатҳои нав соҳибистиқлолшуда, аз ҷумла Тоҷикистонро хароб кард».² Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар вазъияти мураккаби баамаломада маҳз ниҳоди идоракуни устувор метавонад ҷараёни равандҳои сиёсии ҷойдоштаро тағиیر дода, самти созандай онҳоро қавӣ гардонад.

Нақши Президенти мамлакат, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар таҳқими истиқлоли давлатӣ таъкид намуда, сиёsatшинос Асадулло Раҳмон таъкид кардааст: «Роҳи тайкардаи ин Абармарди ҷабҳаи сиёsat фароҳтар аз марзу буми Тоҷикистон азиз рафта, бо хираду фитрати азалий миллату давлати тозаистиқлолро дар арсаи ҷаҳони мутамаддин соҳиби ҷойгоҳи муносибу арзанда намуд. Давлатро аз нестӣ, миллатро аз парокандагӣ эмин дошта, вахдати сартосариро таъмин соҳт. Дар татбиқи ормонҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегӣ чун кӯҳ устувор аст ва хушбахтона, душманони миллати мо ба ниятҳои зишти ҳуд нарасиданд ва намерасанд. Миллати тоҷик, сокинони Тоҷикистони азиз номи ин Абармарди таъриҳ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ

¹ Ятимов, С. Маъсалаи ташаккули инсон дар таълимоти Пешвои миллат [Манбаи электронӣ] / С. Ятимов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj> (санаи муроҷиат 05.10.2022).

² Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, вахдати миллӣ ва бунёдкорӣ [Матн]: Иборат аз се ҷилд / Мураттиб С. Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷ.1. – С.261.

Раҳмонро ҳамчун ливои майдони муборизаву бархӯрд истифода менамоянд ва доимо зафарёбанд»¹.

Сиёсатшинос А.Комилбек дар робита ба масъала чунин назар дорад: «Дар Тоҷикистон бо назардошти вазъияти мураккаби сиёсии бавучудомада дар солҳои 90-уми қарни гузашта шакли хоси сарварӣ ташаккул ёфт, ки он натиҷаи ҳам хислатҳои модарзодӣ, ҳам таъсири вазъият, ҳам ҷанбаҳои фарқунандаи рафторӣ, хусусиятҳо ва фазилатҳои инсонӣ мебошад. Ин таҷрибаи амалӣ бори дигар собит намуд, ки назарияҳо то як дараҷа метавонанд хусусияти қолабӣ ва нисбӣ дошта бошанд. Дар амалия ҳолати конвергенсияи ҳамаи онҳо ҳам вомехӯрад, ки чун натиҷа метавонад, ба ташаккули ниҳоди моҳиятан нав ва самарабахши сарварӣ мусоидат намояд».² Воқеан ҳам ниҳоди сарварӣ, ки дар аввали солҳои 90-ум дар Тоҷикистон ташаккул ёфт, хусусиятҳои иҷтимоию сиёсӣ ва таърихио фарҳангии ҷомеаро инъикос мекард.

Фикри худро тақвият дода, А.Комилбек нигоштааст, ки: «Аз лиҳози таъриҳӣ марҳилаҳои ба сари қудрат омадану сарварии сиёсии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марҳилабандӣ шудаасту он ҳамчун ниҳоди дорои нуфуз, ворисияти сиёсӣ ва таъриҳсоз маънидод мешавад. Ташаккули ниҳоди мазкур нишон медиҳад, ки вазъи мураккабу мушкили таъриҳӣ боиси ба арсаи таъриҳӣ баромадани Эмомалӣ Раҳмон гардид. Тавсифи раванди мазкур нишон медиҳад, ки сарварони дорои хусусияти ҳаризматикӣ дар марҳилаҳои тақдирсози миллатҳо сари қудрат омадаанду давлатҳои миллиро аз нестшавӣ начот додаанд»³. Баҳои таърихио сиёсии мазкур ифодаи эътирофи нақши меҳварӣ ва тақдирсози Пешвои миллат дар пойдории давлати Тоҷикистон аст.

Ин гуфта собит месозад, ки ягон механизми давлатӣ фаъолият намекард, ҷомеа дар ҳолати парешонии пурра қарор дошт ва дасти пурзӯре зарур буд, ки ба ин ҳама хотима бахшад. Чунин дасти тавоно шахсияти

¹ Раҳмон, А. Аз Қасри Арбоб то майдони Истиқлол [Матн] / А. Раҳмон // Ҷумҳурият. – 2022. – 5 октябр.

² Комилбек, А. Низоми идорақунии сиёсӣ: ҷанбаҳои назариявию методологӣ ва амалии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дисс... д-ри. илм. сиёсӣ / Комилбек Амид Ёрбек.–Душанбе, 2022. – С.127.

³ Комилбек, А. Низоми идорақунии сиёсӣ: ҷанбаҳои назариявию методологӣ ва амалии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дисс... д-ри. илм. сиёсӣ / Комилбек Амид Ёрбек.–Душанбе, 2022. – С.127.

таърихӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, ки ин ҳама фоциаро хотима бахшида, ҷомеаро дар маҷрои устувори рушд равона намуд.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили маводи ғании илмӣ ва сарчашмаҳо вобаста ба масъалаи моҳияти заминаҳои таърихию сиёсӣ ва василаҳои ба даст овардани истиқолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши сарвари сиёсӣ дар он ба хулоса омадан мумкин аст, ки сарвари сиёсӣ тавонист шиддати сиёсию иҷтимоиро дар ҷомеа паст намуда, тавассути истифодаи механизмҳои қаблан таҷрибанашуда модели нави сулҳофариро асос гузорад, ки асоси онро созиш ва гузашту бахшиш ташкил медиҳад.

Сарвари сиёсӣ тавассути қабули қарорҳои дурандешона тавонист мушкитарин масъалаҳои ҷомеаро ҳал намуда, низои таҳмилии шаҳрвандиро бартараф ва ҷомеаро аз вартаи хатар начот дихад.

Чун нияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нек ва иродаашон ҳастагинопазир буд, дар марҳилаи аввали давлатдорӣ, бо вучуди мушкилоту монеаҳои зиёд, комёб гардиданд. Дар робита ба ин ҷоиз ба зикри алоҳида аст, ки кишвари мо танҳо соли 2000-ум ба марҳилаи рушд ворид шуд. Ислоҳот дар тамоми соҳаҳо ҷиҳати барқарор ва мукаммал гардонидани низоми идоракуни давлат, дигаргунсозиҳои соҳторӣ, таъмини гуногуншаклии моликият, фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкориву сармоягузорӣ, ташаккул додани низоми миллии буҷету андоз ва пуливу қарзӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва инкишофи бахши иҷтимоӣ тадбирҳои самарабахш ва идомаи мантиқии ибтикори ба сифати Роҳбари мамлакат амалинамудаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҳсуб мешавад.

2.2. Ичлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақши Пешвои миллат дар бартараф намудани низои шаҳрвандӣ ва таҳқими минбаъдаи истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон

Ташаккули ҳар миллат ба истиқлолияту озодӣ ҳамчун кафолати асосии бақои миллатҳо рабт дорад. Бидуни он ягон миллат наметавонад молики ҳаққи табииву таърихии худ бошад. Мардуми Тоҷикистон, ки баъд аз ҳазор соли бедавлатӣ соли 1991 соҳибиستиклол гардианд, таҳти роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, бо назардошти анъанаву суннатҳои таърихӣ ва бо истинод ба таҷрибаи кишварҳои мутамаддину пешрафта пайи бунёди давлат камари ҳиммат бастанд.

Аз ин лиҳоз, ғояи истиқлолият ҳамчун яке аз руқиҳои бунёдии озодии инсон дар тамоми давру замон ҷузъи таркибии андеша ва ҳувияти миллии мо буд. Таҷрибаи талхи баъзе давлатҳо, аз ҷумла қурдҳо, шаҳодати он аст, ки соҳибистиқлолӣ насиби ҳар ҳалқ намегардад. Ин арзиши қиёснопазир, дар баробари он ки ба имконияти таърихии ҳар ҳалқу миллат иртибот дорад, инчунин аз ҳар фарди миллат бедориву ҳушӯрӣ, эҳсоси гарми ватандӯстиву ватандорӣ, кору фаъолияти содиқонаву соғдилона ва саъю қӯшиши доимиро талаб мекунад. Маҳз шарофату фазилат ва часорату самимият ва одамияти беназири муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боис гардид, ки дар ҷаҳони пуртазод ва пур аз мухолифат мо дар ҳифзи ҳусусиятҳои милливу таърихӣ собитқадамем.

Баъди аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ мамлакат ба мушкилиҳои зиёд, аз қабили канда шудани муносибатҳои молиявӣ, нагузаштани амалиёти байниҳамдигарии молиявӣ, набудани пули миллӣ, захираҳои зарурии асъорӣ ва тилло, ба миён омадани низоъҳои шадиди шаҳрвандӣ ва буҳрони сиёсию иқтисодӣ рӯ ба рӯ шуд. Дар натиҷа, Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соли 1991-ум 60 фоиз коҳиш ёфта, касри тавозуни пардоҳт то 30 фоиз аз Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, садҳо маротиба боло рафтани сатҳи таваррум то ба дараҷаи аз ҳама баланд (гиперинфлятсия) 2100 фоиз ва сатҳи камбизоатии аҳолии кишвар зиёда аз 80 фоиз ба амал

омад. Қарзҳои берунӣ ва дохилӣ босуръат афзоиш ёфта, дар бозори истеъмолӣ маҳсулоти хӯрока ва молҳои аввалиндарацаи ниёзи мардум камчин шуданд. Ин ҳолат вазъи умумии иҷтимоию сиёсиро муташанниҷ гардонида, шиддати иҷтимоиро қувват мебахшид.

«Иҷлосияи дуюми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) 24 августи соли 1990 Эъломияи истиқтолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул кард. Бо вучуди он ки ҳанӯз ин эъломия бо назардошти баъзе маҳдудият қабул гардида, соҳибистиқолии Тоҷикистонро дар доираи салоҳияти Иттиҳоди Шӯравӣ муайян мекард, нахустин санаде буд, ки аз наздик шудани мамлакат ба истиқтолияти комил дарак медод. Мутаассифона, дере нагузашта муборизаҳои шадиду оштинопазири дохилӣ бо пуштибонии доираҳои беруни манфиатдор баҳри гасби қудрати сиёсӣ оғоз гардид, ки ин барои ба воқеият пайвастани орзуи деринизори истиқтолиятёбии комили кишвар монеа шуд. Ҳизбҳои сиёсӣ ва ҷунбишу ҳаракатҳое ба саҳнаи муборизаҳои сиёсӣ баромаданд, ки бо ташвиқу ҳидояти онҳо ошӯбу эътиroz ва майдоннишинҳо дар пойтаҳт ҳамчун падидай нави сиёсӣ дар таърихи кишвар ба вуқӯъ пайвастанд. Гурӯҳҳои сиёсӣ бо барномаҳои гуногун ба майдон омаданд, ки бештарашон хориҷ аз кишвар тарҳрезӣ гардида буданд. Арзишҳои динӣ, мазҳабӣ, псевдодемократияи таҳмилшуда бо шиорҳои «озодӣ», «ошкорбаёнӣ» мағзи мардумро таҳrik медод. Вале ҳама як ҳадаф доштанд: «ба даст гирифтани лаҷоми қудрат».¹

Ҳукумати вақт ҳанӯз таҷрибаи кору муносибат бо чунин ҳолатҳои изтиориро надошт ва ин имкон дод, ки вазъият рӯз то рӯз дар марказ ва баъзе аз минтақаҳои кишвар муташанниҷ гардад ва ниҳоят, ба қушта шудани якчанд шаҳсияти маъруф ва аз ҷониби нерӯҳои манфиатдор гайриқонунӣ ғасб гардидани ҳукumat замина гузорад. «Тундрaviю ҳудҳоҳӣ, мансабталошӣ, ҷангӯ хунрезӣ, бо зӯри силоҳ ғасб кардани ҳокимијат ва сарфи назар намудани қонуну тартибот метавонад

¹ Эмомалий, Р. Маҷлиси миллӣ зодаи даврони истиқтолият аст [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаи муроҷиат: 18.10.2022).

пайомадҳои ногувор ба бор оварад. Мисоли ин гуфтаҳо ҳодисаҳои солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аст, ки баъзе соҳибмансабон бетафовутиву бетарафиро пеша карда, дар ин замина аркони давлатӣ фалаҷ, санадҳои меъёрии ҳукуқӣ сарфи назар ва силоҳ мақоми ҳукмфармоиро соҳиб гардид».¹

Моҳи майи соли 1992 бо талаби нерӯҳои муҳолифин Ҳукумати муросои миллӣ ба фаъолият оғоз намуд, vale ба иллати шомил гардидани шахсони тасодуфӣ ва ғайрихирфай ба ҳайати он ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мураккаб ва вазъият боз ҳам ноором гардид. Махҳоз дар ҳамин давра намояндагони солимфикри ҷомеаи шаҳрвандӣ ба вакilonи Шӯрои Олий муроҷиат намуданд, ки ба ҷанги шаҳрвандӣ дар қишвар хотима гузоранд.

Вобаста ба ин масъала профессор А. Муҳаммад хулоса баровардааст, ки: «Вазъи иҷтимоию сиёсӣ ва ноуҳдабароии роҳбарони ҳамонвақтаи қишвар ба он оварда расонид, ки дастаҳои мусаллаҳи исломгароён бо кумаки ҳочагону роҳбарони хориҷии худ аксари гурӯҳҳои ҳадафдору бехадафро зери назорат гирифта, Тоҷикистонро оғуштаи хун ва вориди ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардониданд».² Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар баробари мушкилиҳои мавҷуда нақши идоракунӣ ва сарвари сиёсӣ ҳам дар ҳалли тазодҳо ва зиддиятҳои ҷомеа муҳимм арзёбӣ мегардад.

Олими дигари тоҷик Ҷ.З. Маҷидзода низ дар ин масъала ҳамақида буда, зикр кардааст, ки: «Роҳбаријат ва масъулони давлат дар даврони эълони истиқлолият аз имкониятҳои мавҷуда дуруст истифода накарда, неъмати истиқлолият ва давлатдории миллати пуррешаи таърихири ҳифз карда натавонистанд, инчунин вазифаҳо ва мундариҷаи фаъолияти давлатро дар ин марҳилаи сарнавиштсоз дуруст муайян накарда, тавассути таъмини тавозуни манфиатҳои гурӯҳҳои муҳталифи ҷомеа, натавонистанд онро барои ба даст овардани ҳадафҳои созандай умумимилий сафарбар

¹ Миралиев, А.М. Тағйирнопазир [Матн] / А.М. Миралиев. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 236 с.

² Муҳаммад, А. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ [Матн] / А. Муҳаммад. – Душанбе, 2021. – С.27.

созанд».¹ Ин ҳама боиси буҳрони ҳокимият ва муносибатҳои мавҷудаи иҷтимоӣ гардида, кишвар ба ҷанги шаҳрвандӣ дучор гардид.

Дар пешгирии минбаъдаи даргириҳо ва барқарор намудани ҳокимияти қонунӣ нақши Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бағоят қалон аст.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи ҳалқи тоҷик ҳақиқатан ҳам барои тамоми тоҷикистониён тақдирсоз буда, аҳамияти таърихӣ дорад, чунки дар ин иҷлосияи таърихӣ ҷанги шаҳрвандӣ боздошта, ҳукумати қонунӣ барқарор карда шуд, ба пойдевори сулҳу салоҳ асос гузашта, барқарор кардан ва инкишофи хочагии ҳалқ оғоз ёфт. Истиқлолияти давлатӣ 9-уми сентябрி соли 1991 расман эълон шуда бошад ҳам, амалӣ гардидани он аз иҷлосияи тақдирсози миллат - Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маншা мегирад. Сардори котиботи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Абдулмажид Достиев дар мусоҳиба бо муаллифи ин сатрҳо ҷунин гуфта буд: «Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии даъвати дувоздаҳумро иҷлосияе мешуморам, ки оғоз дошту анҷом не. Он моро аз ҳолати беҳокимиатӣ, номуайянӣ ва муҳимтар аз ҳама, аз вартаи фано раҳо кард. Баъд аз ҳазору сад сол давлати бо номи Тоҷикистон арзи ҳастинамударо, ки тоифае бо мансабталошӣ ба ҳолати нестшавӣ оварданд, маҳз муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо эҳдои Худованд, ки дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии зуҳур карданд, эмин нигоҳ доштанд»². Вақте дар бораи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сухан мегӯем, мантиқан нодуруст аст, агар иҷлосияи мазкурро ёдовар нашавем. Ҳамчунин, дар бораи иҷлосия бе меҳвар қарор додани ҷонфидиҳои ин фарзанди фарзонаи миллат андешаронӣ кардан ғайриимкон аст. Ба ибораи дигар, онҳо бо ҳамдигар пайванди ногусастаний доранд.

Шарҳу тавзехи омилҳои даъват намудани Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум дар расонаҳо зиёданд. Ба

¹ Мачидзода, Ҷ. З. Пешвои ваҳдати миллӣ [Матн] / Ҷ.З. Мачидзода // Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷ.3. – С.120.

² Абдулло, Д. А. Эҳдои Худованд, вакiloni эҳсосӣ ва хикмати баргузории Иҷлосия дар Қасри Арбоб [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 14 ноябр.

назари А. Достиев, ки дар маркази ҳаводис қарор дошт, ин иқдом ба чанд омил марбут аст. Пеш аз ҳама, фаъол шудани қувваҳои пешбарандай раванди пошхӯрии давлати абарқудрати Иттиҳоди Шӯравӣ дар бархе аз ҷумҳуриҳои соҳибистиқлолгашта боиси қашмакашу «инқилоб» - ҳо шуд. Ин наҳсиятпарастӣ ба мардуми дар дунё бо меҳру инсонӣ номбаровардаи тоҷик низ таъсир гузошт ва мансабталошҳои «тезпазак» аз моҳи феврали соли 1990 занону мардонро ба майдонҳо қашиданд, ки оқибат миллатро ба ҷангу хунрезӣ овард.

Тавре зикр кардем, Р. Набиев баъд аз Президент интихоб шудан зери фишори силоҳбадастон аризai истеъло навишта, бо Қарори Раёсати Шӯрои Олий, Раиси Шӯрои Олиро иҷроқунандай вазифаи Президент таъин карданд, ки хилоғи конститутсияҳои қишварҳои мутамаддин ва Конститутсияи ҳамонвақта ва имрӯзаи Тоҷикистон буд. Биноан, дар он марҳилаи ҳассос охирин умеди мардум Парлумон буд. Шоҳидони ҳол гуфтанд, ки он замон дар Парлумон ва Ҳукумат се гурӯҳ ба вучуд омад. А. Достиев мавҷудияти ин гурӯҳҳоро эътироф кард: «Гурӯҳи аввал, онҳое, ки тарафдори Ҳукумат буданд. Дуюм, онҳое, ки бо такя ба қувваҳои беруна меҳостанд ҳокимиятро ба даст оранд ва дар ин роҳ аз зӯроварӣ низ даст намекашиданд. Сеюм, гурӯҳе, ки мавқei бетарафиро ишғол мекард. Яъне, шавад, обӣ, нашавад, лалмӣ. Вакilonе, ки Ҳукумати қонуниро тарафдорӣ мекарданд, бештар буданд»¹.

Паи ҳам иваз шудани раисони Шӯрои Олий - Қ. Аслонов, С. Кенчаев, А. Исқандаров ва рӯз то рӯз ба муборизаи ошкорову таҳдидкунанда гузаштани неруҳои мухолиф ҳавфи нооромиҳои дохилиро бештар намуд. Бо роҳи фишор ба Парлумон ва Ҳукумати иҷроия ва бадтар аз ҳама, оғози гаравгонгирии аъзои Ҳукумату вакilonи Шӯрои Олий, бесуботии вазъи сиёсӣ дар қишвар, маҳсусан пойтаҳт, эҳсоси тарсу ваҳмро афзуд.

Соли 1992 дар бинои Шӯрои Олий ба қатл расондани сардабири рӯзномаи «Садои мардум», депутати Шӯрои Олий Муродулло Шералиев,

¹ Абдулло, Д. А. Эҳдои Ҳудованд, вакilonи эҳсосӣ ва ҳикмати баргузории Иҷлюсия дар Қасри Арбоб [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 14 ноябр.

дар ноҳияи Ленин (ҳоло Рӯдакӣ) тирборон намудани одамони бесилоҳи аз Кӯлоб ба Душанбе меомада, ноҷавонмардона күштани прокурори генералии чумхурӣ Нурулло Ҳувайдуллоев, гаравгонгирии вакилону аъзои Ҳукумат, ҳучум ба Кумитаи давлатии амният барои ишғол ва саркӯб шудани ҳучумкунандагон дар он ҷо замина барои оғози ҷангӣ домандор дар Тоҷикистон шуданд.

«Дар оғози сар задани низоъ таҳдиidi ин хатарро пас аз муддате кулли мардуми кишварамон дарк намуданд, vale барои бартараф соҳтани ин хатар зарурияти ба майдон, ба арсаи сиёсӣ баромадани шахсияти фозилу часоратманде лозим буд, ки кафолати таъмини якпорчагии мамлакатро тавонад ба зиммаи худ гирад».¹

Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум 16-уми ноябри соли 1992, соати 10-и пагоҳӣ, таҳти роҳбарии Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ақбаршо Искандаров ба кор шурӯъ намуд. Дар он аз 230 нафар вакил 193 кас иштирок доштанд. Аз 37 нафар вакили боқимонда 4 нафар бо сабабҳои гуногун аз олам гузашта, 4 нафар дар давоми ичлосия ҳозир шуданд. 25 нафар бесабаб ширкат наварзиданд, 4 ҳавзаи интихоботӣ озод буд.

Дар ёддошти вакiloni ичлосияи мавриди назар тариқи маҷмуӣ сухан дар бораи Комиссияи оштии миллӣ меравад. Дар бобати рисолати он А. Достиев чунин гуфт: «Барои баррасии ҳаматарафаи масъалаҳои муҳимми сиёсиву иҷтимоӣ дар ҳайати 40 намояндаи ҳалқ Комиссияи оштии миллӣ созмон дода шуд, ки раиси он вакил Қурбон Тӯраев интихоб гардид. Дар робита ба ин, дар кори ҷаласа танаффус эълон шуду Комиссияи оштии миллӣ корро оғоз намуд. Баъд аз гузаронидани машварати комиссияи мазкур ичлосия бо иштироки 197 вакил корро идома дод. Вакilon мақомоти кории ичлосияро интихоб карда, аз номи Комиссияи оштии миллӣ Қ. Тӯраев оид ба рӯзномаи ичлосия сухан ронда, инчунин таклиф кард, ки бо сабаби ба рӯзнома ворид намудани истеъфои аъзои Раёсати

¹ Раҳимӣ, Ф. Пешвои начотбахши давлату миллиат, меъмори давлатдории навини тоҷикон [Матн] / Ф. Раҳимӣ // Садои мардум. – 2015. – 21 декабр.

Шўрои Олӣ, пеш бурдани ичлосия бояд ба уҳдаи вакили қуҳансолтарин voguzoшта шавад. Ў номзадии Ҳабибулло Табаровро пешниҳод кард».¹

Дастоварди асосии Ичлосияи XVI Шўрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум ба саҳнаи сиёsat омадани фарзанди фарзонаи миллат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон маҳсуб мешавад. Интихоби Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастоварди асосии ичлосияи зикршуда ва баҳти баланди тоҷику тоҷикистониёни он замон ҷафокашида аст. Бо таклифи раисикунанда масъалаи навбатӣ, яъне интихоби Раиси нави Шўрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифт. Намояндаи халқ А. Мирзоев аз ноҳияи Ҳисор, аз номи намояндагони шаҳри Турсунзода ва ноҳияҳои Ҳисору Шаҳринав ба сухан баромада, номзадии депутати халқ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба вазифаи Раиси Шўрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд. Вакили халқ X. Faфurov номзадии Иззатулло Ҳаёевро пешниҳод намуд. Вале И. Ҳаёев зимни баромад таклифро як навъ бозии сиёсӣ номида, аҳволи бади саломатияшро сабаб нишон дода, номзадиашро бозхонд.

Комиссияи баҳисобигирии овозҳо номзадии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба бюллетени овоздиҳии пинҳонӣ оид ба интихоби Раиси Шўрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт намуд. Натиҷаи овоздиҳӣ чунин буд: аз 197 депутат 186 нафар ба ҷонибдории муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон овоз доданд. Он кас ба ҳайси Роҳбари давлат савганд ёд намуда, зикр карданд, ки дар хизмати мардум қарор ҳоҳад дошт ва ба Конститутсия, Парчаму Нишони давлатӣ содик ҳоҳанд монд. Ин садоқату самимият дар ҷараёни хидматҳои минбаъдаашон дар назди халқу Ватан баръало собит шуд.

Ҳатман бояд ёдовар шавем, ки мардум бо як ҷаҳон умед самараи фаъолият ва қарорҳои қабулнамудаи ичлосияро, ки аз беҳтарин сарчашмаи зуҳури ақлу хиради сиёсӣ ва ба ҳам овардани мардуми парешонгаштаву дилшикаста ба шумор мерафтанд, дар ҳар як хонадони кишвар аз радиову телевизион бесабронса интизор мешуданд. Ба ҳамин минвол, ичлосия

¹ Абдулло, Д. А. Эҳдои Худованд, вакiloni эҳсосӣ ва ҳикмати баргузории Ичлосия дар Қафи Арбоб [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 14 ноябр.

лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» -ро баррасӣ ва барои такмили он комиссия таъсис дод. Гузориши иҷроқунандаи вазифаи прокурори генералии ҷумҳурӣ дар бораи роҳҳои ҳалъи силоҳ шунида, масъалаҳои афви умумӣ баррасӣ шуд. Парчам ва Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва раисони кумитаву комиссияҳои Шӯрои Олий интихоб гардиданд. Маҳз дар иҷлосия Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз натиҷаҳои мулоқот бо қумондонҳои силоҳбадасти ноҳияҳои Шаҳритус, Қумсангир ва Панҷ гузориш доданд. Таъкид намуданд, ки мавзуи асосии Маҷлиси Шӯрои Олий андешидани тадбирҳои зарурӣ ҷиҳати ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурӣ мебошад. Аз ин рӯ, масъалаи «Тадбирҳои муътадил намудани вазъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба рӯзнома дохил шуд. Раиси Шӯрои Олий, ҳамчунин, пешниҳод намуданд, ки дар масъалаи муътадил гардонидани вазъи ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурӣ, аз рӯйи натиҷаи масъалаҳо изҳорот қабул карда шавад. Намояндагон ин пешниҳодро низ ҷонибдорӣ намуданд.

Зону зада бӯсидани Парчами давлатӣ аз ҷониби муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз лаҳзаҳои бениҳоят таъсирбахши иҷлосия мебошад. Тахти чапакзании пурмавчи аҳли толор намояндагони силоҳбадастон ҳамдигарро ба оғӯш кашида, ба яқдигар даст доданд. Дар ҷашми бисёриҳо ашки шодӣ ҳалқа зад. Он рамзи оғози осоиш, сулҳ, бародарӣ, муҳабbat ва садоқат буд. Намояндагони ҳалқ лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аз ҷавобгарии ҷиноӣ, интизомӣ ва маъмурӣ озод кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27-уми март то 25-уми ноябрی соли 1992 дар минтақаҳои даргир ҷиноят содир кардаанд» -ро баррасӣ ва қонуни мазкурро қабул намуданд. Сипас, Раиси Шӯрои Олий бо муроҷиат ба намояндагони ҳалқ, меҳмонон ва сарварони дастаҳои муҳолифин, аз асар ва оқибати фоҷиабори даргириҳо, аз даст додани хешу табор, фарзандон, падару модарон, ба хун кашидани миллати тоҷик, саҳифаҳои нангини таъриҳро бори дигар пеши рӯ оварда, ҳамаро ба ҳамдигарфаҳмиву ба рӯйи ҳамдигар боз намудани оғӯши бародарӣ даъват намуда, аз минбар поён

шуда, Парчами давлатиро бўсида, ба дида молиданд. Дигар шахсиятҳои маъруфи кишвар, инчунин сарварони дастаҳои муҳолифин низ бо ифодаи ризоят ба якпорчагии кишвар ва ваҳдати миллат ин иқдоми ўро пайравӣ намуданд.

Чаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар маҷлиси ботантана бахшида ба 20-умин солгарди Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид карданд: «Ҳамдигарфаҳмии аксарияти кулли вакилони ичлосия, муттаҳид будани онҳо дар самти дарку эҳсоси яқдилонаи масъалаҳои муҳимму тақдирсози мамлакат, ҳисси баланди масъулиятшиносии онҳо дар ҳалли масъалаҳои гузошташуда боиси минбаъд таъмин гардидани заминаи ваҳдати миллӣ ва рушди чомеа гардиданд...».¹

Академик К. Олимов зикр кардааст, ки: «Ичлосияи XVI Шӯрои Олӣ, ки моҳи ноябри соли 1992 дар вазъияти ниҳоят вазнин барои мардуми ҷумҳурӣ ва таҳдиidi хатари парокандашавии давлат ва миллат баргузор гардид, дар сарнавишти давлатдории миллии тоҷикон нақши воқеан таърихӣ бозид. Дар ин ичлосия вазъияти сиёсӣ ва низомии ҷумҳурӣ ба таври ҷиддӣ таҳлил шуда, вакilon Раиси нави Шӯрои Олиро интиҳоб намуданд, ки ҳамзамон Сарвари давлат ба ҳисоб мерафт. Ба ин вазифаи олӣ интиҳоб шудани яке аз шахсиятҳои часур ва воқеъбин Эмомалӣ Раҳмон, тавре баъдан собит гардид, қарори хеле муҳимм ва аҳамияти таърихӣ дошта буд».²

Вобаста ба ин масъала Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, ки: «Вазифаи муҳимтарин ва фаврии Ҳукумати навтаъсис ҳар чӣ зудтар хотима бахшидан ба ҷангу хунрезӣ, барқарор кардани фаъолияти комилан фалаҷшудаи соҳтору мақомоти давлатӣ, ба Ватан баргардонидани гурезаҳои иҷборӣ ва таъмин намудани онҳо бо шароити зарурии зиндагӣ ва кор буд. Дар ин раванд, фароҳам овардани фазои

¹ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 20-умин солгарди Ичлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбай электроний]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/> (санаси муроҷиат: 02.10.2022)

² Олимов, К. Эмомалӣ Раҳмон - асосгузори сулҳ, музокирот ва ваҳдати тоҷикон [Матн] / К. Олимов // Ваҳдати миллӣ ва пешрафти чомеа. – Душанбе, 2017. – С.11.

мусоид барои музокироти ҷонибҳо низ аз ҷумлаи корҳои аввалиндараву бетаъхир ба шумор мерафт. Мо музокироти сулҳро бо мухолифини мусаллаҳ бо талабу дарҳост ва майлу иродай ҳалқи азизамон, ба хотири қатъи хунрезиҳои даҳшатнок, ҳифзи ягонагии миллат ва нигоҳ доштани якпорчагии давлатамон оғоз кардем.

Дар раванди музокироти тӯлонӣ, ки зиёда аз чил моҳ дар кишварҳои гуногуни олам идома доштанд, мо чил санади муҳиммро ба имзо расонидем. Дар натиҷа, баъди мухолифати мусаллаҳонаи беш аз панҷсола 27-уми июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон имзо шуд».¹ Ин таҷрибаи таъриҳӣ имкон дод, ки ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ бартараф карда шуда, нақши сарвари сиёсӣ ҳамчун шахсияти таъриҳӣ дар он эътироф гардад.

Таъриҳ гувоҳ аст, ки созиш ва ҳалли зиддиятҳои сиёсии мавҷуда, ки ба ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ оварда расонида буданд, осон ба даст наомадаанд. Чунончи, академик К.Олимов нигоштааст: «Бо қӯшишҳои ҳастагинопазири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуда буданд), музокироти байни Ҳукumat ва Иттиҳоди нерӯҳои мухолифини тоҷик оғоз шуд. Дар ҳашт давраи музокирот, ки баъзан дар ҷанд марҳила идома меёфт, бо иштироки Сарвари давлати тоҷикон дар баъзеи ин музокираҳо ва сиёсатмадорони ботаҷриба дар тамоми марҳилаҳо бо дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иштирок карда, барои расидан ба мақсади ниҳоӣ, яъне анҷом додани ҷангӣ шаҳрвандӣ ва барқарории сулҳ саъю талош меварзиданд».²

Дар тақвияти ин гуфтаҳо илова кардан мумкин аст, ки: «Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқими сулҳ ва ваҳдати миллӣ қалидӣ ва хеле назаррас мебошад. Музокироти тӯлонӣ дар роҳи ба даст овардани ваҳдати миллӣ аз 5-уми апрели соли 1994 то 27 июни 1997 дар Афғонистон,

¹ Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/28624> (санаи муроҷиат: 4.04.2022)

² Олимов, К. Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти ҷомеа ва иҷрои он марҳилаи муҳим дар таъриҳи давлати соҳибиستикӯли Тоҷикистон [Матн] / К. Олимов // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳқими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.18.

Покистон, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Россия ва Туркманистон гузаронида шуд. Музокироти мазкур аз 9 давр ва 6 мулоқот иборат буд. Дар ин давраи басо мушкил бо ташаббуси Эмомалӣ Раҳмон 21 маротиба музокироти байни гурӯҳҳои ҳукуматӣ ва муҳолифин анҷом дода шуд, ки дар натиҷа 40 санади таърихӣ имзо гардиданд»¹.

Омилҳои ба ваҳдати комил расидани ҷомеаро М.Хидирзода таҳқиқ намуда, хулоса баровардааст, ки: «Заминаи сеюми ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон ин тақвияти мавқеи шаҳс дар ҷомеа мебошад, ки боиси устуворгардии эътимоду боварӣ гардид. Ҷомеаи ҷангзада ва парешонгаштаи тоҷик дар баробари дигар бохтҳо ба буҳрони эътимод ҳам дучор шуда буд. Набудани эътимод дар муҳити иҷтимоӣ ҳамчун зуҳороти манфӣ маънидод мешавад, зоро он заминаи ҳалалдор гаштани ҳама гуна иқдомоти созанда мегардад. Эътимод аз сатҳи одии майшӣ сар карда, то сатҳи сиёsat хеле коҳиш ёфта буд. Дар чунин вазъияти аз лиҳози психологиию сиёсӣ мураккаб маҳз Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки зимоми идораи давлатро дар даст дошт, тавонист тавассути талошҳои пайвастаи худ эътимоду бовариро дар ҷомеа пойдор гардонад».² Воқеан ҳам, мавқеи илмии зикргардида боиси дастгирӣ буда, таҷрибаи сиёсӣ воқеӣ будани онро собит намуд. Ҳамзамон бо ин аксари кулли муҳаққиқон ҳам ба ин ақида розӣ ҳастанд.

Вобаста ба ҳусусияти низоъҳои шаҳрвандӣ ва нақши сарварони сиёсӣ дар ҳалли онҳо А.Комилбек мутмаин аст, ки: «Агар аз зовияи назарияҳои классикии низоъ ба масъала назар афканем, пас муайян намудан мумкин аст, ки дар низоъҳои сиёсӣ ҳокимијат доимо ҳамчун объекти низоъ баромад намуда, барои ба даст овардани он муборизаҳо сурат мегиранд. Дар ҳолати низои тоҷикон ҳам ин омил ҷой дошт. Маълум буд, ки муҳолифин на барои амалӣ намудани манфиатҳои ақидатии худ, ки асосан татбиқи ғояи исломи сиёсиро дар бар мегирифт, талош мекарданд. Ин фақат шиор барои ба даст

¹ Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2019. – Ҷ.1. – С.67.

² Хидирзода, М.У. Замина, қонуният ва тамоюлҳои рушди раванди ваҳдати миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.У. Хидирзода // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳқими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.27.

овардани ҳокимият дар Тоҷикистон буд. Мавқеи қудратталабонаи онҳо дар раванди музокирот муайян шуд. Майли онҳо барои соҳиб шудан ба захираҳои идоракунӣ ва ҳокимият маълум буд. Яъне, онҳо тайёр буданд бар ивази чой гирифтан дар соҳторҳои ҳукуматӣ аз ғояи меҳварии худ даст қашанд. Ин майли онҳоро дарк намуда, Сарвари давлат ба иқдоме розӣ шуданд, ки онро таҷрибавӣ ҳам гуфтан мумкин аст»¹. Воқеан ҳам, ташаббуси сарвари сиёсӣ дар масъалаи ҳалли мусолиҳатомези низъ боиси омӯзиш ва эътироф аст.

Раванди мазкурро таҳлил намуда, А.Н. Муҳаммад зикр кардааст, ки: «Албатта, тақсимоти ҳокимият дар назарияҳои сиёсии мусосир ба хотири сулҳу салоҳ ва оромии ҷомеа ба назар гирифта мешавад, вале он бештар дар равандҳои муколама ва хотири мұттадил гардонидани вазъ ва анҷоми ҳуби гуфтушунид мебошад. Таҷрибаи Тоҷикистон нишон дод, ки қасбияти оппозитсия, тақсимоти мансабҳо байни сарварони минтақавии онҳо ва аз уҳдаи кор набаромадани аксарияти ба сари мансаб омадагон дар муҳлати ҷанд сол вазъиятре боз мушкил гардонид. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, ҷунин таҷрибаи тақсимоти мансабҳо барои ба даст овардани сулҳу салоҳ нишон дод, ки агар аз як ҷониб, ба раванд оромии ҷомеа таъсиргузор буд, аз тараф дигар, дар муддати начандон тӯлонӣ маълум гашт, ки аксарияти қадрҳои аз тарафи ИНОТ барои вазифаҳои давлатӣ пешниҳодгардида, ба истилоҳ «намояндагони 30-фоиза» аз уҳдаи вазифаҳои идоракунӣ баромада натавонистанд².

Агар ба тадбирандешиҳо ҷиҳати таҳқими истиқлолияти давлатӣ мутаваҷҷеҳ гардем, пас аз ду усули маъмулу эътирофшуда - ҳарбӣ ва маънавӣ огоҳ мегардем. Усули ҳарбии ҳифзу таҳқими истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ташкили қӯшун, мақомоти амниятӣ, ҳифзи ҳуқуқ, дигар аркони давлатдорӣ ва муттасил ташаккул додани фаъолияти онҳо рабт дорад. Дар робита ба усули ҳарбии таҳқими истиқлолияти давлатӣ месазад аз Қувваҳои Мусаллаҳи

¹ Комилбек, А. Низоми идоракунии сиёсӣ: ҷанбаҳои назариявию методологӣ ва амалии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дисс... д-ри. илм. сиёсӣ / Комилбек Амид Ёрбек.–Душанбе, 2022.–С.156.

² Муҳаммад, А. Истиқлол ва ҳифзи манғиатҳои миллий [Матн] / А. Муҳаммад. –Душанбе, 2021.–С.65.

Тоҷикистон, ки зодаи даврони истиқолият ва яке аз дастовардҳои муҳимтарин мебошанд, ёдовар шавем. Махсус бояд таъкид кард, ки замони соҳибистиқлол гардиданӣ кишварамон мо Артиши миллӣ надоштем.

Илова бар ин, дар заминаи муносабати дуюмдараҷа зоҳир намудани роҳбарони вақти кишвар имкон фароҳам шуд, ки силоҳу муҳимоти ҳарбии дар кишвар мавҷудбуда берун бурда шавад. Дар он марҳилаи ҳассос, ҳамон тавре ки Пешвои миллат таъкид карданд: «Мо на Вазорати мудофиа доштем, на иншооти инфрасохторӣ, на заминаи зарурии моддиву техникий ва на мутахассису кадрҳои касбӣ»¹.

Бо вучуди ин, Пешвои миллат ташкили Артиши миллиро аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқолият дар маркази диққати худ қарор доданд. Лозим ба ёдоварист, ки «Зарурати ташкили Артиши миллӣ ҳанӯз 9-уми сентябри соли 1991 дар Қарори Шӯрои Олии кишвар «Дар бораи Эъломияи истиқолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъкид гардида буд. Вале вазъи ниҳоят ҳассосу душвор, мушкиниҳои солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ва ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ имкон надоданд, ки Тоҷикистон Артиши миллии худро таъсис дихад².

Ин иқдоми таърихӣ низ ба Ичлосияи таърихии шонздаҳуми Шӯрои Олиӣ марбут буда, 18-уми декабри соли 1992 фармони Раёсати Шӯрои Олиӣ дар бораи таъсис додани Артиши миллӣ ба имзо расид. Шурӯъ аз ҳамон вақт бо ташаббуси Роҳбари мамлакат, сарфи назар аз мушкилоти зиёд баҳри бунёди инфрасохтор ва таъсиси қисму воҳидҳои низомӣ тамоми тадбирҳои бетаъхир андешида шуданд.

Дар навбати аввал, 23-юми июни соли 1993 Қӯшунҳои хушкигард, ки асоси Қувваҳои Мусаллаҳро ташкил медиҳанд ва неруи сершумортарину пешбарандаи амалиёти ҷангӣ ба ҳисоб мераванд, таъсис дода шуданд ва аз

¹ Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносабати 30-юмин согарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/30112> (санай муроҷиат: 02.09.2022).

² Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносабати 30-юмин согарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/30112> (санай муроҷиат: 02.09.2022).

рӯзҳои аввал барои мубориза бар зидди гурӯҳҳои зиддиҳукуматӣ, барқарорсозии соҳти конститутсионӣ ва ба эътидол овардани вазъи ҳарбиву сиёсии мамлакат сафарбар гардианд.

Муҳиммияти ин иқдом дар он зоҳир мегардад, ки замоне ки дар кишвар ҳанӯз ҷанги шаҳрвандӣ идома дошт, Пешвои миллат ба ташкили қисму воҳидҳои ҳарбӣ, муҳайё намудани заминаҳои моддиву техниکӣ, омода кардани афсарону сарбозони далеру шучӯзъ иқдом намуда, хушбахтона, комёб гардианд. Аз ҷониби дигар, Қувваҳои Мусаллаҳи мо аз рӯзҳои аввали таъсисёбии худ дар мубориза барои барқарорсозии Ҳукумати конститутсионӣ ҷонғидӣ карда, ташаккул ва обутоб ёфтанд.

Афсарону сарбозони далеру шучӯзи Қувваҳои Мусаллаҳ дар солҳои душвори муҳолифати дохилӣ қарзи ватандорӣ ва рисолати ватандӯстонаи худро ичро карда, дар ҷодаи барқарорсозии соҳти конститутсионӣ ва ба эътидол овардани вазъият дар кишвар саҳми басо арзишманд ва таъриҳӣ гузоштанд.

Бо ин мақсад як қатор қонунҳои нав, аз ҷумла «Дар бораи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мудофиа» ва «Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» қабул гардианд ва ҳадафу вазифаҳои соҳтору мақомоти даҳлдори давлатӣ дар самти ташкили мудофиа ва ҳимояи кишвар муайян карда шуданд.

Дар ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар таъсис додани Қӯшунҳои хушкигард, Қувваҳои ҳарбии ҳавоӣ ва мудофиаи зиддиҳавоӣ, Қӯшунҳои зудамал, ҷузъу томҳои таъиноти маҳсус, муассисаҳои таҳсилоти низомӣ ва қисмҳои ҳарбӣ оид ба таъминоти ҷузъу том идомаи мантиқии ин раванд ба ҳисоб меравад. Бунёди 2600 иншооту биноҳои нав барои Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар соҳторҳои низомӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи мамлакат самараи усули ҳарбии таҳқими истиқлолияти давлатӣ мебошад.

Чун дар бораи усули ҳарбии таҳқими истиқлолияти давлатӣ сухан меравад, ҳатман бояд ёдрас шавем, ки замони таъсиси Артиши миллӣ мо хеле кам афсарону мутахассисони касбӣ доштем. Бинобар ин, яке аз аввалин воҳидҳои ҳарбие, ки дар ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳ таъсис ёфт,

Муассисай таълимии Коллечи ҳарбӣ буд, ки имрӯз ҳамчун Донишкадаи ҳарбии Вазорати мудофиа фаъолият карда истодааст.

«Дар зарфи сӣ сол муассисаҳои олии ҳарбии мамлакат ва давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро 5300 нафар, аз ҷумла академияҳои ҳарбии ҳориҷи қишварро 650 нафар, ҷавонони мо ҳатм карда, ҳоло аз байни онҳо садҳо нафар хизматчиёни ҳарбии дорои рутбаи олии ҳарбӣ дар вазифаҳои роҳбариву фармондехии ҷузъу томҳои Қувваҳои Мусаллаҳ фаъолият доранд. Дар маҷмӯъ, дар замони соҳибистиклолӣ барои бо қадрҳои баландиҳтисос таъмин намудани Артиши миллӣ, дигар соҳторҳои низомӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи қишвар дар дохил ва ҳориҷи мамлакат беш аз 28 ҳазор мутахассис тайёр карда шуд».¹

Ҳифзи марзу буми қишвар аз таҳдиду ҳатарҳои замони нав, ҳусусан дар ҷаҳони пурҳаводиси муосир таъмин намудани амнияти давлату миллат ва суботу оромии ҷомеа, танҳо бо доштани Қувваҳои Мусаллаҳи муташаккилу тавоно ва мӯҷаҳҳаз бо таҷҳизоту техникаи пешрафтаи ҳарбӣ ва муҳиммтар аз ҳама, хизматчиёни ҳарбии ватандӯсту ватанпараст, далеру ҷасур ва содиқ ба давлат ва ҳалқи Тоҷикистон имконпазир мебошад.

«Вазъи бисёр мураккабу ноороми ҳарбиву сиёсӣ, ки имрӯз минтақа ва ҷаҳонро фаро гирифтааст, инчунин, торафт вусъат пайдо кардани миқёси ҳатару таҳдидҳои муосир, аз ҷумла терроризму экстремизм, ҷиноятҳои киберӣ, қочоқу муомилоти ғайриқонуни маводи мухаддир ва дигар ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ тақозо менамоянд, ки барои пурзӯр намудани иқтидори мудофиавии қишвар ва боз ҳам баланд бардоштани сатҳи омодабошии ҷангии ҷузъу томҳои ҳарбӣ тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд».²

---

¹ Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/30112> (санаи муроҷиат: 02.09.2022).

² Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/30112> (санаи муроҷиат: 02.09.2022).

Усули дуюми таҳқими истиқолияти давлатӣ - маънавӣ, ки дар давлатсозиву давлатдории муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мадди назар аст, аз бедор кардани эҳсоси ватандорӣ дар вучуди ҳар тоҷику тоҷикистонӣ маншаъ мегирад. Ҷавҳари ин иқдомро беш аз пеш ошно намудани мардум бо фарҳанг, таърих, забон, дин ва мазҳаб ва анъанаҳои миллӣ ташкил медиҳад.

Арҷгузорӣ ба шаҳсиятҳои фарҳангию маънавӣ ва асарҳои мондагор оғозбахши ин раванд буда, он аз баргузории Симпозиуми байналмилалии ҳазораи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ, ёдбуни 680-солагии Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ, 675 - солагии Ҳоча Камол, 1000 - солагии Носири Ҳусрав, 1025 - умин солгарди Абӯалӣ ибни Сино, 800- солагии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, 90 - солагии мавлуди академик Бобоҷон Faфуров, 90 ва 100 - солагии зодрузи Мирзо Турсунзода то қадршиносии Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Faфуров ва Мирзо Турсунзода ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон ва поси хотираи шаҳсиятҳои бузург ва қаҳрамонони таъриҳӣ, ба мисли Спитамен, Деваштич, Темурмалик масир дорад.

Баланд бардоштани мақом ва нуфузи забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ яке аз руқиҳои асосии усули маънавии таҳқими истиқолияти давлатӣ мебошад. Дар ин робита Пешвои миллат ибтикореро амалӣ намуданд, ки дар таърих назир надорад. Бо ташабbusi ин фарзанди фарзонаи миллати тоҷик Қонуни нави забони давлатӣ қабул гардид, таҷлили Рӯзи забони давлатӣ ба ҳукми анъана даромад. Марказҳои маъмурӣ – худудие, амсоли Суғду Рашт, Рӯдакиу Фирдавсӣ, Синову Носири Ҳусрав, Темурмалику Спитамен, Ҷомию Ҳамадонӣ, таъсис ёфтанд, пули миллӣ, бо назардошти маҳсусиятҳои ба миллати мо марбут ба муомилот баромад.

Бо назардошти суиистифода шудани дини мубини ислом ва ба хотири пешгирии хурофот Сарвари хирадсолори мамлакат соли 2009 - умро Соли бузургдошти Имоми Аъзам эълон карда, 300 ҳазор нусха «Қуръон»-и каримро бо забони тоҷикӣ, асарҳои Имоми Аъзам, Муҳаммад Исмоили Бухорӣ, Муҳаммади Ғазолӣ, Абуҳакими Самарқандӣ, Бурҳониддини

Марғилонӣ, Носири Ҳусрав, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ ва дигар мутафаккирони барҷастаи тоҷикро ҷоп намуданд.

Вақте маҳсусиятҳои истифодаи усули маънавии таҳқими истиқлолияти давлатиро аз ҷониби муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди пажӯҳиш қарор додем, мақому моҳияти ташаббусҳои дигари Роҳбари мамлакат - эълони солҳои 2020 - 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» озмунҳои «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» ва «Тоҷикистон - Ватани азизи ман» бароямон бештар ҳувайдо гашт. Тарбияи инсони солеҳ, содиқ ва ватандӯст ҳадафи ин иқдомҳо буда, дар заминай зухури чеҳраҳои нав тафаккури ҷомеа тамоюли комилан мусбатшавиро қасб намудааст.

Таҷлили санаҳои пураҳамият, аз ҷумла 1100 - солагии давлатдории Сомониён, 2500-солагии шаҳри бостонии Истаравшан, Соли бузургдошти тамаддуни ориёй, 2700 - солагии шаҳри Кӯлоб, 3000-солагии шаҳри Ҳисори Шодмон ва 5500-солагии Саразм ҷузъи усули маънавии таҳқими истиқлолияти давлатӣ мансуб шуда, ҳаққи таърихии тоҷиконро ба арзишҳои мавриди назар қавитар гардонид.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сифати поягузор ва наҷотбахши давлату миллат мушкилоти мавҷударо беш ва пеш аз дигарон дарк менамоянд. Дар солҳои нахустини соҳибиистиқлолӣ ба хотири расидан ба ваҳдату миллӣ ва барқарорсозии иқтисоди кишвар, пеш аз ҳама, таъмини рафтумад ва робита зарур буд. Сардори давлат бо завқу идроки хоси сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ ин вазъиятро эҳсос намуда, ба ҳулоса омаданд, ки яке аз масъалаҳои мушкили Тоҷикистон роҳ, аниқтараш, бeroҳӣ мебошад. Истиқлолияти иқтисодиро бе бунёди роҳҳои мошингард, ҳусусан, роҳҳо ва пулҳое, ки Тоҷикистонро бо дигар мамлакатҳо мепайванданд, тасаввур кардан душвор аст.

Биноан, Пешвои миллат аҳли кишварро бо азми қатъӣ ба соҳтмону созандагӣ, эҳёи роҳу пулу иншооти инфрасоҳтори роҳдорӣ, ободониву бунёдкорӣ дар ҳама соҳаҳо, пеш аз ҳама, дар соҳаи роҳу нақлиёт, даъват

карда, Ҳукумати кишварро муваззаф намуданд, то ҷиҳати бунёди инфрасохторе, ки Тоҷикистонро аз бунбасти коммуникатсионӣ мебарорад, тадбирҳои зарурӣ андешад.

Роҳбари давлат бо қатъият иброз доштанд, ки ҳадафи асосии Ҳукумат бо бунёду соҳтмон ва таҷдиди роҳҳо, туннелу пулҳо аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани Тоҷикистон ва аз тариқи онҳо дар байни тамоми минтақаҳои мамлакат фароҳам овардани робитаҳои нақлиётӣ, инчунин ба қаламрави воҳид табдил додани Ватани азизамон мебошад. Рӯйи кор омадани ҳадафи аввали стратегӣ - раҳоии кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ба ин хулосаи Роҳбари бунёдкори мамлакат марбут аст.

Минбаъд ин сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ, шахсияти фавқулода, бо назардошти маҳсусияту мушкилоти ҷомеа ҳадафҳои дигари стратегӣ - таъмини амнияти озуқаворӣ, расидан ба истиқлонияти энергетикӣ ва саноатиқунонии босуръати мамлакатро муайян намуданд. Муҳимм он аст, ки ҳадафҳои зикршуда бо ҳамдигар пайвасти ногусастани дошта, моҳиятан ва мантиқан силсила мебошанд.

Омили мазкур исботи он аст, ки муҳтарам Эмомалий Раҳмон пайваста кӯшиш мекунанд, ки зимни тасмимгирӣ вобаста ба дилҳоҳ масъала, аз ҷумла глобалий ва дохилий, тавозуни манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ риоя гардида, ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ осебнопазир бошанд. Ин яке аз фазилатҳои абармардони дунёи сиёсат буда, чунин ашхос дар марҳилаҳои муайян барои баҳои давлату миллатҳо ва таъмини суботи сиёсӣ дар ақсои олам масъулият доранд. Муҳимтар аз ҳама, дар ҳолатҳои бениҳоят ҳассос ва ҳамзамон сарнавиштсоз усул ва тартиби тасмимгириашон ба манфиатҳои миллат, давлат ва сайёра созгор бояд бошад.

Дар раванди пажӯҳиши шахсияти муҳтарам Эмомалий Раҳмон муътакидтар шудам, ки ҷаҳонбинии ин Абармард ба як мағкура ё усули сиёсӣ маҳдуд нест. Аз ин лиҳоз, корномаи ӯро бо як вожа, аз қабили либерал, демократ, ислоҳотгаро, консерватор, иҷтимоъгаро, анъанапараст, бозгӯй кардан ғайриимкон аст.

Барои мисол, оид ба таъсири манфӣ доштани раванди ҷаҳонишавӣ муҳтарам Эмомалий Раҳмон чунин андеша доранд: «Ба андешаи ман, натиҷаи аз ҳама нигаронкунанда ва ҳатто хатарноки раванди глобализатсия ва ҷараёнҳои ба он пайванд коҳиш ёфтани ахлоқ, маънавиёт, одоб, суннат, фарҳанг ва унсурҳои дигари иҷтимоист, ки бе онҳо ҳастии ҳақиқии инсон амалан гайриимкон аст»¹. Аз ин лиҳоз, ин шахсиятро дар пешгирии пайомадҳои ногуори таҳмили фарҳанги гайру бегонагароии бемантиқи ҷаҳонишавӣ консерватор номидан дуруст аст.

Тамоюли ислоҳотгарӣ дар ҳимояи манфиатҳои мардуми кишвар аз таассуб, хурофот ба мушоҳида расида, дар муносибат ба низоми идора ва ташаккули соҳтори давлатӣ Пешвои миллат ба маънои том демократ мебошанд. Чун дар мавриди таваҷҷӯҳу ғамхорӣ ба табақаҳои ниёзманди аҳолӣ сухан равад, месазад ин Абармардро сотсиалист номем. Гуманизми Президенти мамлакат дар раванди фароҳамсозии низоми ҳуқуқии кишвар баръалост.

Дар он айёми бениҳоят ҳассос интихоби роҳи дурусти давлатдорӣ, тарҳрезии шакли идора, низоми сиёсӣ ва соҳтори давлат гувоҳи азми қавӣ ва нияти неки Роҳбари тозаинтихобу бениҳоят ҷавони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кафолати бақои давлати тоҷикон арзёбӣ мегардид. Он замон барои созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳои ҳамсоя омилҳои мазкур хеле муҳимм буд.

Дар марҳилаи мазкур, ки аксар нуҳбагони кишвар ва ташкилоту созмонҳои мазҳакаофар оташи ҷанги шаҳрвандиро аланга медоданд, Роҳбари ҷавони давлат эълон карданд, ки «ҳалқи Тоҷикистон худ роҳи фардои идораи давлатро муқаррар мекунад». Ин иқдом яке аз ҳазорҳо дурандешии муҳтарам Эмомалий Раҳмон маҳсуб мешавад, ки ҳаққи ҳудмуайянкунии ҳалқро эҳтиром гузошта, аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҷонибдорӣ намуданд. Муҳимтар аз ҳама, ин Абармард

¹ Абдулло, Д. А. Ҷаҳонишавӣ. Ифодаи равобити байналмилалӣ ё коҳишдихандай унсурҳои иҷтимоӣ? [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 29 августи

ҳамчун Роҳбари мардумсолор иродай шахсиро ба иродай мардум пайвастанд.

Тавре Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карданд: «Дар он айёми вазнину мудҳиш фаъолияти соҳтору мақомоти давлатӣ пурра фалаҷ гардида, низоми идоракуни давлатӣ амалан барҳам хӯрда, Конститутсия ва дигар қонунҳо поймол ва дар кишвар фазои беҳокимиятиву хушунату зӯроварӣ ҳукмфармо гардида буд. Бузургтарин фоҷиа дар он рӯзҳо хатари аз байн рафтани давлати ҷавони тоҷикон ва пароканда гардидани миллати тоҷик буд».¹

Ҳамин тарик, дар заминаи омӯзишу таҳлили адабиёту сарчашмаҳои зиёди илмӣ метавон ҳулоса намуд, ки чӣ қадаре вақт моро аз баргузории иҷлосияи таърихӣ дур барад, ҳамон қадар аҳамияти он дар бақову пойдории давлатдорӣ пурагишиштар мешавад ва дармеёбем, ки бо чӣ заҳматҳое вакилони дарвоҷеъ мардумӣ, аз рӯйи вичдону масъулият аз байни худ Сарвари арзанда интиҳоб карданд ва бо ҳидояту роҳбарии он кас истиқлонияти давлатии бадастовардаро ҳифз намуда, якпорчагии хоки Тоҷикистон ва ҳамbastагии мардумро таъмин намуданд. Мардуми кишвар бояд ифтихорманд бошанд, ки дар замони худ маҳз намояндагонашон - вакilonе, ки онҳо интиҳоб карда буданд, дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум Сарвареро интиҳоб намуданд, ки ба шарофати он кас дар ҳама самтҳо комёбему кишвари азизамон дар арсаи байналмилалӣ мақому манзalати бениҳоят баланд дорад.

Нақши шахсиятҳои барҷаставу таъсиргузор дар таърихи қавму миллатҳои гуногун хеле равshan ба назар мерасад. Онҳое, ки воқеан давронсозӣ кардаанд, месазад мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гиранд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамин гуна шахсият мебошанд. Абармарде, ки неруи бозу ва хиради хешро барои ҳифзи марзу бүм ва зиндагии осудаи ҳамзамонони хеш сарф намудааст.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ қонуну қарорҳое қабул кард, ки ба эҳёи фаъолияти мақомоти давлатӣ рабт доштанд. Пас аз Президент интиҳоб

¹ Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносабати 30-солагии Истиқлонияти давлатӣ [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <https://president.tj/node/26483> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

шудан муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷараёни давлатсозӣ ба бунёдгузори давлати миллӣ табдил ёфтанд. Замона, вазъият, муборизаҳо дар қураи низоми идоракуни президентӣ ин шахсиятро обутоб доданд. Ба касе пӯшида нест, ки Пешвои миллат давра ба давра заминаҳои маънавӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва сиёсии бунёди давлати мустақили тоҷиконро тарҳрезӣ карданд.

Аз ин нуктаи назар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бунёдгузори давлати муосири тоҷикон мебошад. Ҳамзамон, исбот карданд, ки тоҷикон ҷомеае мебошанд, ки шакли идораи президентӣ хоси онҳост. Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои бадбахтии солҳои навадуми асри гузашта набудани пешво буд. Бо дарки масъулият мегӯям, ки агар дар он давра роҳбаре чун Эмомалӣ Раҳмон мебуд, шояд ҷанг намешуд. Пеш аз он қас ҳам роҳбарон буданд, лекин натавонистанд ҷомеаро идора кунанд. Муваффақияти бузургтарини Ичлосияи XVI Шӯрои Олиро дар он мебинам, ки шахсеро барои роҳбарӣ интихоб кард, ки тавонист рисолати давлатдориро бар дӯш гирифта, мардуми парокандаро муттаҳид кунад, гурезаҳоро ба Ватан баргардонад ва аркони фалаҷшударо аз нав бунёд намояд.

Бо вуҷуди роҳи ноҳамвори давлатдорӣ ва сатҳи печидаи таъмини ҳуқуқу озодиҳо дар масири таъриҳ то имрӯз истиқлолияти давлатӣ ягона воситаи муҳимм ва муассири эътироф ва эҳтироми ҳаққи ҳудмуайянкуни ҳалқу миллатҳост. Аз ин нуктаи назар, барои ҳар шаҳси озодиҳоҳ, ҳудшинос, комилҳуқуқ ва фарзанди солеҳи замона, ки имрӯзу фардои ҳудро дар мизони хирад, дар доираи манфиатҳои давлату миллат дида тавониста, қудрати дарки неку бадро барои ҳуд ва фарзандон доро аст, неъмате бузург, гиромӣ ва муқаддастар аз истиқлолияти давлатӣ буда наметавонад. Барои миллати соҳибтаърихи тоҷик, ки пас аз садҳо соли бедавлатӣ дигарбора соҳиби давлати соҳибистиқлол гардид, ин ҳодиса на як рӯйдоди одии таъриҳӣ, балки мояи ифтихор, шукргузории бемисл ва илҳомбахши масъулияти беандоза назди гузашта, имрӯза ва ояндаи хеш аст.

**БОБИ Ш. НИҲОДИ ПРЕЗИДЕНТӢ ВА ПЕШВОИ МИЛЛАТ:
ХУСУСИЯТИ ТАШАККУЛ ВА НАҚШИ ОНҲО
ДАР ТАҲКИМИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ**

**3.1 Мақом ва нақши ниходи президентӣ
дар таҳкими истиқлоли давлатии Тоҷикистон**

Дар таҷрибаи низоми идоракунии давлат навъ ва намудҳои гуногун мавҷуданд. Шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ, ки шакли идоракунии ҳалқӣ мебошад, дар навбати ҳуд аз ҷанд навъи дигар таркиб ёфтааст. Идоракунии ҳалқӣ, яъне ҷумҳуриявӣ, метавонад идоракунии президентӣ, парлумонӣ ва навъҳои дигарро қабул кунад. Ба назари ман, барои Тоҷикистон ҳам аз нуктаи назари анъанаи давлатдорӣ ва вазъияте, ки баъд аз қасб кардани истиқлолияти давлатӣ дошт, эътироф кардани шакли идораи ҷумҳуриявии президентӣ мувофиқи мақсад буд. Чунки баъд аз ба давлати мустақил табдил ёфтани Тоҷикистон дар парлумон андешаҳои вакilon гуногун буданд. Дар натиҷа, баҳсу мунозира зиёд шуд. Даҳолати хориҷ низ беҳад афзуд ва Тоҷикистонро ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид. Ҳангоме ки дар Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шӯрои Олий интихоб шуданд, ба намояндагони парлумон муроҷиат карда, изҳор доштанд: «Вақти он расидааст, ки муттаҳид шуда, аз як гиребон сар барорем ва ҳалқи мотамзадаро аз вартаи нобудӣ ҳалос қунем». Роҳбари ҷавони масъулиятшинос аз рӯзҳои аввал масъалаеро, ки дар назди вакilonи Шӯрои Олий гузоштанд, ин барқарор кардани ҳокимияти давлатӣ буд. Дар ин замине Роҳбари давлат таҳияи Конститутсияро тадриҷан тарҳрезӣ намуда, пешниҳод карданд, ки ин санади муҳимми давлатдориро вобаста ба иродай ҳалқ қабул қунем ва ҳалқи Тоҷикистон бояд роҳи давлатдориашро муайян намоянд. Соли 1994 ҳалқи Тоҷикистон шакли идоракунии президентиро интихоб кард.

Пажӯҳиши масъала маълум намуд, ки гузаштан ба шакли идоракунии парламентӣ аз Ичлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олий маншаъ гирифта,

тақозои замон буд. Тавре аз гузориши ичлоисияи зикршуда, ки он замон рӯзномаи «Садои мардум» шакли пурраи онро чоп карда буд, бармеояд, вакилони Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27-уми ноябрь соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул карданд, ки дар он меъёрҳои конститутсионии ба ҳокимияти Президент рабтдошта бекор карда шуданд. Дар ин замина, ваколатҳои ба Президент дахлдошта ба Шӯрои Оли, Раёсати Шӯрои Оли ва Шӯрои Вазирони Тоҷикистон voguzor гардианд. Илова бар ин, амали қонунҳо ва санадҳои ҳукуқии зикршуда дар бораи вазъи ҳукуқии Президент низ бекор гардианд.

Ба шарофати ибтикори зикршуда фаъолияти институти президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъ гардида, шакли идории парламентӣ фаъол шуд. Дар заминаи такмили қонунгузорӣ баъзе муқаррапоте, ки замони дар ҳайати ИҶШС будани Тоҷикистон роиҷ буданд, инчунин, талаботи марбут ба низоми идораи президентӣ аз Конститутсия хориҷ карда шуданд. Ҳамин тариқ, моддаи 99 Конститутсия бознигарӣ ва аз нав тасдиқ шуда, дар 30 банди он ваколатҳои Шӯрои Оли дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷумҳурӣ муайян ва муқаррап гардианд. Дар таҳрири нави моддаи 106 ҳайати Раёсати Шӯрои Оли аз нав муқаррап гашта, он аз Раиси Шӯрои Оли, муовинони ў, раисони кумитаҳо ва комиссияҳои доимии Шӯрои Оли таркиб ёфт. Дар моддаи 108 ваколатҳои Раёсати Шӯрои Оли бо чандин бандҳои нав (13-18) пурра карда шуданд.

Дар асоси тағйироти мавриди назар Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарфармондехи Қувваҳои Мусаллаҳи ҷумҳурӣ, кафили риояи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, Конститутсия ва қонунҳо гардида, ҳуқуқи намояндагии Тоҷикистонро дар доҳили мамлакат ва муносибатҳои байналмилалӣ, инчунин ҳуқуқи имзои шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистонро соҳиб гардид. Ҳулоса ин аст, ки дар он айёми бениҳоят ҳассосу пурҳаводис ва сарнавиштсоз ҳокимияти президентӣ натавонист рисолати хешро дар сатҳи хубу сифати баланд ба ҷо орад.

Тавре аз адабиёти ба ин масъала дахлдошта бармеояд, дар ҷаҳони муосир бештар шакли идораи ҷумҳурияйӣ қобили қабул аст. Калимаи «ҷумҳурӣ» аз решай «ҷумхур»-и арабӣ гирифта шудааст, ки маъни «гуруҳи бузургэ аз мардум, умум, ҳама, умумӣ ва халқ»-ро дорад. Ҳамчун истилоҳ дар илми ҳукуқшиносӣ муродифи мағҳуми «республика»-и забони лотинӣ, ки ифодакунандай маъни «кори (умури) халқ», «умури давлатӣ» «давлат» маҳсуб мешавад, корбурд мешавад.

Дар шакли давлатдории мавриди назари мо Сарвари давлат интихобӣ мебошад ва усули меросиву дигар ҷанбаҳои гайриинтихобии интиқоли ҳокимијат ба ҳеч ваҷӯҳ қобили қабул нест. Зимни таваҷҷӯҳ ва таҳқиқи ҷанбаҳои таърихии ин масъала маълум гардид, ки шакли идораи ҷумҳурӣ аз айёми бостон (Юнон, Рум) оғоз ёфта, дар даврони нав, бо назардошти авзои замон такомул ёфтааст. Далелҳои таъриҳӣ гувоҳи онанд, ки нимаи дуюми аспи XIX ва ибтидои аспи XX марҳилаи бештар паҳншавии ин шакли идораи давлат маҳсуб мешавад.

Ҷоиз ба зикри алоҳида аст, ки дар навбати худ шакли идораи ҷумҳурӣ ду навъ - президентӣ ва парлумонӣ мешавад. Ҷумҳурии президентӣ аввалин маротиба дар ИМА рӯйи кор омада, ҳокимијати иҷроия пурра дар ихтиёри президент, ки ба муддати муайян аз ҷониби интихобкунандагон ё ба таври мустақим ва ё ба таври гайримустақим интихоб мешавад, қарор дорад. Ҳарчанд ба мавзуи пажӯҳиши мо камтар даҳл дорад, вале месазад ёдовар шавем, ки ҷумҳурии парламентӣ асосан дар қитъаи Америка паҳн шуда, ҷанбаи сиёсии кишварҳои Аврупоро муаррифӣ ва намояндагӣ мекунад. Шиносоӣ бо манбаъҳои марбут ба ин мавзуъ маълум намуд, ки дар ҷаҳони муосир ҳар ду шакли идораи давлат маъмул мебошанд. Аз мутолиаи адабиёти даҳлдор огоҳ гардиDEM, ки собиқаи ин ниҳодҳои мавриди назари мо дар давлатдории тоҷикон таърихи тӯлонӣ надошта, пас аз фурӯпошии Давлати Шӯравӣ шурӯъ гашт.

Лозим ба ёдоварист, ки 24-уми сентябри соли 1989 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия (Қонуни асосӣ)- и ҶШС Тоҷикистон» қабул гардида, маҳз он таҳrikbahshi

ислоҳот дар мамлакат гашт. Чуноне ки аз сарчашмаҳо бармеояд: «Тибқи тағйироту иловаи ба моддаи 99-и Конститутсия воридгардида, вазъи ҳуқуқии Шӯрои Олий ҳамчун мақоми олии ҳокимияти давлатӣ, ки дар фаъолияти худ функцияҳои қонунгузорӣ ва назоратиро амалӣ менамояд, мушаххас ва муқаррар шуд. Дар заминай тағйироти ба моддаи 114-и Конститутсия воридшуда мақомоти нав - Комитети назорати конституционӣ таъсис ёфта, ваколату салоҳияти ин мақомоти нав дар Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия» аз 22-юми августи соли 1990 мушаххас шуда буд. Барои тақвияти андеша лозим ба ёдоварист, ки вазифаҳои ниҳоди навтаъсис таъмин намудани мувофиқати санадҳои мақомоти давлатӣ, ҷамъиятию сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиӣ ба Конститутсия ва қонунҳо, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳсият, асосҳои демократии ҷамъият буд».¹

Дар доираи таҳқиқи мавзуъ бамаврид ва заруру ногузир аст, ки моҳият ва мағҳуми «президент» муфассал ва бо истинод ба манбаъ ва адабиёти мұттамад шарху тавзех дода шавад. Чуноне ки олим рус Н.А.Сахаров қайд мекунад: «Мағҳуми «президент» аз забони лотинӣ «praesidens» гирифта шуда, дар лугат маънои «дар пеш нишаста»-ро дорад»,² ки ҳамчун истилоҳи ҳуқуқӣ дар аксари кишварҳое, ки идораи ҷумҳуриявӣ роич аст, баҳри ифодаи маснади сардори давлат ва ё роҳбари мамлакат истифода мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ниҳоди нисбатан нави сиёсиву ҳуқуқие мебошад, ки дар он Президент сарвари давлат ва раиси ҳокимияти иҷроия маҳсуб мешавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд гардидааст,³ ки созмони идораи давлатии муосир бо роҳбарии Президенти мамлакат ба осонӣ рӯйи кор наомад.⁴ Ба ақидаи ҳуқуқшинос Б.Раззоқов: «Зуҳур ва инкишофи ин ниҳод

¹ Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия» аз 22-юми августи соли 1990 [Матн] // Ахбори Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №17. – мод.283.

² Сахаров, Н.А. Институт президентства в современном мире [Текст] / Н.А. Сахаров. – М.: Юридическая литература, 1994. – С.5.

³ Тағсири илмию оммавии Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С.317.

⁴ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳомии Конститутсия ва қонунҳо [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.

асосҳои бунёдӣ ва ғояҳои сиёсиву ҳуқуқиро дар таҷрибаи замони мавҷудияти ҳукумати шӯравӣ гирифта, маҳсули таҷрибаи бойи ҷаҳонӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, баъд аз пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ тасмим вобаста ба таъсиси ин мансаб аз сӯйи сиёсатмадорони ҳукумати онвақтаи Тоҷикистони Шӯравӣ гирифта шуд. Ёдовар шудан бамаврид аст, ки пештар иқдом дар бобати таъсиси ниҳоди президентӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ амалӣ гардида буд. Ҳангоми баррасии лоиҳаи Конститутсияи ИҶШС соли 1935 ва маротибаи дуюм солҳои 60-уми асри гузашта миёни олимон ин масъала мавриди муҳокима қарор гирифта буд¹. Ин ҳама нишонаи он буд, ки дар ҷомеа эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ба ташаккули шаклҳои нави идоракунӣ пайдо шуда буд.

«Аз ҷониби дигар, тамоюли инкишофро қасб намудани таҷзияи ҳокимијат дар аввали солҳои 90-уми асри XX барои муҳимму саривақтӣ арзёбӣ гардидани ниҳоди конституциониву ҳуқуқии президентӣ замина гузошт. Хотиррасон бояд кард, ки дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX ҷумҳуриҳои иттифоқӣ пайи ҳам Эъломия дар бораи истиқлолияти давлатии худро қабул карданд»².

Дар адабиёти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ҳулоса ва назарҳо оид ба падидаи президентӣ яксон нест. Барои мисол, Б. П. Елисеев ниҳоди президентиро «ҳамчун ниҳоди ҳуқуқии интегратсионӣ муайян менамояд, ки мақсадаш аз ҳамоҳангзории фаъолияти институтҳои ҳокимијати давлатӣ иборат аст».³

Мутахассиси соҳаи идораи давлатӣ Х. О. Ойев ба он назар аст, ки падидаи президент нахустзамина ва асоси бунёдии ташаккули ҳокимијати иҷроия дар низоми ҳокимијати давлатӣ мебошад.⁴

А. С. Чесноков мұнтақид аст, ки: «Ниҳоди президентӣ низоми меъёрҳои конституционие мебошад, ки аз рӯйи мазмун ва хусусият муайянкунандай мақоми ҳуқуқии сарвари интихобшудаи давлат,

¹ Раззоқов, Б.Х. Ҳокимијати иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дастури илмӣ-методӣ / Б.Х. Раззоқов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 127 с.

² Тоҷикистон ҳам аз соли 1991 Эъломия дар бораи истиқлолияти давлатии худро қабул намуд.

³ Елисеев, Б.П. Институт Президента РФ [Текст] / Б.П. Елисеев. – М., 1992. – 137 с.; Конджақулян, К.М. Сущность института президентства в Российской Федерации и Республике Армения в контексте исполнительной власти [Текст] / К.М. Конджақулян // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – №10. – С.13-16.

⁴ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳомии Конститутсия ва қонунҳо [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.

танзимкунандай вазъи он дар низоми мақомотҳои давлатӣ мебошад, ки тартиби интихоб, таъин ва аз вазифа озод намуданро пешбинӣ менамояд»¹.

Набояд сарфи назар кард, ки фаъол гардидани ниҳоди президентӣ дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ тағйир ёфтани усули давлатдорӣ, низоми ҳокимияти давлатӣ, шакли идоракунӣ, ки ба ҳокимияти ягонаи Шӯрои депутатҳои халқӣ дар сатҳи гуногун марбут буданд, вобастагӣ дорад.

К.М. Конджакуян хусусияти ниҳоди президентиро дар марҳилаи нахуст таҳқиқ намуда, навиштааст: «Муҳимм он аст, ки дар марҳилаи аввал инкишофи ниҳоди қаблии президентӣ мантиқан ва моҳиятан аз ниҳоди президентии муосир тафовут дошт, зоро рисолати ин ниҳод дар ибтидо эҳёи мақому манзалати ҳокимияти давлатӣ, таъмини волоияти қонун маҳсуб мешуд. Масалан, дар Қонун «Дар бораи Президенти ҶСФСР» аз 27-уми апрели соли 1991, ки аз 11 модда иборат аст, баъзе муқаррарот бо талаботи қонунҳои дигар ҳамсон буда, баъзе талабот қувваи қонуниашонро гум намудаанд. Дар қонуни мазкур Президент ҳамчун шахси мансабдори воло ва сардори ҳокимияти иҷроияи ҶСФСР тавсиф шуда буд»². Иқтибоси зикргардида таквияти гуфтаҳои боло буда, нишон медиҳад, ки ташаккули ниҳоди президентӣ раванди маъмулии иҷтимоию сиёсӣ буда, вобаста ба хусусияти ҳамон давр моҳияти комилан дигар дошт. Маҳз ҳамин нуктаро ба назар гирифта, Р.Ш.Сотиволдиев қайд мекунад: «Президент дар идораи давлатӣ ва амалий кардани ваколату салоҳияти ҳокимияти марказии давлатӣ саҳми бориз дошта, бояд мадди назар дошт, ки ҳокимият қаблан дар шакли гуногун, аз ҷумла ҳокимияти пешвои авлод ва қабила, ҳокимияти шӯрои қабила ва файра низ, вучуд дошт»³.

¹ Чесноков, А.С. Президент и правительство: модель взаимодействия при осуществлении государственной власти в Российской Федерации [Текст] / А.С. Чесноков. – М.: РГГЭУ, 2005. – С.143-144.

² Конджакуян, К.М. Сущность института президентства в Российской Федерации и Республике Армения в контексте исполнительной власти [Текст] / К.М. Конджакуян // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – №10. – С.48.

³ Сотиволдиев, Р. Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳукуқ [Матн]: Китоби дарсӣ / Р.С. Сотиволдиев. – Душанбе, 2016. – Ч.1. – 484 с.

Мұхаққиқи точик Э. Буризода мұндағы аст, ки: «Президент ҳамчун мақоми олии иcroия ҳокимияти давлатй ва ҳокимият ба ҳам тавъаманд. Андешаашро бо он тақвият додааст, ки алоқамандии мансаби Президенти кишвар бо ҳокимияти иcroия идораи давлатиро мутамарказ мегардонад. Ин омил боис мегардад, ки Сардори давлат ба умури фаъолияти ҳама сохторҳои маъмурияти умум таъсиррасон бошад ва барои сафарбар намудани зарфияти ҳокимияти иcroия баҳри татбиқи ислоҳот дар шароити гузариш ба низоми ҷадиди сиёсӣ ва иҷтимоӣ, иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам орад».¹

Пажӯшишгарони точик зимни таҳлили заминаҳои пайдоиш ва зарурати таъсиси ниҳоди президентй дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чанд омил ишора мекунанд. Як идда қотеъона исрор меварзанд, ки ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Тоҷикистон бо ҷанбаҳои айнӣ ва зеҳнӣ тавъам буд. Зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти иcroия, баланд бардоштани самаранокии он, қабули очилии қарорҳои идорӣ, такмили механизми иcroи қонунҳо, таҳқими низоми давлатй, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ аз ҳамон ҷумлаанд.²

Далелҳо ҳокианд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди президентй пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ» аз 29-уми ноябрин соли 1990 таъсис ёфт.³ Санади меъёрии ҳуқуқии номбурда муқаррар карда буд, ки мансаби Президенти РСС Тоҷикистон ба мақсади таъмини рушди бемайлон ва тавсеаи дигаргуниҳои сиёсиву иқтисодӣ, таҳқими соҳти конституционӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва амнияти шаҳрвандони ҷумҳурӣ созмон дода мешавад.

¹ Буриев, И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана [Текст]: Автореф. д-ра. юрид. наук / Буриев Имонкул Бозорович. – М., 2009. – С.3.

² Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳомии Конституцияи ва қонунҳо [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.

³ Қонуни ИҶШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конституцияи (Қонуни асосии) ИҶШС дохил намудани тағиироту иловаҳо» [Матн] // Ахбори анҷумани депутатҳои халқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

Аз ҷониби Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидани Қонун «Дар бораи такмили соҳти ҳокимияти икроия ва амрдиҳанда дар РСС Тоҷикистон ва дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи РСС Тоҷикистон» аз 1 декабри соли 1990 идомаи мантиқии ин раванд мебошад. Дар ин замина муқаррар гардид, ки «ҳокимияти президентӣ» ва икроияю амрдиҳӣ Совети Вазирони РСС Тоҷикистон якҷоя карда шавад»¹.

Ба мақоми Президент ва Кабинети Вазирони РСС Тоҷикистон боби 13-и Конститутсия бахшида шуда, Президентро Раиси Кабинети Вазирони РСС Тоҷикистон ҳисобида, мазмунан онҳо як шоҳай ҳокимият эътироф шуданд (қисми 2 м. 1 ва м. 117). Ниҳоде, ки пештар Кабинети Вазирон ном бурда мешуд, Девони Вазирон ном гирифт.² Илова бар ин, якчанд салоҳияти Президиуми Шӯрои Олӣ ба Президент дода шуд, ки онҳо дар низоми таҷзияи ҳокимият ба шакли идоракунии президентӣ маъмул мебошанд.

Эътироф бояд кард, ки ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар он марҳилаи ҳассос рисолати хешро дар сатҳи хубу сифати баланд ба ҷо оварда, як қисмашон то қунун мавриди амал қарор доранд. Далели бебаҳс аст, ки таъсиси ниҳоди президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави рушди давлатдории миллӣ ва таҳrikбахshi эътирофи кишвар дар арсаи байнамилалӣ мебошад.

Бо муҳаққиқон дар мавриди он ҳамфикрам, ки: «Зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти икроия, баланд бардоштани самаранокии он, қабули очилии қарорҳои идорӣ, такмили механизми икрои қонунҳо, таҳқими низоми давлатӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ аз ҷумлаи омилҳое мебошанд, ки ба ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Тоҷикистон асос гузоштанд»³. Дар робита ба ин месазад ёдовар шавем, ки институти «президентӣ» дар кишвари мо бо истинод ба таҷрибаи

¹ Эъломияи Истиқлолияти Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон, 24 августи соли 1990 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №16. – мод.236.

² Қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи соҳтори Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон», аз 25 феврали соли 1991, №229 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №5. – мод.42.

³ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳомии Конститутсия ва қонунҳо [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.

пешрафтаи ҷаҳонӣ ва ба шарофати фароҳам намудани заминай мукаммали ҳуқуқӣ рӯйи кор омад.

Дар адабиёти ҳуқуқии шӯравӣ мансаби Президент чун зуҳуроти буржуазӣ, ифодакунандаи манфиатҳои синфи ҳукмрон ва умуман, барои соҳти сотсиалистӣ бегона маънидод мегардид. Ҷуноне ки С.М.Касимов қайд кардааст: «Ниҳоди президентӣ мантиқан ба низоми шӯравӣ, ки ба таълимот дар бораи пурраҳокимиятии шӯроҳо асос ёфта буд, мувофиқат намекард»¹. Қадами аввали расмӣ дар роҳи таъсиси мансаби Президент дар низоми давлатдории шӯравӣ баъди эълони сиёсати ба ном «бозсозӣ» гузошта шуд. 14 марта соли 1990 Анҷумани III депутатҳои халқи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (ИЧШС) Қонун «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИЧШС ва ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ИЧШС дохил кардани тағиироту иловаҳо»-ро қабул намуд.²

Тибқи қонуни мазкур, мансаби Президенти ИЧШС бо мақсади таъмини дигаргунсозиҳои қатъии сиёсию иқтисодии мамлакат, мустаҳкам намудани соҳт, ҳуқуқ, озодӣ ва амнияти конститутсионии шаҳрвандон, беҳтар кардани ҳамкории мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идораи ИЧШС таъсис ёфт. Ба соҳтори Конститутсияи иттифоқӣ боби нав – эзоҳи 15 илова гардид, ки бевосита ба ин мансаб бахшида шуд.

Мувофиқи моддаи 127 Конститутсия Президенти ИЧШС чун сардори Давлати Шӯравӣ тавсиф меёфт. Президент ба Шӯрои Олии Анҷумани депутатҳои халқии иттифоқӣ барои тасдиқ номзадро ба вазифаи раиси Совети Вазирони ИЧШС муаррифӣ карда, сипас бо маслиҳати ў аъзои ҳукумати ИЧШС-ро таъину озод мекард ва баъд онҳоро барои тасдиқ ба Шӯрои Олии ИЧШС пешниҳод менамуд. Аз ҳамон вақт дар қаламрави Иттиҳоди Шӯравӣ таҳаввулоти ҷадид дар шакли раёsat ва низоми идора

¹ Касымов, С.М. Городские советы депутатов трудящихся Таджикистана на современном этапе [Текст] / С.М. Касымов. – Душанбе, 1961. – 27 с.

² Қонуни ИЧШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИЧШС ва ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ИЧШС дохил намудани тағиироту иловаҳо» [Матн] // Ахбори анҷумани депутатҳои халқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

шурӯъ мегардад.¹ Баъди таъсиси мансаби президентӣ дар ИЧШС он пай дар пай дар собиқ ҷумҳуриҳо шӯравӣ низ ҷорӣ гардид.

Таъсиси мансаби Президент дар ИЧШС ва равандҳои минбаъдае, ки дар миқёси он сурат гирифтанд, ба пайдоиши ниҳоди мазкур дар Тоҷикистон бетаъсир намонд. 29 ноябри соли 1990 Тоҷикистон ҳанӯз дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ чун ҷумҳурии иттифоқӣ қарор дошта, Қонун «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ў» қабул намуд.¹⁰⁵ Дар қонуни зикршуда таъкид гашт, ки вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ба мақсади таъмини вусъати минбаъдаи дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, таҳқими соҳти конститутсионӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва амнияти шаҳрвандони ҷумҳурӣ таъсис дода мешавад. Банди аввали Қонун муқаррар намуд: «Президент – сарвари РСС Тоҷикистон мебошад». Бо ин муқаррароти ҷадиди ҳуқуқӣ бори нахуст дар қонунгузории миллӣ ибораи «сарвари ҷумҳурӣ» мустаҳкам гардид, ки дар соҳтмони давлатӣ аҳамияти таъриҳӣ дошта, нигоҳи илмиро нисбат ба ниҳоди баррасишаванда куллан тағиیر дод. Дар қонун инчунин масоили марбут ба тартиби интихоб, озод кардан аз вазифа ва лаҳзаи шурӯъ ба иҷрои вазифа матраҳ шуданд.¹⁰⁶ Бо ин қонун бори нахуст дар соҳтмони давлат истилоҳи «савганд» пайдо шуд, ки тавассути он замони оғози масъулият расмият ёфт. Таъсиси мансаби Президенти ҷумҳурӣ дар шароити соҳти шӯравӣ нақши инқилобӣ дошта, оғози таҳаввулоти амиқ дар соҳтори давлатӣ шинохта мешавад. Мазмuni қонуни тавсифёбанда дар тақвияти арзишҳои Эъломияи соҳибихтиёрии ҷумҳурӣ аз 24 августи соли 1990 таҳия гашта, мӯждарасони истиқлолияти минбаъдаи сиёсии кишвар маҳсуб меёбад. Ҳарчанд дар мавриди таъсиси мансаби президенти ҷумҳурӣ расмиёти конститутсионӣ чандон риоя нагашта бошад ҳам, иқдоми пайгирифта марҳалаи навро дар рушди давлатдорӣ боз намуд ва дар роҳи тасдиқи унсурҳои таҷзияи ҳокимияти давлатӣ қадами устувор гардид.

¹ Мағҳуми «шакли раёsat» ба ҷои фаҳмиши анъанавии «шакли идоракунӣ» истифода шудааст. Ба ақидаи мо, ибораи «шакли идоракунӣ» аслан, ифодаи зоҳирӣ фаъолияти мақомоти иҷроияи давлатро дар назар дошта, мазмуну зуҳуроти дарбаргирандаро ињикос намекунад.

Қадами навбатӣ дар таҳқими идораи давлатӣ бо қонун аз 1 декабри соли 1990 «Дар бораи такмили соҳти ҳокимияти икроия ва амрдиҳанда дар РСС Тоҷикистон ва дохил кардани тағйири иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни асосии) РСС Тоҷикистон» алоқаманд мебошад. Дар қонуни навбатӣ таъкид мегардид, ки мақсад аз тасвиби он барпо намудани системаи мувофиқи идораи давлатӣ, аниқ муайян кардани вазифаҳои ҳокимияти қонунгузор, икроия ва судӣ, дар фаъолияти мақомоти давлатӣ барҳам додани такрорӣ, тақлид ва бо назардошти дар шароити гузаштан ба муносибатҳои тиҷоратӣ ҳарҷониба мустаҳкам намудани ҳокимияти икроия мебошад. Тибқи ҳамин ҳадафҳо қонун ҳокимияти президентӣ ва икроия-амрдиҳандаро дар симои Шуруи Вазирони чумхурӣ якҷоя кард. Совети Вазирон ба Кабинети Вазирони назди Президент табдил ёфта, Президент дар як вақт Раиси Кабинети Вазирон эътироф гашт. Тибқи муқаррароти ҷадид Президент ҳокимияти олии амрдиҳӣ - икроиявиро амалӣ гардонида, ба низоми мақомоти идораи давлатӣ сарварӣ менамуд. Мувофиқи қонуни мазкур бори нахуст мансаби Ноиби Президент низ таъсис дода шуд, ки ӯро Президент таъин карда, Шуруи Олии чумхурӣ тасдиқ менамуд. Ноиби Президент бо супориши Президент ба Кабинети Вазирон, ки минбаъд Девони Вазирон ном гирифт¹, роҳбарӣ ва кори онро ташкил мекард, инчунин дигар вазифаҳои ӯро икро карда, дар вақти набуданаш Президенти РСС Тоҷикистонро иваз менамуд. Ба ҳайати Девони Вазирон Ноиби Президент, муовинони Раиси Девони Вазирон, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ шомил буданд.

Таъинот ба ҳайати Девони Вазирон, таъсис ва барҳам додани вазорату кумитаҳои давлатӣ ба салоҳияти Президент дода шуда, санади марбутаи президентӣ минбаъд ба тасдиқи Шуруи Олий пешниҳод мегашт. Зимнан, меъёрҳои конститутсионӣ масъалаи аз вазифа (mansab) озод намудани аъзои Девони Вазиронро тафриқавӣ мустаҳкам менамуданд. Масалан, агар фармонҳои Президент нисбати аз мансаб озод намудани

¹ Қарори Шуруи Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи соҳтори Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон», аз 25 феврали соли 1991, №229 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №5. – мод.42.

вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ минбаъд ба тасдиқи мақоми қонунгузор пешниҳод гардад, пас нисбат ба ноиби Президент ё муовинони Раиси Девони Вазирон қабл аз татбиқи ҳамин амал Президент бо пешниҳоди дахлдор ба Шӯрои Олии ҷумҳурий муросилот менамуд.¹

Бо Қарори Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи таъсис додани мансаби Президенти ИҶШС ва дохил намудани тағйироту иловаҳои дахлдор ба Конститутсияи ИҶШС» (27 февраля соли 1990) зарурияти таъсис додани мансаби Президенти ИҶШС эътироф карда шуд.²

Чордаҳуми марта соли 1990 Анҷумани депутатҳои ҳалқии ИҶШС масъалаҳои ба Қонун «Дар бораи мансаби Президенти ИҶШС» дахлдоштаро баррасӣ намуда, ба Шӯрои Олии ИҶШС ва комиссияи конститутсионӣ супориш дод, ки қонун дар бораи таъсис додани ин мансаб ва ба Конститутсияи ИҶШС дохил кардани тағйироту иловаҳо таҳия ва қабул кунанд. Шӯрои Олии ИҶШС мансаби зикршударо бо қабули қонуни ИҶШС таъсис дода, ба Конститутсия боби маҳсус: «Боби 15¹ «Президенти ИҶШС» илова гардид.³

Дар ин замина Президенти ИҶШС сардори Давлати Шӯравӣ эътироф карда шуд. Дар баробари ин қонунгузор дар қатори салоҳиятҳои Президент муқаррар кард, ки вай бояд тибқи банди 4-и моддаи 127 «ҳамкории мақомоти олии ҳокимиyaти давлатӣ ва идораи ИҶШС-ро таъмин намояд».⁴

Шӯрои Олии РСС Тоҷикистон Қонун «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ»-ро 29 ноябри соли 1990 қабул кард ва мувофиқи он, вазифаи Президенти РСС Тоҷикистонро

¹ Қарори Советии Олии РСС Тоҷикистон «Дар бораи Ноиби Президенти РСС Тоҷикистон», аз 5 декабря 1990, №161 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №23. – мод.379.

² Қонуни ИҶШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ИҶШС дохил намудани тағйироту иловаҳо» [Матн] // Аҳбори анҷумани депутатҳои ҳалқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

³ Қонуни ИҶШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ИҶШС дохил намудани тағйироту иловаҳо» [Матн] // Аҳбори анҷумани депутатҳои ҳалқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

⁴ Қонуни ИҶШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ИҶШС дохил намудани тағйироту иловаҳо» [Матн] // Аҳбори анҷумани депутатҳои ҳалқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

таъсис дода, ўро сарвари чумхурӣ эълон намуд (моддаи 1). Қонуни мазкур шартҳо, тартиби пешбарӣ, интихоб, бозхонд, лаҳзаи ба вазифа шурӯъ намудани Президент, таъмини вусъати минбаъдаи дигаргунсозиҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дар чумхурӣ, таҳқими соҳти конститутсионӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва амнияти шаҳрвандонро ба дӯши ўвогузор намуд.

Мансаби ноиби президент низ падидай нав буда, дар ҳамон бори нахуст таъсис дода шуд, ки ўро Президент таъин карда, Шӯрои Олии чумхурӣ тасдиқ менамуд.¹ Баъдтар мансаби ноиби Президент барҳам дода шуда, ба ҷои вай мансаби Сарвазир таъсис дода шуд, ки Сарвазир бо пешниҳоди Президент аз ҷониби Шӯрои Олӣ тасдиқ ва озод мегардид.²

Навғонии дигар дар он зоҳир мегардид, ки якчанд салоҳияти Президиуми Шӯрои Олӣ, аз ҷумла ба шаҳрвандии Тоҷикистон қабул намудан, эълон намудани вазъияти фавқулодаи Тоҷикистон, авф кардан, таъин намудани сафирон, бозхонди онҳо ба Президент voguzor гардид. Муҳимм он буд, ки Президент на фақат роҳбари мамлакат, балки кафили ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон ва таъминқунандай ҳамкории мақомоти олии ҳокимият ва идораи ҶШС Тоҷикистон муқаррар ва эътироф шуд. Дар идома бо мақсади пешгирии паст задани шаъну шарафи Президент ва баланд бардоштани эътибори он чун сарвари чумхурӣ Қонун «Дар бораи ҳимояи шаъну шарафи ў» аз 29 июни соли 1991 қабул карда шуд³ ва барои таҳқири Президент ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар гардид.

Қонун «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти ҶШС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ў» аз 29-уми ноябри соли 1990 муқаррар кард, ки ба мақсади таъмини вусъати минбаъдаи дигаргунсозиҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дар чумхурӣ, таҳқими соҳти конститутсионӣ, ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва

¹ Қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи соҳтори Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон», аз 25 феврали соли 1991, №229 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №5. – мод.42.

² Қонуни Ҷумҳурияти Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон «Дар бораи доҳил намудани тағйироту иловаҳо ба Конститусияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон», аз 25 июни соли 1991, №299 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №12. – мод.188.

³ Қонуни ИҶШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конститутсиияи (Қонуни асосии) ИҶШС доҳил намудани тағйироту иловаҳо» [Матн] // Аҳбори анҷумани депутатҳои халқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

амнияти шаҳрвандон вазифаи Президенти Тоҷикистон таъсис дода шавад.¹ Мувофиқи ин қонун, Президенти Тоҷикистон сарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, синнаш бояд аз 35 - сола кам набошад.

Чанбае, ки дар раванди пажӯҳиш таваҷҷуҳи моро бештар ҷалб намуд, он буд, ки Президенти аввалини Тоҷикистон на бо роҳи интихоби умумӣ, балки бо овоздиҳии пинҳонии вакилони Шӯрои Олии Тоҷикистон интихоб гардидааст. Дар асоси қонун Шӯрои Олии Тоҷикистон 30-юми ноябрی соли 1990 Қ. Маҳкамовро якумин бор Президенти Тоҷикистон интихоб кард. Ҳулоса, Қонун «Дар бораи такмили соҳтори ҳокимияти иҷроия ва амрдиҳанда дар ҶШС Тоҷикистон» ва дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсию ҶШС Тоҷикистон аз 1-уми декабри соли 1990 ба таъсиси мансаби Президент асоси конститутсионӣ гузошт.

Бо мақсади дар сатҳи хубу сифати баланд иҷро гардидани ваколатҳои Президент, Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон 15-уми декабри соли 1990 «Дар бораи таъминоти хизматрасонӣ ва муҳофизати Президенти ҶШС Тоҷикистон» қарор қабул кард. Ба Президент ҳангоми дар сари қудрат будани ӯ музди кор, таъминоти манзилию нақлиётӣ ва муҳофизати шахсӣ муқаррар карда шуда, таъминоти нафақавӣ ва нақлиётию манзилии ӯ дар мавриди қатъ гардидани ваколатҳои Президент умрбод муайян карда шуд.

Тибқи муқаррароти қонуни мазкур, 24-уми ноябрی соли 1991 якумин интихоботи умумӣ оид ба интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида, Р. Набиев ба ин вазифа интихоб гардид. Вале ҳодисаҳои баъдии сиёсӣ боиси аз қудрат дур шудани ӯ гардид. Санадҳои қонунгузории номбурда ҳарчанд зери таъсири омилҳои зертаzdи чомеai собиқ шӯравиро фарогирифта тавлид ёфта бошанд ҳам, дар соҳтмони давлатии Тоҷикистон падидаҳои назаррас маҳсуб меёбанд. Зиёда аз он, ба ин ҳодиса чун қадами навбатӣ дар роҳи эҳёи арзишҳои миллӣ низ баҳо додан мумкин аст. Аслан, чомеai тоҷикистониёни замони шӯравӣ ҳаргиз кунду караҳт набуд. Дар он равандҳои мураккаби ҳазм ва таҷдиdi назар

¹ Рazzоқов, Б.Х. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - сарвари ҳокимияти иҷроия [Матн] / Б.Х. Рazzоқов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С.56.

нисбат ба ғояҳои сотсиалистӣ, маърифати арзишҳои нави ҷаҳонӣ ва посӯдифои суннатҳои ниёгон зуҳур дошт. Аз нигоҳи ҳуқуқӣ дар роҳи худшиносии миллӣ ва рушди унсурҳои давлатӣ ҳанӯз то эълони истиқлолияти кишвар ба ақидаи мо, се қадами устувору умебахш гузошта шуд. Қадами аввал қабули Қонуни забон (аз 22 июли соли 1989) гардид,¹ ки маҳсули пофишориҳои зиёйёни бедорфир мебошад. Қадами дуюм қабули Эъломияи соҳибиҳтиёрии ҶШС Тоҷикистон маҳсуб меёбад, ки 24 августи соли 1990 қабул гардида, арзишҳои ҷадиди сиёсиву ҳуқуқиро эълон дошт.² Қадами сеюм бо ҷорӣ намудани ниҳоди президентӣ алоқаманд дониста мешавад, ки аз шуҷоати мардони арсаи сиёсати онрӯза дарак медиҳад. Ин падидаҳои назарраси ҳуқуқӣ ҳамчун «садои ниёгон» гузаштаи миллати кӯҳан, созанда ва давлатдории қадими тоҷиконро беихтиёр дар ҳуд таҷассум намуданд.

Ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Тоҷикистон бо чанд омили айнӣ ва зеҳнӣ муайян мегашт. Пеш аз ҳама, зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти иҷроия, баланд бардоштани самаранокии он, қабули очилии қарорҳои идорӣ, такмили механизми иҷрои қонунҳо, таҳқими интизоми давлатӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.³ Сохтори ҷадид ба унсурҳои идора таҷхиз бахшида, барои анҷоми ислоҳоти ташкилий дар Тоҷикистон шароиту имконоти мусоид фароҳам овард. Вазъият вокуниши (таассури) очилиро ба муносибатҳои ҷадиди ҷомейӣ талаб намуда, таъсиси сохторҳои ташкилии идорақуниеро тақозо дошт, ки қодиранд масъалаҳои дар шароити зуд тағиیرёбанда пайдошавандаро самаранок матраҳ созанд. Бо тасдиқи сохтори нави идораи давлатӣ маркази кори ташкилий ба Президент ҳамчун «сардори ҷумҳурӣ ва Раиси Девони Вазирон» мегузараад. Масалан, барои таъмини

¹ Қонуни забони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон, аз 22 июли 1989, №150 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1989. – №15. – мод.102. Бо қувваи амал пайдо намудани Қонун «Дар бораи забони давлатӣ» (05.10.2009) беътибор дониста шуд.

² Эъломияи Истиқлолияти Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон, 24 августи соли 1990 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №16. – мод.236.

³ Ҷорӣ намудани ин мансаб имкон дод, ки ба тавъами сунъии ду намуд салоҳиятҳо дар мавқеи Раиси Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон - сардори давлат ва раиси парлумон, ки хилоғи принципи таҷзияи ҳокимият буд, хотима дода шавад.

роҳбарии самаранок ва тамоси мураттаб бо Девони Вазирон Президенти чумхурӣ Мудирияти корҳои Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистонро барҳам дода, бо яке аз фармонҳои аввалини худ «Мудирияти корҳои Президент ва Кабинети Вазирони РСС Тоҷикистон»-ро таъсис дод.¹ Минбаъд Президенти чумхурӣ бо ташабbusi анҷоми силсилаи дигаргунсозиҳои ташкилий дар сатҳи мақомоти марказии идораи давлатӣ баромад намуд. Танҳо моҳи январи соли 1991 бо фармонҳои даҳлдори Президент як қатор соҳторҳои ташкилие созмон дода шуданд, ки ба низоми маъмурии қаблии чумхурӣ шинос набуданд: Вазорати алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ ва Комитети давлатӣ оид ба идораи молу мулки давлатӣ таъсис ёфта, бо назардошти ташкили консернҳои давлатии «Нақлиёт» ва «Роҳ» вазоратҳои нақлиёти автомобилий ва соҳтмону баистифодадиҳии роҳҳо барҳам дода шуданд.² Умуман, то санаи пешниҳоди соҳтори ҷадиди Девони Вазирон ба тасдиқи Шӯрои Олӣ - 25 февраля соли 1991 Президенти чумхурӣ бо фармонҳои худ панҷ вазорат ва чор қумитаи давлатиро барҳам дод, ки ба тасдиқи мақоми қонунгузор пешниҳод гаштанд.³ Дар соҳтори Девони Вазирони навтаъсис ғайр аз мансабҳои Раиси Девони Вазирон, Ноиби Президент ва чор муовини Раиси Девони Вазирон, инчунин ҳабдаҳ вазорат ва дувоздаҳ қумитаи давлатӣ пешбинӣ шуд.⁴ Президенти чумхурӣ тибқи муқаррароти қонунгузор дар муҳлати кӯтоҳ вобаста ба гузариш ба асосҳои бозории иқтисодиёт фаъолона якчанд тафйироти ташкилий гузаронида, соҳторҳои марказии идораи давлатиро қарib 24 фоиз ихтисор намуд.⁵

¹ Қарори Президенти РСС Тоҷикистон «Дар бораи таъсис намудани Мудирияти Корҳои Президенти РСС Тоҷикистон ва Кабинети Вазирони РСС Тоҷикистон», аз 11 январи соли 1991, №УП-3 [Матн] // Маҷмӯаи Қарорҳои Президент ва Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №1. – мод.3.

² Маҷмӯаи Қарорҳои Президиуми Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №1. – мод.7, 9, 12, 16.

³ Маҷмӯаи Қарорҳои Президиуми Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №2. – мод.41.

⁴ Маҷмӯаи Қарорҳои Президиуми Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №2. – мод.42.

⁵ Баъди созмони мақомоти марказии идораи давлатӣ Президенти чумхурӣ тибқи фармон расман ба зиммаи Ноиби Президент вазифаҳои роҳбарӣ ба Девони Вазирон ва ташкили кори онро «бо ҳукуки имзо намудани тамоми қарорҳои аз тарафи Кабинети Вазирон қабулшаванда, инчунин фармоишҳо оид ба масъалаҳои таъчилий ва ҷорӣ, ки дар рағти кор бароварда мешаванд», вогузор соҳт. Ниг.: Қарори Президенти РСС Тоҷикистон «Дар бораи ба зиммаи Ноиби Президенти РСС Тоҷикистон рафик Ҳаёев И. гузоштани вазифаҳои роҳбарӣ ба Комитети Вазирони РСС Тоҷикистон ва ташкили кори он», аз 14 февраля соли 1991, №УП-33 [Матн] // Маҷмӯаи

Ҳамин тавр, то оғози шиддати равандҳои марказгурез, ки қаламрави Иттиҳоди Шӯравиро баъди ба ном «ҳодисаҳои августӣ» (19-21.08.1991) фаро гирифта буд, соҳтмони ташкилӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ тайи роҳбарии Президент марҳилаи сертазоди созмони соҳторҳои ҷадиди идориро дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ паси сар намуд.

Бо гузашти айём ба иқдомҳои номбурда дар ҳаёти давлатӣ-ҳукуқӣ назар намуда, ҳушдори мутафаккири фаронсавии асри XVIII Ш.Монтескё дар бораи амалҳои худсаронаи қонунгузор ва оқибатҳои он беихтиёр ба ёд меоянд.¹ Дар адабиёти ҳукуқӣ дуруст қайд мегардад, ки мансаби Президент аслан ба низоми ҳокимиятдории шӯравӣ бегона буд ва ба қолаби он, ки ба пурраҳокимияти Шӯроҳо асос мейфт, ба таври сунъӣ «пайванд» шуд.² Дар умқи он тазод боқӣ монда, ҳар лаҳза метавонист боиси буҳрони сиёсӣ гардад. Масалан, ба тағиироти ҷиддӣ дар соҳтмони давлатӣ, ки бо таъсиси ниҳоди президентӣ муайян мегашт, нигоҳ накарда, меъёри маъмули конституционӣ боқӣ монд, ки тибқи он мақоми қонунгузор метавонист дилҳоҳ масъалаи ҳаёти ҷумхуриро ба баррасии худ қабул намояд (м.¹⁰⁸).³ Минбаъд маҳз ҳамин меъёр асоси ҳукуқии мухолифат байни Шӯрои Оли ва Президент гашта, боиси истеъфои иҷбории ў шуд ва ба буҳрони дурударози ҳокимияту идоракунӣ дар Тоҷикистон оварда расонд, ки дар ниҳояти кор вазъи ҷамъиятию сиёсиро номуътадил гардонида, фаъолияти ҳама мақомоти давлатиро чӣ дар марказ ва чӣ дар маҳал ҳалалдор соҳт. Дар натиҷа, интихоботи умумиҳалқии Президент дар шароити буҳрони шадиди дохилии сиёсӣ доир гардид, ки даҳолати ғайрикасбии мақоми қонунгузор ба соҳаи ҳокимияти иҷроия боиси он буда, ба фаъолияти минбаъдаи ниҳоди президентӣ таъсир расонд ва мазмуни он хислати мусолиҳаҷӯёна касб намуд.

Қарорҳои Президент ва Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №2. – мод.46.

¹ Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения [Текст] / Ш.Л. Монтескье. – М.: Госполиздат, 1955. – С.98.

² Сапаргалиев, Г.С. Конституционное право Республики Казахстан [Текст] / Г.С. Сапаргалиев. – Алматы, 2007. – 302 с.

³ Конституцияи (Қонуни асосии) Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 1978. – С.32.

Шиносоӣ бо фаъолияти мақоми намояндагӣ ва қонунгузор дар марҳилаи баррасиshawанда муносибати аксар рӯяқӣ ва шитобкоронаи онро нисбати масоили идораи давлатӣ зохир менамояд. Бештари вакилони халқ мансаби Президентро аз шакли раёсати президентӣ ва тобишҳои гуногуни он фарқ намекарданد ва баъзан «борони» маломатро беасос нисбати фаъолияти ниҳоди мазкур баён доштанд.¹ Дар заминаи чунин нигоҳи эҳсосӣ хилоғи яке аз принсипҳои маъмули ҳуқуқэҷодсозӣ, ки чун қоиди умум, ба меъёри ҳуқуқ қувваи бозгашт намедиҳад, амал намуда, мақоми намояндагӣ ва қонунгузори чумхурӣ ба осонӣ ба қонунҳо тағиирот ворид менамояд ва тақдири муҳимтарин ниҳодҳои давлатиро матраҳ месозад. Масалан, тибқи қонун аз 29.11.1990 муқаррар мегашт, ки озод намудани Президент аз мансаб дар ҳолате ҷой дошта метавонад, ки агар ба тарафдории он аз 3/2 ҳиссаи шумораи умумии депутатҳои халқ овоз диҳанд.² Вале охири августи соли 1991 бо назардошти дар толор ҳузур надоштани миқдори зарурии депутатҳо мақоми намояндагӣ ва қонунгузор меъёри номбурдаро дар таҳрири зайл баён менамояд: «Агар ба тарафдории он зиёда аз нисфи миқдори умумии депутатҳои интихобшуда овоз диҳанд»³ ва ҳамин қонунро нисбати президенти амалкунанда, ки салоҳияташ қаблан оғоз гашта буд, татбиқ менамояд. Ҳангоми баррасии масъалаи истеъфои Президенти чумхурӣ як қисм вакилони халқ ба нокифоя будани фаъолияти он дар роҳбарӣ ба мақомоти ҳокимияти иҷроия, аз ҷумла Девони Вазирон, ишорат дошта, киноя мекарданд, ки шакли раёсати президентӣ самараи дилҳоҳ наовард. Биноан, дар ин маврид ҳам нигоҳи рӯяқӣ ба ҷашм мерасад. Дарвоҷеъ, қабули қонун аз 1 декабря соли 1990 барои гузариш ба шакли идораи президентӣ дар Тоҷикистон қадами аввал гардид. Вале минбаъд равандҳои ташкилӣ хислати дигар касб намуданд. Моҳи июни соли 1991 мақоми қонунгузор бо дохил намудани тағиироту иловаҳо ба

¹ Сессияи гайрнавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гузориши фишурда (31 август) [Матн] // Садои мардум. – 1991. – 6 сентябр.

² Қонуни Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон «Дар ҳусуси таъсиси вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ў», аз 29 ноябри 1990, №153 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №23. – мод.371.

³ Сессияи гайрнавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гузориши фишурда (31 август) [Матн] // Садои мардум. – 1991. – 6 сентябр.

Қонуни асосӣ қолаби қаблан муқарраргаштаи идораи давлатиро таҷди迪 чиддӣ намуд.¹ Тибқи он аввалан, дар ҳайати Девони Вазирон ба ҷойи мансаби ноиби Президент мансаби Сарвазир таъсис дода шуд. Дуюм, муқаррар гардид, ки Сарвазир бо пешниҳоди Президент аз ҷониби Шӯрои Олий тасдиқ ва озод мегардад. Сеюм, аз зиммаи Президент вазифаи «Раиси Девони Вазирон» хориҷ карда шуд. Чорум, Девони Вазирон ҳам назди Президент ва ҳам назди Шӯрои Олий масъул эътироф ёфт. Панҷум, Девони Вазирон барномаи фаъолияти минбаъдаашро ба муҳокимаи Шӯрои Олий пешниҳод карда, тибқи талаботи нав соле камаш як маротиба дар бораи кори худ ба мақоми намояндагӣ ва қонунгузор ҳисбот медод. Файр аз ин, Қонуни асосӣ салоҳиятҳои мустақими Девони Вазиронро дар моддаи алоҳида (м.125) мустаҳкам намуд.

Навовариҳои тавсифёфтаи конститутсионӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки сатҳи мустақилияти Девони Вазирон васеъ гашта, дар низоми мақомоти давлатӣ нақши мустақил қасб намуд. Девони Вазирон аз таъсири бевоситаи ниҳоди президентӣ дур карда шуда, бештар таҳти таъсири мақоми намояндагӣ ва қонунгузор қарор гирифт. Ҳарчанд дар моддаи 125 Конститутсиияи ҷумҳурий муқаррар мегардид, ки Девони Вазирон ба Президент итоат мекунад, дар асл қонуни номбурда салоҳиятҳои ташкилии Президентро дар идораи давлатӣ маҳдуд намуд. Акнун Президент дар мавриди таъсису барҳам додани вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ ба Шӯрои Олий таклиф пешниҳод мекард, бо маслиҳати мақоми қонунгузор ҳайати Девони Вазиронро ташкил дода, бо риояи ҳамин тартиб ба он тағйирот ворид мекард ва аъзои онро аз вазифа озод менамуд. Дар чунин шакли омехтаи раёсат умедвор гаштани натиҷаи дилҳоҳ мушкил буд, зеро идораи давлатӣ номураттаб гашта, дар сатҳи олии ҳокимияти иҷроия имконоти ихтилоф расман роҳ ёфт.²

¹ Қонуни Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон «Дар бораи дохил намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсиияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон», аз 25 июни соли 1991, №299 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №12. – мод.188.

² Тавре сиёсатмадорон ба ҳамин ҳолат баҳо дода иброз доштанд, вазъият то ҷое расида, ки вазир аз сабаби ихтилоф дар мавқеи Президент ва Сарвазир намедонист дастури қадоми онҳоро ба роҳбарӣ гирад. Ниг.: Гузориши фишурда аз Иҷлосия шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум [Матн] // Садои мардум. – 1992. – 5 декабр.

Бо боварии том метавон гуфт, ки ҳамин навовариҳои идории сатҳи иттифоқӣ заминаи ислоҳоти навбатии низоми ҳокимияти икроия дар Тоҷикистон баромад намуданд. Ҳарчанд дар маърӯзаҳои расмӣ ин иқдом бо зарурати такмил додани соҳтори мақомоти идораи давлатӣ, боз ҳам дақиқтару зудтар икро гардидан вазифаҳои ба зиммаи Девони Вазирони ҷумҳурӣ гузошташуда ва баланд бардоштани масъулияти Ҳукумати ҷумҳурӣ барои татбиқи онҳо маънидод гардад ҳам,¹ ба ақидаи мо, он маҳсули таъсири «роҳбариқунандаи» ислоҳоти ҳукумати иттифоқӣ буд. Таклиди бемаврид ба қолаби иттифоқии ташкили идора дар марҳилаи ҳассоси рушди ҷумҳурӣ, ки набзи ягона ва роҳбарии мутамаркази равандҳои ҷадиди ҷомеаро тақозо мекард, иштибоҳи ҷиддӣ ба шумор меравад. Бояд зикр кард, ки минбаъд мақоми қонунгузор ба хотири пурзӯр намудани ҳокимияти икроия ва таъмини амалисозии ҷороҳои фаврӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ кӯшишҳои муайяни ҳуқуқию ташкилӣ анҷом дод. Аз ҷумла, аз моҳи январи соли 1992 ба Президенти ҷумҳурӣ ҳуқуқ дода шуд, ки раисони комиҷроияҳои Шӯроҳои депутатҳои ҳалқи вилоятӣ, ноҳиявӣ, шаҳриро дар мувофиқа бо Шӯрои депутатҳои ҳалқи даҳлдор таъин ва озод намояд.² Минбаъд тибқи қонун аз 30 апрели соли 1990 Президент метавонист ин иқдомро мустақиман бе розигии Шӯроҳои даҳлдор анҷом диҳад.³ Бо Қонун «Дар бораи шакли идораи президентӣ» мақоми қонунгузор ба муҳлати шаш моҳ як қатор салоҳиятҳои конституционии худро ба Президент гузашт намуд.⁴ Вале ҳама ин иқдомҳои қонунгузор вазъиятро ба эътидол оварда натавонистанд, зеро риштаи идораи давлатӣ дар сатҳи марказӣ (ҷумҳуриявӣ) номураттаб гашта буд ва кӯшишҳои минбаъдаи пурзӯр намудани нақши ниҳоди президентӣ дар идораи давлатӣ аҳамияти муайянкунанда надоштанд. Аз ин рӯ, ба

¹ Гузориши фишурда аз Сессияи VI Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон [Матн] // Садои мардум. – 1991. – 27 июн.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи даровардани тағйироту иловаҳо ба Конституцияи (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 3 январи соли 1992, №513 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №5. – мод.59.

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи доҳил намудани тағйироту иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 30 апрели соли 1992, №637 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №12. – мод.196.

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шакли идораи президентӣ», аз 30 апрели соли 1992, №638 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №12. – мод.197.

ақидаи мо, айбдор намудани ниҳоди президентӣ дар камбудиву мушкилоти руҳдода ғайримунсифона мебошад, масъулияти муайян ба зиммаи мақоми қонунгузор ва ҳукумати чумхурӣ низ вогузор мегардад.

Набудани механизми мураттаби ҳифзи соҳти конститутсионӣ, таҷрибаи муборизаи мадании сиёсӣ, мавҷудияти қувваҳои иҷтимоие, ки ба таври ошкоро муборизаи мусаллаҳонаро чун воситаи ба даст овардани ҳадафҳои худ эълон доштанд, ба он оварда расонд, ки ниҳоди президентӣ ба шаклҳои гуногуни таҳдид, фишори ғайрирасмии сиёсӣ дучор шуд.¹ Таҳлили холисонаи ин қабил зухурот ба хулоса меорад, ки танҳо дар соли 1992 ба Конститутсиияи Тоҷикистон аз ҷониби Шӯрои Олий даҳ маротиба тағйиру иловаҳо ворид карда шуда, ду Президент ва панҷ Ҳукумат иваз гардидаанд. Ин ҳолат дар маҷмӯъ, вазъи ҷамъиятий-сиёсии чумхуриро хеле ноустувор гардонида, ҳаёт, амният ва некуаҳволии шаҳрвандон, худи мавҷудияти давлатдории тоҷиконро зери ҳавф гузошт. Масъалаҳои марбут ба интиҳоби шакли раёсати чумхурияйӣ ва тақдири ниҳоди президентӣ боиси нигаронӣ ва муҳокимаи доманадор дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш.Хуҷанд, моҳи ноябрь соли 1992) гардид.² Нақши таърихии иҷлосияи мазкур дар он мебошад, ки бо такя ба арзишҳои волои миллӣ тавонист ба аксари зухуроти номатлуб дар ҳаёти давлатӣ баҳои ҳуқуқӣ дода, фаъолияти ниҳодҳои зиёди давлатӣ ва ҷамъиятиро воқеъбинона матраҳ созад. Дар натиҷа, ба қонун аз 27 ноябрь соли 1992 мансаби президент, мувофиқан шакли раёсати хоси он барҳам дода шуд³ ва баъд аз таваққуфи дусола бо қабули Конститутсиияи Тоҷикистони тозаистиклол соли 1994 он дар мазмуни сифатан нав дубора эҳё шуд.

Ҳамин тавр, ниҳоди президентӣ зухуроти ҷадиди сиёсиву ҳуқуқие мебошад, ки дар таърихи давлатдории тоҷикон ҳамто надорад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ асоснок таъкид мегардад, ки ташаккули ниҳоди мазкур

¹ Ҳамидов, X. Такомули Қонуни асосии Тоҷикистони мусир [Матн] / X. Ҳамидов. – Душанбе, 2005. – С.96-108.

² Гузориши фишурда аз Иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум [Матн] // Садои мардум. – 1992. – 5 декабр.

³ Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аризаи Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон Набиев Р.Н. аз 7 сентябрь соли 1992», аз 20 ноябрь соли 1992, №685-686 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №21-22. – мод.289-290.

«дар ҷумҳурӣ як зайл ва ҳамвора ба вуқӯъ напайваста, ба мушкилиҳои муайянे рӯ ба рӯ гаштааст». ¹. Вале таъсиси мансаби президент дар шароити сохти шӯравии Тоҷикистон аҳамияти бешак, инқилобӣ дошт:

- якум, он қадами устувор баҳри тасдиқи арзишҳои нави Эъломияи соҳибихтиёрии ҷумҳурӣ гардид, ки дар он аз ҷумла, усули таҷзияи ҳокимијат эътироф гашт;

- дуюм, ба шарофати он дар афкори ҳуқуқии кишвар истилоҳи «сарвари ҷумҳурӣ» роиҷ гардид;

- сеюм, тавассути он такмили сохтори идораи давлатӣ амалан шурӯъ шуд;

- чорум, он моҳиятан муждарасони сиёсию ҳуқуқии истиқлолияти минбаъдаи Тоҷикистон гардид.

Таҷрибаи дусолаи фаъолияти мансаби президентӣ дар Тоҷикистон равшан нишон дод, ки дар ҳаёти мамлакат аҳамияти ҳалкунандаро на ин ё он сохтори идора, балки низоми сайқалёftai роҳбарӣ дорост, ки таҳкурсии сиёсии ҷараёнҳои демократиро ташкил дода, мизони ҳокимијати давлатӣ тавассути ҳамкорию ҳамоҳангии руқнҳои он таъмин мегардад.

Падидаи «Президент» нахустзамина ва асоси ташаккули ҳокимијати икроия дар низоми ҳокимијати давлатӣ мебошад. Пайдоиш ва ташаккули ҳокимијати икроия чун мағҳуми ҳуқуқию сиёсӣ дар давраҳои гуногуни инкишофи давлатдорӣ чун принсипи конституционализми гарбӣ ба вуқӯъ пайваста буд, ки дар маркази мавзуи он вазъи конституционӣ - ҳуқуқии Президент меистад.

Барои пурратар ошкор намудани хусусияти ин падида дар шароити Тоҷикистон бояд дар назар дошта шавад, ки масъалаи мазкур ба қадом асосҳои бунёдӣ алоқаманд аст, аз кучо сарчашма мегирад, ба Президент қадом вазифаву салоҳиятҳо дода шудааст, ў дар низоми таҷзияи ҳокимијати давлатӣ дар қадом вазъ қарор дорад ва Конститутсия чӣ гуна механизми амалишавӣ, кафолатҳо ва маҳдудиятҳоро барои ў муқаррар намудааст?

¹ Тафсири илмию оммавии Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С.317.

Аз мазмуни бобҳои чаҳорум, панҷум ва дигар бобҳои Конститутсия, инчунин аз қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои чорӣ, ки дар асоси Конститутсия қабул карда шудаанд, падидай Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои конститутсионии худро дарёфт ва вазъи конститутсионӣ-ҳуқуқии Президентро дар низоми ҳокимияти давлатӣ муқаррар намуд, ки хусусиятҳои он аз инҳо иборат мебошанд:

Якӯм, падидай «Президент» падидай мебошад, дар он намояндагии умумихалқӣ таҷассум меёбад. Зоро мутобиқи Конститутсия ба мансаби Президент шаҳрванди Тоҷикистон ба тартиби муқарраргардида интихоб шуда метавонад, ки синни ӯ аз 30 кам набошад, забони давлатиро донад ва дар қаламрави ҷумҳурӣ на камтар аз 10 соли охир истиқомат дошта бошад, ҳадди ақал 5 фоизи интихобкунандагон ба пешниҳоди номзадии ӯ имзо гузошта бошанд.

Тартиби интихоби Президентро Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 июля соли 1994, №1043 бо тағйироту иловаҳо аз 3 сентябри соли 1999 (№384) ва аз 28 декабря соли 2005 (№140) танзим намудааст.¹

Дуюм, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мансаби олии ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки ӯро шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва овозиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 7 сол бо тартиби муқарраршуда интихоб менамоянд.

Бояд зикр кард, ки интихоб шудан ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло маънни молик шудан ба мақоми сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроияро ба шахси интихобшуда намедиҳад. Ба вазъи ҳуқуқии сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия шаҳрванде ба мансаби Президент интихобгардида дар сурате молик мешавад, ки тибқи муқаррароти моддаи 67 Конститутсия ва моддаи 38 Қонуни конститутсионӣ расман ба иҷрои вазифа шурӯъ намояд. Мутобиқи ин санадҳо иҷрои вазифа аз ҷониби

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 июля соли 1994, №1042 [Матн] // Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1994. – №13. – мод.195; Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1999. – №9. – мод.238; 2005. – №12. – мод.626; 2018. – №2. – мод.60; 2019. – №7. – мод.459.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи дар Ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон савганд ёд кардан оғоз меёбад. Президенти нав ба мансаб шурӯънамуда ба вазъи ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Сарвари давлат ва сарвари ҳокимияти иҷроия (Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон), инчунин Сарфармондехи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Шӯрои амният молик шуда, аз ҳамаи ҳуқуқҳо, ваколатҳо, салоҳиятҳо, кафолатҳо, аз ҷумла ҳуқуқи даҳлнапазирӣ доштан (м.72), қабул намудани санадҳои ҳуқуқӣ - фармону амр (м.70) ва г. барҳӯрдор мешавад. Аз ҷумла, ба ҳуқуқҳои таҳти ҳимоя ва таъминоти маҳсус қарор доштан низ молик мешавад.

Сеюм, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеан рамзи давлат, сарвари давлат ва сарвари мақомоти ҳокимияти иҷроия – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ў дори салоҳияти намояндагии Тоҷикистон дар дохил ва хориҷи мамлакат мебошад. Ин вазъи конституционӣ-ҳуқуқии Президентро мавҷудияти рамзҳои ў шаҳодат медиҳанд, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июли соли 2006, №192 аз Ливо ва Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, онҳо рамзҳои расмии ҳокимияти президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд (м.1).¹

Рамзҳои Президент дар маросими савгандёдкунӣ ба ў аз ҷониби раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон супорида мешавад. Ин маросим бо шуқӯҳу шаҳомати хоса барпо шуда, дар ин маросим Ливои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ў афрохта мешавад, ҳамзамон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи мансаб дорандай ордени «Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи як» мебошад (м.6). Қонуни зикршуда тартиби истифодаи рамзҳои Президентиро муқаррар кардааст. Бояд зикр кард, ки баъд аз савганд ёд намудани Президенти кишвар мутобиқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июли соли 2006, №192 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2006. – №7. – мод.340; 2013. – №11. – мод.783; 2018. – №1. – мод.25.

савгандёдкуни тантанавии хизматчиёни ҳарбӣ барои садоқат ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹ аз 15 ноябри соли 2006, №205 хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои садоқат ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар майдони Дӯстии шаҳри Душанбе савганди тантанавӣ ёд мекунанд.

Чорум, Президент баёнгари ягонагии давлат буда, ҷумҳуриро дар дохил ва хориҷи кишвар намояндагӣ мекунад, ҳуқуқи аз номи тамоми ҳалқи Тоҷикистон сухан гуфтанро дорад. Чуноне аз м.64 Конститутсия бармеояд, Президент кафили пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкории онҳо мебошад.

Президент вазифадор аст, ки ҳамгирии фаъолияти руқиҳои ҳокимияти давлатиро ба хотири ваҳдати онҳо таъмин намояд, то ки дар низоми давлатдорӣ «қувваи марказгурез» ба вуҷуд наояд. Ин вазифаро Президент бо он асос доро мебошад, ки ў ҳамчун мансабдори олии ҳокимияти давлатӣ ва намояндаи ягонаи умуниҳалқӣ кафили мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкории онҳо ва ягонагии давлат мебошад.

Панҷум, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доранда ва барандай тавозуни ҳокимияти давлатӣ мебошад. Вай ба тарзҳои муқарраркардаи қонунгузорӣ ҳамчун шахси масъули бонуфуз дар механизми тавозуни (боздорӣ ва мувозинаи) ҳокимияти давлатӣ фаъолона иштирок менамояд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳақ дорад механизми мураттабсозӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ – усули тавозуни ҳокимияти давлатиро ба таври воқеӣ истифода барад:

Якум, бевосита ҳангоми истифодаи ҳуқуқи ташабbusi қонунгузории худ (м.58 Конститутсия);

Дуюм, аз имзои қонун даст кашидан - дар вақти ба он ва ё қисми он розӣ набудан. Дар ин маврид Президент метавонад дар муддати понздаҳ

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савгандёдкуни тантанавии хизматчиёни ҳарбӣ барои садоқат ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 15 ноябри соли 2006, №205 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2006. – №11. – мод.466.

рӯз бо далелу эродҳо қонунро ба Маҷлиси намояндагон баргардонад (м.62);

Сеюм, ба воситай намояндаи худ дар Парлумон ҳангоми баррасии лоиҳаи қонунҳо ва ҳаллу фасли масъалаҳои ҳаётан муҳимми сиёсию иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва гайра мавқеи худро оид ба ҳамоҳангсозии фаъолияти Маҷлиси Олий бо сиёсати дохирию хориҷии кишвар муайян менамояд. Ба ҳамин тарик, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавозуни устувори «секунҷаи» руқнҳои давлатӣ – ҳокимијати қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад.

Шашум, Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ягона нозиро волои конститутсионии ҳокимијати давлатӣ мебошад, ки ҳамзамон кафили риояи муқаррароти Конститутсия ва қонунҳо, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад.

Ҳафтум, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаками умуниҳалқии бо-нуғуз дар низоми ҳокимијати давлатӣ мебошад. Дар доираи ин ваколат Президент масъалаҳои марбут ба додани паноҳгоҳи сиёсӣ, қабул ба шаҳрвандӣ, баҳшиши ҷазо ва мукофотонии шаҳрвандонро ҳаллу фасл менамояд.

Ҳаштум, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кафили мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкории онҳо мебошад. Президент дар ин ҷода барои амалисозии вазифаҳои зикршуда ҳуқуқ дорад, ки механизмҳои давлатии амалигардонии онҳоро таъсис ва барҳам диҳад. Аз ҷумла, ӯ Дастгоҳи иҷроияи Президентро бо тартиби муқарраркардаи қонунгузорӣ таъсис медиҳад, ки барои мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ, таъмини ҳамкории онҳо, иҷро ва риояи қарордодҳои байналмилалии Тоҷикистон, пойдориву бардавомии давлат таҳқим мебахшанд.

Нуҳум, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кафили истиқололияти давлатӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, сулҳу субот ва пойдориву бардавомӣ мебошад. Дар ин самт ӯ ҳамчун Сарфармондехи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини қобилияти мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва омодагии доимии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми

чораҳои заруриро тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1993 «Дар бораи мудофиа» (дар таҳрири қонун аз 4 ноябри соли 1995, №208) меандешад.¹ Шӯрои амниятро ташкил намуда, ба он роҳбарӣ мекунад; самтҳои асосии ҳамкориро бо давлатҳои дигар ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳарбӣ муайян мекунад; гуфтушунид мегузаронад ва оиди масъалаҳои ҳарбӣ шартномаҳои байналмилалиро имзо менамояд; ҳолати ҷанг, сафарбаркуни умумӣ ва ҷузъӣ, ҳолати ҳарбиро дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дар маҳалҳои алоҳидаи он эълон карда, бетаъхир ба тасдиқи ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад, Сардори Сарситоди Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармондехони қӯшунҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд; унвонҳои олии ҳарбиро медиҳад ва ғайра.

Ҳангоми таҳди迪 ҷанг мутобиқи қонун метавонад ҳолати ҳарбӣ ё вазъияти ҳарбӣ ҷорӣ кунад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кафили Конститутсия амнияти шахсият, ҷамъият ва давлатро таъмин менамояд, мақомоти давлатии таъмини амниятро ташкил, аз нав таъсис ва барҳам медиҳад.²

Даҳум, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - кафили риояи қарордодҳои байналмилалӣ мебошад, ки ў самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян месозад, Тоҷикистонро дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндағӣ мекунад, мақомоти марбутаи ҳокимияти иҷроияро дар ин самт таъсис медиҳад, вазъи ҳуқуқии онҳоро муайян мекунад ва онҳоро барҳам медиҳад; сарони намояндагиҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, намояндаҳои ҷумҳуриро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъин ва озод мекунад, қарордодҳои байналмилалии Тоҷикистонро ба имзо мерасонад, иҷрои онҳоро тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналми-

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофиа» аз 4 ноябри соли 1995, №208 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1995. – №23-24. – мод.366; 1998. – №23-24. – мод.353; 1999. – №12. – мод.310; 2000. – №11. – мод.537, 549; 2003. – №4. – мод.144; 2004. – №2. – мод.36; 2005. – №3. – мод.119; №12. – мод.659; 2007. – №5. – мод.357; 2010. – №12. – К.1. – мод.804; 2013. – №7. – мод.515; 2014. – №7. – қ1. – мод.395; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 июни соли 2022, №1875.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1994. – №3-4. – мод.64; 1995. – №22. – мод.270; 1996. – №3. – мод.48; 1997. – №23-24. – мод.333.

лалии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 11 декабри соли 1999, №908 ба роҳ мемонад.¹.

Ёздахум, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти ҳимояи қонун ва таъминоти маҳсус қарор дорад.

Моддаи 72 Конститутсия муқаррар намудааст, ки Президент ҳукуки даҳлнопазирӣ дорад. Даҳлнопазирӣ Президент дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат дар асоси хulosai Суди конститутсионӣ ва бо тарафдории аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, бекор карда мешавад.

Масъалаҳои таъминот ва ҳимояи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминот, адои хизмат ва муҳофизати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995, № 204 (дар таҳрири қонунҳо аз 22.04.03, №10 ва аз 5.03.2007, № 224) муқаррар шудааст,² ки тибқи он Президент таҳти ҳимояи давлат қарор дошта, ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну шарафи ӯ таҳти ҳимояи қонун мебошад. Шахсоне, ки ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну шарафи Президент қасд мекунанд, мувоғиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Дувоздаҳум, вазъи конститутсионӣ - ҳукуқии Президент маҳдудиятҳо ва кафолатҳоро низ тақозо мекунад.

Президент наметавонад вазифаи дигарро ичро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ бошад ва ё ба соҳибкорӣ машғул шавад (м.68). Инчунин ӯ мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминот, адои хизмат ва муҳофizati Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995, №204 (дар таҳрири қонунҳо аз 22.04.03, №10, аз 5.03.2007, №224) дар муҳлати ваколати худ ҳақ надорад, ки аз муҳофizati

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1994. – №3-4. – мод.64; 1995. – №22. – мод.270; 1996. – №3. – мод.48; 1997. – №23-24. – мод.333.; 1999. – №12. – мод.348.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминот, адои хизмат ва муҳофizati Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995, №204 (дар таҳрири қонунҳо аз 22.04.03, №10, аз 5.03.2007, №224) [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1995. – №23-24. – мод.362.

давлатӣ даст кашад. Пас аз анҷоми муҳлати ваколат Президент ва ҳамсари ӯ бо муҳофизати умрбод таъмин карда мешаванд (м.9).¹

Падидай конститутсионӣ-хуқуқии «Президент» барои Ҷумҳурии Тоҷикистон падидай нави сиёсию хуқуқӣ мебошад, ки вай сарвари давлат ва ҳокимияти икроия дониста мешавад. Биноан, мағҳуми «Президент», ки дар Конститутсия соли 1994 ба маънои конститутсионӣ-хуқуқӣ ҳамчун сардори давлат ва ҳокимияти икроия истифода шудааст, ки онро м. 64 Конститутсия мустаҳкам намуд, ба шакли классикии пайдоиши ин падидай дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ мувоғиқ меояд. Аз ин рӯ, таъсиси мансаби Президенти давлат шаҳодати он аст, ки ӯ сардори давлат ва ҳокимияти икроия мебошад.

Бояд зикр кард, ки бавучудоӣ ва инкишофи падидай «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аввалҳои солҳои 90-уми асри гузашта аз гояҳои сиёсию хуқуқӣ ва таҷрибаи Иттиҳоди Шӯравӣ баҳраманд шудааст.

Раъйпурсӣ барои қабули Конститутсия ва интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 баргузор гардида, ба ташаккули падидай «Президент» аз тариқи раъйпурсӣ заминаи конститутсионӣ фароҳам соҳт. Дар он Конститутсия қабул шуд ва муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин мансаби олии давлатӣ бо тарафдории аксарияти интихобкунандагони дар интихобот иштироккарда интихоб гардиданд. Ба ҳамин тариқ, падидай конститутсионӣ-хуқуқии «Президент» ва вазъи конститутсионӣ-хуқуқии Президент ҳамчун намояндаи умумихалқӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол муқаррар гардид.

Ҳамин тариқ, ташаккули ниҳоди президентӣ тақозои замон ва яке аз нишондиҳандаҳои асосии барпо шудани давлатсозиву давлатдорӣ ба ҳисоб меравад, зоро маҳз ин ниҳод қодир аст фаъолияти муназзами аркони давлатдорӣ ва бақои давлатро таъмин намояд. Дар навбати аввал ин ниҳод боис гардид, ки Тоҷикистон ҳамчун кишвари ягонаи мустақил ҳифз карда шавад. Ҳарчанд давлати нави мустақили тоҷикон ҳамагӣ дар як пораи

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминот, адои хизмат ва муҳофизати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995, №204 (дар таҳрири қонунҳо аз 22.04.03, №10, аз 5.03.2007, №224) [Матн] // Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1995. – №23-24. – мод.362.

кӯҳистони сарзамини бузурги таърихии халқи тоҷик таъсис ёфтааст, вале дар он рӯзҳо нақшаҳои тақсими ин давлат дар миён буд. Чунин тарҳро на танҳо неруҳои хориҷӣ, балки баъзе аз сиёсатмадорон ва қувваҳои сиёсии дохилӣ низ ҷонибдорӣ намуда буданд.

Дар ҷаҳони пурҳаводиси муосир, ки барҳӯрди манфиати абарқудратҳо рӯз то рӯз шиддат гирифта истодааст, мақом ва моҳияти ниҳоди президентӣ барчаставу баръало аст.

Ба андешаи мо, дар сатҳи муосир эҳё ва барқарор намудани ниҳоди президентӣ яке аз дастовардҳои беназири муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Агар ба сиёсат ва раванди давлатсозиву давлатдории ин Абармард мутаваҷҷеҳ шавем, моҳияту мантиқи ин фарзияи илмӣ баръалотар мешавад.

3. 2. Ҳусусиятҳои ташак्�кули ниҳоди Пешвои миллат ва тақвияти эътиимидаи чомеа ба он ҳамчун омили таҳқимбахши истиқлоли давлатӣ ва вахдати миллӣ

Ниҳоди Пешвои миллат дар таъриху таҷрибаи аксар кишварҳои дунё бо шаклу муҳтавои гуногун дучор меояд. Он дар ҷомеаҳои муосири демократӣ, дар кишварҳои пешрафтаи олам низ арзи вучуд дорад. Аз назари сиёсату маърифат зуҳури як лидери умумимилӣ ва пешвои эътирофшудаи давлатӣ тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ё он давлат буда, на фақат дар гузашта, балки дар ҷаҳони муосир низ бунёд ва рушди кишварҳои пешрафтаи демократии ҷаҳон бо номи шаҳсиятҳои фавқулода бузурги ҳамон давлатҳо решапайванд аст.

Эътироф ва муттаҳидии халқ дар атрофи пешвоён ва бунёдгузорони давлатҳо тайи зиёда аз дусад соли охир барои як идда давлатҳо аҳамияти бениҳоят бузург қасб кардааст. Мавҷудияти чунин симоҳои таъриҳӣ идеяи худшиносиро ривоҷ дода, вахдатро тақвият бахшида, сабитқадамӣ дар ҷодаи рушдро таъмин менамояд. Маҳз ба ҳамин хотир дар сарчашмаҳои ҳуқуқии замонашон даҳлнопазирии чунин ашхоси таъриҳӣ ҳамчун рамзи

муттаҳиди давлат махсус зикр мешуд. Қисмати дигари онҳо пас аз зиндагиашон ҳамчун рамз ва муқаддасоти миллӣ тарғиб, эътироф ва арҷузорӣ мегаштанд.

Сиёsatшинос С.Ятимов масъалаи субъекти сиёсиро таҳлил намуда, ба масъалаи сарвари сиёсӣ таваҷҷуҳ зохир намудааст. Хусусияти сарвари сиёсиро ба назар гирифта, ўқайд мекунад, ки: «Осудагӣ ва ҳамзамон тарзи ҳаёти шоиста, рӯ ба беҳбудӣ, умеди устувор ба зиндагии имрӯз ва оянда аз орзуҳои аслӣ ва ҳамешагии инсон ба ҳисоб мераванд. Ба исм, сифат ва ибораҳои номие, ки ҳамчун воқеият ва ормон хотирнишон гардианд, мудом таҳдидҳои рӯзмарраи ба онҳо баробар ва ҳатто бамаротиб зиёд вуҷуд доранд. Ҳамин тариқ, дар «саҳнаи театр»-и субъектҳои сиёсӣ, дар муносибат бо ҷомеа, даҳҳо актёрҳо дар нақшҳои гуногун ба бозӣ медароянд. Ҳудро дар ҳар ранг, дар ҳар либос ба намоиш мегузоранд. Ҳар қадоми онҳо ҳам манфиат ва ҳам имконоти муайян доранд. Маҳз аз ҳамин хотир, тақозои ҷомеа аст, ки дар майдон Роҳбари оқил, хирадманд, соҳибтаҷриба, ҷавонмард, гаюр рӯйи саҳнаи сиёсӣ бошад. Қобилияти сарҷамъ кардан ва ба як мақсади барои худи миллат ниҳоят муфид сафарбар кардани оммаро дошта бошад. Ин кори одами одӣ нест. Зоро дар ин ҷараён, тавре хотирнишон гардид, манфиат, фикру андешаи даҳҳо қувваҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ рӯйи саҳна мебароянд. Хирадмандона ба ҳам овардан ва ба манфиати миллат раҳнамун соҳтани тамоми қувваҳои ҷомеаро факат Шаҳсияти фавқулода метавонад».¹

Дар мисоли ҳаводиси солҳои 90-уми асри гузашта шоҳид гардиDEM, ки дар он солҳо ҷомеаи мо илова бар мушкилоти дигар, ба буҳрони амиқи набудани лидери умумимилӣ низ мувоҷеҳ буд. Ҳар як гурӯҳи аҳолӣ аз пайи лидерони ҳизбӣ, гурӯҳӣ, динӣ ва маҳаллии худ рафта, дар айни замон, ин «пешвоён» ҳамдигарро эътироф намекарданд. Чунин тафриқаандозӣ боис гардид, ки оташи ҷангӣ шаҳрвандӣ аланга занад. Дар раванди таҳқиқ ба хулоса омадем, ки агар дар он марҳилаи бениҳоят ҳассосу сарнавиштсоз шаҳсияти дар сатҳи умумимилӣ эътирофшудае вуҷуд медошт, ки бо

¹ Ятимов, С. Субъекти сиёсӣ ва амният [Матн] / С. Ятимов // Илм ва ҷомеа. – 2018. – №1 (9). – С.5-26.

тамоми часорат ва иродай қавӣ зимоми идораи мамлакатро ба дӯш мегирифт ва ҳамчун кафили ҳифзи давлатдорӣ, суботи чомеа ва ваҳдати миллӣ тамоми неруҳои сиёсиро дар атрофи худ ҷамъ меовард, шояд пешроҳи ҷанги шаҳрвандӣ гирифта мешуд.

Ҳарчанд мақоми Пешвои миллат барои кишвари мо нах аст, аммо моҳиятан дар қиёс ба падидаи президент барои миллати тоҷик бештар қобили қабул буда, қаробаташ зиёдтар аст. Президент дар ҷаҳони муосир падидаи бениҳоят маъмул буда, зуҳури Пешвои миллат бошад, тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ё он давлат маҳсуб ёфта, ба номи шаҳсиятҳои бениҳоят мӯътабар рабт дорад. Муҳимм он аст, ки мақоми Пешвои миллат бо маҳсусият ва мероси ниёкони мо низ созгор буда, умумиятҳои таърихиаш зиёд мебошад.

Бо назардошти нақши Пешвои миллат дар рушди давлатдорӣ С.Ятимов онро ба қатори муҳимтарин субъектҳои сиёсат ворид мекунад: «Муҳимтарин субъекти сиёсӣ дар баробари давлат ва миллат, Роҳбари сиёсии давлати миллӣ, ҳамчун падидаи аз ҷиҳати илмӣ - назариявӣ, сиёсӣ - амалӣ ва ҳуқуқӣ муайяншуда, исботгардида ва тасдиқшудаи таҷрибаи таърихии миллатҳои пешқадами дунё мебошад. Он барои раҳнамун ва ба мақсадҳои олий расонидани давлат ва миллат нақши ҳалкунанда дорад. Таҷрибаи таърихии миллати тоҷик ин назарияро бори дигар бо далелҳои оламшумул, равshan ва мӯтамад тасдиқ кард»¹. Ба ақидаи мо, ҳадаф аз ҷунин баҳодиҳӣ ба назар гирифтани нақши Пешвои миллат дар раванди давлатсозии муосири тоҷикон мебошад.

Таҷрибаи таърихи сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки доштани пешвои миллӣ, эътирофи бунёдгузори давлат барои рушди ҳудшиносӣ ва роҳи ҳамвори тараққиёти давлатдорӣ вобаста ба шароити дохилию байнамилалий шарт ва зарур аст. Барои миллати азиятдида, ранҷхӯрда ва борҳо аз давлатдорӣ маҳрумгардидаи тоҷик дар шароити ҷаҳони ноороми имрӯза доштани пешвои сиёсӣ, эътирофи «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» ҳамчун рамзи муттаҳидии ҳалқ

¹ Ятимов, С. Субъекти сиёсӣ ва амният [Матн] / С. Ятимов // Илм ва ҷомеа. – 2018. – №1 (9). – С.22-23.

атрофи ғоя ва андешаҳои ӯ аҳамияти бештари таърихӣ, замонавӣ ва ояндабиниро қасб намуд. Ниҳоди Пешвои миллат танзимкунандай рӯзгори имрӯз набуда, балки васлгари ҳуқуқии дастовардҳои неки дирӯз, имрӯз ва фардои кишвар аст. Он ифодаи рамзии як марҳилаи таърихии зиндагии талҳ ва тақдирсози миллат аст, ки бо созандагию бунёдкориҳои Роҳбари қаҳрамонаш тавъам мебошад.

Ҳадафи аслии таъсиси ин ниҳод муттаҳид намудани мардуми кишвар дар атрофи сиёсати созанда, нигоҳдошти роҳи таърихии рушди Тоҷикистон ба сӯйи давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва тавссеаи таҷрибаи мусбати ватандорист. Дар ин ҷода одитарин ва олитарин хислати инсонӣ - қадршиносӣ аз заҳмати фарзанди содиқу вафодори миллат меҳвар аст.

Илми таърихи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва таҷрибаи давлатҳои мутамаддин собит менамоянд, ки давлатҳои гузаштаю имрӯза хизматҳои содиқона, созанда ва тақдирсози чунин фарзандони қаҳрамони худро мадди назар гирифта, ҳанӯз дар айёми дар қайди ҳаёт будан бо мақсади нигоҳ доштани меросияти таърихӣ ва рушди бонизоми ҷомеа ва давлат, симо ва шахсияти онҳоро ҳамчун қаҳрамон, пешво ва падари миллат ва давлатҳо эътироф кардаанд.

Дар таърихи давлатдории навини демократӣ ва классикӣ аломати мавҷудияти падарон – бунёдгузорон ва пешвоёни миллӣ ба сифати мактаби бузурги тарбияи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба назар мерасад. Ҷунончи, «дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико онҳоро ба ҳайси «Падарон - асосгузорони давлати Амрико» (Ҷорҷ Вашингтон, Ҷон Адамс, Томас Ҷефферсон, Ҷеймс Медисон, Александр Гамилтон), Туркия - «Падари миллати турк» (Ататурк), Ҳиндустон - «Падари миллати ҳиндур» (Маҳатма Гандӣ) ва «Бунёдгузори давлати ҳинд» (Чавоҳирлаъл Неру), Ҷумҳурии Исломии Покистон - «Падар - асосгузори давлати Покистон» (Алий Муҳаммад

Чинох) ва дар Сингапур - «Асосгузори давлати Сингапур» (Ли Куан Ю) эътирофу арчгузорӣ кардаанд».¹

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аз ин кор демократияи ин давлатҳо ва ё дигар озодиҳояшон ҳеч зарап надида, баръакс онҳо ба ин васила, ибтидои давлатдории худро аз назари ҳуқуқӣ эълон карда, роҳи рушди босуботи давлатро ба сӯйи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати демократӣ ҳифз намудаанд.

Ҳосияти дигари муҳимми ин иқдом дар он зоҳир мегардад, ки бунёди мустаҳками маънавӣ дошта, ба ҷуз муносиботи муҳимми иҷтимоӣ, инҷунин рӯҳияву маънавият ва унсурҳои зарурии равониву эстетикӣ ва ахлоқии мардумро мадди назар аст.

Мехвару ҷавҳари ибтикор вобаста ба таъсиси ин ниҳод ҷонфилоиҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад, ки дар бунёди давлати миллӣ, ташаккули миллат, истиқололи сиёсиву давлатӣ, эҳёи расму оин ва анъанаҳои фарҳангӣ, аз як қишивари дар вартаи нобудӣ қарордошта ба давлати рӯ ба инкишоф расонидани Тоҷикистон, дар маркази ғояи миллӣ қарор додани идеяи зиндагисози ваҳдати миллӣ нақши қалидӣ дорад. Таъриҳ гувоҳ аст, ки чунин шаҳсиятҳо хеле кам рӯйи сахнаи сиёсат меоянд ва дар соҳаҳои муҳимми ҳаёти мардум - иқтисоду иҷтимоъ, илму фарҳанг, рӯҳия ва ахлоқу маънавияти миллатҳову қишиварҳо дигаргуниҳои қуллӣ ба амал меоранд.

Аз ин нуктаи назар, он ақида, ки дар давраҳои мушкили таъриҳ шаҳсиятҳое ба арсаи сиёсат омада, сарнавишти миллатҳо ва давлатҳоро қуллан тағиیر медиҳанд, ягон тобиши асотириву метафизикӣ надошта, асоси устувори илмӣ доранд ва бояд таъқид кард, ки чунин равиши андеша ба падидаҳое чун авторитаризму шаҳсиятпарастӣ равобит надоранд.

«Ниҳоди сарварии Пешвои миллати мо мактаби бузурги давлатдорист, ки ҳар як шаҳси худшиносу худогоҳ ва дорои эҳсоси баланди

---

¹ Зухуров, Ш.З. Бузургтару саодатмандтар миллатест, ки ба қадри бузургон ва қаҳрамонони зиндаи худ мерасад [Манбаи электронӣ] / Ш.Ф. Зухуров. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/ma-lis-iol/buzurgtaru-saodatmandtar-millatest-ki-ba-adri-buzurgon-va-a-ramononi-zindai-hud-merasad/> (санаи муроҷиат: 20.05.2023).

ватандорӣ бояд онро омӯзад. Таҳаммулпазирӣ, фарҳанги баланди сиёсӣ, инсонгароӣ, адолатпешагӣ арзишҳое ҳастанд, ки пойдории ин ниҳодро таъмин намуда истодаанд. Ӯ тавонистааст, эътимод ва эътирофи мардумро соҳиб гардад»¹, - андеша дорад М. Хидирзода. Воқеан ҳам, Пешвои миллат асосгузори мактаби муосири давлатдорӣ ва давлатсозии тоҷикон мебошад, ба як қатор хусусиятҳои худ фарқ меқунад.

Дунёи муосир марҳилаеро айни замон пушти сар менамояд, ки арзишҳои як замон босуботу маънидор акнун мақому мартабаи аввалаашонро босуръат аз даст медиҳанд ва фурсати хеле кӯтоҳу таъхирнопазир барои эҷоди арзишҳои нав дар ихтиёри инсоният мемонад. Дар масири ин дигаргунуҳо аксар ҷомеа бо истифода аз фурсати таърихии барояшон voguzorshuda амалияи ҷомеасозии худро тақвият мебахшанд ва онро дархӯри талаботи рӯзмарраи инкишофашон месозанд. Маҳз дар ҳамин лаҳзаҳо нақши шахсиятҳои таърихие, ки чунин равандҳоро таҳти таъсири малакаю қобилияти баланди мудирияти иҷтимоию сиёсии худ қарор дода тавонанд, бамаротиб боло меравад.

«Замоне ки вакилони мардумӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба мақоми Роҳбари Тоҷикистон пазируфтанд, ӯ ҳамагӣ 40 сол дошт ва дар миёни роҳбарони кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷавонтарин чехраи сиёсии сатҳи аввал ба шумор мерафт. Ва новобаста аз он ки дар сатҳи олий таҷрибаи кофӣ наандӯхта буд, дилу дидаи бедор, басират ва ақли дарроқ дошт ва маҳз ҳамин хислатҳои фитрӣ ӯро дар шинохти зиндагиву ормонҳои мардум мадад мекард. Зуҳури шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дураҳши истеъодди нодире буд, ки аз миёни мардум ва аз ин марзу бүм берун омад ва ҳадафҳои олии мардумро амалӣ кард»², - навиштаанд А.Шарифзода ва А.Сатторзода. Чунин арзёбӣ кӯшиши баҳодиҳии ташаккули шахсияти таърихие мебошад, ки дар марҳилаи тақдирсозу

¹ Хидирзода, М.У. Таҳқими истиқлолият ва хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат дар Тоҷикистон [Матн] / М.У. Хидирзода // Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷ.1. – С.90.

² Шарифзода, А., Сатторзода, А. Асосгузори давлати навини Тоҷикон [Матн] / А. Шарифзода, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2022. – С.24.

мураккаб сари қудрат омад ва нақши таърихии худро дар назди миллат ичро намуд.

Аз ин рӯ, мақоми чунин шахсиятҳоро инсоният дар саҳифаҳои таърихии хеш бо унвонҳои гуногуни рамзӣ машруъияти иҷтимоӣ баҳшидааст ва бо ҳамин арзи эҳтироми худро ба хизматҳои онҳо баён намудаанд. Агар аз ин дидгоҳ ба тасмими чомеа нисбат ба эътирофи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои миллат назар андозем, маълум мегардад, ки он аз эҳтироми мардуми мо ба ин шахсияти бузург бо дарназардошти хизматҳои арзишмандаш дар таъмини ҳифзи истиқлолияту якпорчагии ин сарзамин, эҷоди фазои сулҳу амният, муаррифии чехраи тамаддунофари тоҷикон дар сатҳи байналмилалӣ, рушди гуногунҷанбаи мамлакатамон ва ғайра сарчашма мегирад. Масири таърихии тайнамудаи Пешвои миллатро арзёбӣ намуда, А. Раҳмонзода навиштааст: «Таърих гувоҳ аст, ки дар лаҳзаҳои сарнавиштсози ҳар миллат шахсиятҳое зуҳур менамоянд, ки масъулияти ояндаи миллатро ба дӯш мегиранд, кишвар ва мардумро аз вартаи фурӯпошию ҳалокат начот медиҳанд. Солҳои 90-уми асри XX барои миллати тоҷик воқеан чунин давраи сарнавиштсоз ва пурмоҷарою пуртазоде буд, ки давлати Тоҷикистони тозаистиклолро ҳатари фурӯпошӣ ва миллатро парокандагию муҳочиrat таҳдид мекард. Миллат воқеан ба роҳбар, ба пешвои мушфик, боирода, ботадбиру мутаффакир ниёз дошт, ки аз мушкилиҳо наҳаросида, миллатро сарҷамъ намояд, бо дӯсту душман забон биёбад, яъне бо дӯston муруват кунад ва бо душманон роҳи мадороро пеш бигирад. Дар ин шароит рисолати таърихии начоти миллат, эҳёи давлат ва давлатдории тоҷикон, таъмини сулҳ ва ваҳдати миллӣ ба дӯши Эмомалӣ Раҳмон афтод, ки бо шуҷоат ва самимияти тамом ва бо нияти ҳайри хидмат ба миллат барҳест, то дар ин давраи ҳассос рисолати сарвари ва пешвоии худро анҷом бидиҳад».¹ Ба ақидаи мо, дар ин баҳодиҳӣ ҳусусиятҳои фитрии Пешвои миллат баён

¹ Раҳмонзода, А.А. Талошҳои пайгиранаи Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли қазияи Афғонистон [Матн] / А.А. Раҳмонзода // Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷ.1. – С.93.

шудаанд, ки дар раванди идоракунии давлат истифода шуда, нақши боризро дар қабули қарорҳои тақдирсоз бозидаанд.

Бояд қайд намуд, ки ба мавҷудияти ниҳоди Пешвои миллат, ки ҳамчун сутуни устуори таъмини ваҳдати миллӣ ва ягонагӣ дар кишвар баромад меқунад, муносибати манфиатҳоҳона ва муғризона ҳам мавҷуд аст. Дар ҷавоб ба чунин андешаҳо сиёsatшинос А.Раҳнамо қайд меқунад, ки: «Пешвои миллиро набояд бо падидаҳои манғие чун шахсиятпастӣ, авторитаризм, мадҳу ситоиши роҳбар канори ҳам гузошт. Пешвои милли шахсиятест, ки маҳз бо ифои нақши воқеии сарнавиштсоз барои давлату миллати худ сазовори эътирофи умумимиллӣ гашта, масъалаи пешвоии ў ба таври табиӣ ва воқеӣ аз тарафи ҷомеа қабул мегардад. Пешвои милли маҳсули як марҳилаи таъриҳ, натиҷаи ҷонбозӣ ва аз худ гузаштанҳои шахсият дар роҳи давлату миллат, инъикоси воқеияти ҷомеа ва натиҷаи эътирофи воқеии мардум аст».¹ Мо ҳам ба ин ақида комилан розӣ ҳастем.

Агар мақсади таъсиси ниҳоди Пешвои миллат расмияти ҳукуқӣ бахшидан ба воқеият бошад, пас воқеияти 32 соли охири мавҷудияти Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибиستиклол дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон исботи он аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари хирадманду дурандеш, дар паи саодати мардум субитқадаму заковатманд, бунёдгузори давлати милли ва наҷотбахши миллат, раҳнамои фардои зиндагии шоиста ва ба таври хулоса - Пешвои воқеии миллат кайҳо эътироф шудаанд ва иқдоми мазкур ҷойгоҳи табиӣ ва рисолати таърихии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро рӯйи сафҳаи қонун дарҷ намуд. Давлатсозӣ, комёб будан дар умури давлатдорӣ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули миллат, таъмини истиқлоли сиёсиву гуманитарӣ, ба вучуд овардани имиҷи Тоҷикистон ҳамчун як кишвари дорои таърихи кӯҳан, бунёди давлати иҷтимоӣ, демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ - ин ҳама корномаҳое ҳастанд, ки бо фаъолияти созандай муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марбут мебошанд.

---

¹ Ҳаким, А.Р. Пешвои милли будани Эмомалӣ Раҳмон рисолати ўст [Манбаи электронӣ] / А.Р. Ҳаким. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2015/11/> (санаи муроҷиат: 05.05.2023).

Таърих, замона ва ҳаводиси рӯзгор намунаи олии чунин шахсиятро, ки дар вазнинтарин лаҳзаҳои таърихӣ, имтиҳони ҳастии миллатро, бо бардошти бори амонати давлатдории тоҷикон ба дӯш гирифтанд, ба мо муаррифӣ кард. Мавсуф вазифа ва рисолати таърихии хешро назди таърих ва миллаташ ичро карданд. Корнамоии он кас ба маъни том нотакрор аст. Шахсияте мебошанд, ки таҳти роҳбариашон аз нигоҳи назариявӣ, илмӣ ва амалӣ давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон бунёд гардида, ба ҳаритаи сиёсии ҷаҳон ворид шуд.

«Солҳои 1990-1992 президентҳои интихобгардида зери фишору таҳдидҳои гурӯҳҳои мусаллаҳу ифротӣ идоракуни давлатро аз даст доданд. Ин беҳокимијатӣ Тоҷикистонро ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оварда, боиси ҳалокати ҳазорон нафар шаҳрвандон ва гуреза шудани зиёда аз як миллион нафар сокинони кишвар гардид. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз фаъолият бозмонда, мардуми бегуноҳ ва бисёр арбобони давлатию ҷамъиятӣ қурбони террористон гардида, садҳо бинову иморат ва манзилҳои истиқоматӣ несту нобуд карда шуданд. Дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олий муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Роҳбари кишвари тозаистиқоли тоҷикон интихоб гардида, бо шиори «Ман ба шумо сулҳ меорам» умеди мардумро дубора ба ояндаи неки кишвару давлат зинда карданд».¹ Ба ақидаи мо, вазъи таърихио сиёсӣ мавҷудияти эҳтиёҷоти иҷтимоиро ба фаъолияти чунин шахсият ба вуҷуд оварда буданд. Қудрати фитрии сарвари сиёсӣ дар он аст, ки воқеяятро дуруст дарк карда, дар лаҳзаи зарурӣ қарори зарурӣ қабул намояд.

«Толеи баланди мардуми Тоҷикистон будааст, ки моҳи ноябри соли 1992 дар шаҳри Хуҷанд Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро Сарвари давлат интихоб намуд. Ӯ аз байни мардуми заҳматкаш баромада, қадри одаму тақдирӣ миллатро ба қалбаш пайваст. Аз рӯзи аввал ҳамаи дониш ва кувваташро барои қатъ намудани ҷанги шаҳрвандӣ, бозгардонидани гурезаҳои иҷборӣ ба мамлакат, таҳқими сулҳу

¹ Раҳмон, Ю.А. Истиқолияти Тоҷикистон ва Пешвои миллат. Манбаи электронӣ] / Ю.А. Раҳмон. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/09/> (санаи муроҷиат: 17.05.2023).

ваҳдати миллӣ сарф намуд. Барои ҳалли ин масъалаҳо муҳтарам Эмомалий Раҳмон ҷони худро дареғ надошта, ҷандин маротиба ба сафари ҳавфнок равона шуданд. Ӯ хешро ҳамчун тимсоли некӣ нишон дод. Дар солҳои аввали кориашон муҳтарам Эмомалий Раҳмон имкон надоштанд, ки ҳаматарафа ба рушди кишвар машғул шаванд. Баъд аз ором гаштани вазъият Президенти мамлакат ба эъмори давлати соҳибихтиёر, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва рушди ҳаматарафаи он шурӯъ намуд».¹

«Мактаби сиёсиву дипломатии Пешвои муаззами миллат таълимгоҳест, ки дар марҳилаи бисёр мураккабу пуртазод ташаккул ёфта, мавқеи созандагиву бунёдкорӣ касб намудааст. Ин мактаби сиёсӣ дорои ҳусусияти универсалий мебошад, ки ҳокимијат ва муносибатҳои он аз ҷониби ин ниҳоди сиёсӣ бо риояи принципҳои демократӣ амалӣ гашта, манфиати давлату миллат аз ҳама боло гузошта шуда, дар ин ҷода ба дастовардҳои зиёди стратегӣ ноил гардидаем».²

Бегуфтугӯ, ҳар нафаре, ки барои давлату миллат хизмат кардааст, масъулияти давлату миллатро дар қадршиносии худ пайдо менамояд. Ин қадршиносӣ аз эътирофи ғалабаи некӣ ба бадӣ дар кори ватандории мост, аз оғози сулҳ ва ваҳдати миллии мардуми кишвар, аз таҳқими низоми идорӣ, ҳифзи истиқлоли давлатӣ ва аз оғози роҳи таърихии давлат ба сӯйи давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ва эътирофи сиёсӣ ва ҳуқуқии давлати Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Муҳтарам Эмомалий Раҳмон миллатро аз нобудӣ ва давлатро аз парокандагӣ раҳо, коҳи муҳташами сулҳи тоҷиконро эъмор, низоми давлатдории муосири ҳалқро асос гузошта, қобилияти ҳуқуқии давлатдории ҳалқро эҳё намуда, ҳаққи таърихии миллатро ба давлати мустақил эълон ва татбиқ сохта, тоҷиконро ҳамчун миллати дорои Ватан, забон, фарҳанг ва таърихи қадима ба ҷаҳониён муаррифӣ ва дар навбати худ Давлати Тоҷикистонро ҳамчун давлати мустақил, дунявӣ, демократӣ

¹ Махкамов, Қ. Пешвои начотбахши давлату миллат, меъмори давлатдории навини тоҷикон [Манбаи электронӣ] / Қ. Махкамов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаи муроҷиат: 17.05.2023).

² Муҳаммадзода, П. Эмомалий Раҳмон - меъмори сиёсати ҳориҷии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / П. Муҳаммадзода. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2021/11/> (санаи муроҷиат: 19.05.2023).

ва хуқуқбунёд дар радифи халқу миллатҳои соҳибдавлат ҷойгузин намуда, ҷиҳати қадршиносии қаҳрамонони миллат шароити мусоид фароҳам оварданд.

Асосҳои дар боло зикргардида заминаҳои муътамади воқеӣ дошта, баҳри таҳқими мавқеи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи сиёсату давлатдорӣ нақши бориз доранд.

Қабул гардидани қонун ва сипас Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» қадамест, ки баҳри фароҳамсозии заминаҳои ҳуқуқии ниҳоди мазкур, ки он ба принсипҳои демократия созгор мебошад, асоси устувор гузошт.

Ба шарофати хизматҳои беназири зикршуда муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сазовори унвонҳои олий: Қаҳрамони Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат шуданд. Ин ҳама маҳсули азми қавӣ ва нияти нек аст, яъне мақсаду ормонҳои дар марҳилаи аввали давлатдорӣ муайянкарда мебошад.

Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат»: «вазъи сиёсӣ ва ҳуқуқии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллатро ҳамчун бунёдгузори давлати соҳибистиқоли Тоҷикистон, сулҳ ва ваҳдати миллӣ, бо мақсади тақвияти асосҳои соҳтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқолияти давлатӣ ва тамомияти арзӣ, якпорчагии Ватан, суботу пойдории давлати Тоҷикистон, таҳқими демократия, таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳифзи арзишҳои таърихии давлатдorии миллӣ, фароҳам овардани шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодона барои ҳар як инсон муқаррар мекунад».¹ Чунин иқдом дар марҳилаи нави давлатдорӣ баҳри шаклгирии арзишҳои нави сиёсӣ аҳамияти хос дорад. Он имкон дод, ки ба ниҳоди Пешвои миллат аз лиҳози функционалию вазифавӣ ва соҳторӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир шавад.

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» [Матн] // Аҳбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №11. – мод.872.

Тибқи муқаррароти қонун: «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат шахсияти барҷастаи таърихии миллат мебошад, ки дар Ичлоисияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат интихоб гардида, дар бунёди низоми давлатдории Тоҷикистони соҳибистиқлол, барқарорсози соҳти конститутсионӣ, ба даст овардани сулҳу ваҳдати миллӣ саҳми беназир гузошта, тибқи Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 дар асоси овоздиҳии умумихалқӣ аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда, дар эъмори давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ нақши арзанда гузошта, миллатро аз парокандагӣ, давлатро аз нестшавӣ ва халқро аз ҷанги шаҳрвандӣ раҳо намуда, дар рушди сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва таърихиву фарҳангии давлати мустақили Тоҷикистон хизматҳои бузурги тақдирсоз намудааст».¹

Ҳарчанд муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле пештар Пешвои миллат эътироф шудаанд, vale баҳри аз лиҳози ҳуқуқӣ расмиқунонӣ моддаи 2 Қонуни конститутсионӣ муқаррар кардааст, ки «Ба сифати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки барои халқи Тоҷикистон хизматҳои бузургу беназир кардааст, эътироф карда мешавад».² Яъне, қонуни конститутсионӣ вазъи ҳуқуқии Пешвои миллатро дақиқ муайян намудааст.

«Дар санади меъёрии ҳуқуқии мазкур иродай мардуми шариғи тоҷик ифода ёфта, ба ин васила бори дигар соҳибтамаддун ва қадршинос будани миллати тоҷик сабит гардид. Аслан шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ниёз ба тарғиб надорад. Шахсиятҳои маъруфи зиёд низ эътироф карданд, ки маҳбубияти ин Абармарди дунёи сиёсат аз афкору мулоҳиза, фитрату завқу салиқа ва часорату садоқат маншаш гирифтааст. Пешвои миллат то ҳадде хоксору қаноатпешаанд, ки вакте ӯро мардум қаҳрамон мегӯянд, бо самимияту сароҳат мардуми тоҷикро қаҳрамон меноманд. Таъкид мекунанд, ки фарзанди ин сарзаминанд ва хизматҳояшон ба ин сарзамин

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» [Матн] // Аҳбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №11. – мод.872.

² Ҳамон ҷо.

фарзандвор, холисонаву содиқона ва дар заминаи муҳаббат ва ормонҳои миллист».

Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат», дар маҷмӯъ, падидай нави сиёсӣ ва ҳукуқие мебошад, ки ҳалқи Тоҷикистон дар хизматҳои таърихии фарзанди содиқу қаҳрамонаш эътироф кардааст. Бо таҳия, қабул, ҷонибдорӣ ва мавриди амал қарор додани қонуни мазкур мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори мамлакат таҷрибаи нек, хирадмандона ва пешқадами ҳалқиятҳои соҳибдавлатро дар раванди қонунгузорӣ ворид намудем, зеро ҳама гуна қонун, ҳама гуна низом ва ҳама гуна даъват ва васоити тарбияву назорати инсонӣ маҳз ба хотири тарбия ва ташаккули инсони солех, содиқ ва вафодор равона шудааст.

Ҳамзамон бо ин, ба шаклгирии соҳтори идоракунии зарурӣ дар давлат бо дарназардошти ҳусусиятҳои миллӣ ва сиёсӣ замина мегузорад. Моддаи 6 қонуни конститутсионии зикргардида таъмини фаъолияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллатро муайян намудааст. Аз он чумла:

1. Барои таъмини фаъолияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат баъди қатъ гаштани ваколати президентиаш бинои хизматӣ чудо карда шуда, Дафтардории Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат таъсис дода мешавад.

2. Соҳтор ва бости вазифавии Дафтардории Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муқаррар карда мешаванд. Кормандони дафтардорӣ мақоми хизматчии давлатиро доранд»¹.

Вақте ки дар мавриди Рӯзи Президент ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» андеша меронем, пеши назар симои барои аҳли сайёра ошно, шахсияте, ки дар бунёди давлати миллӣ, ташаккули миллат,

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» [Матн] // Ахбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №11. – мод.872.

истиқоли сиёсиву давлатӣ, эҳёи расму оин ва анъанаҳои фарҳангӣ нақши калидӣ дорад, падид меояд. Инчунин, муаллифони ин санади меъёрии ҳуқуқӣ намояндагони шаш ҳизби сиёсии мамлакатанд, ки рамзу ҳикмат дорад. Ба қадри Пешвои миллат мұхтарам Эмомалӣ Раҳмон расидан рисолат ва ифодаи иродай мардуми сарбаланди мамлакат буда, аз гиромидошти анъанаи неки давлатдорӣ, дарки масъулият назди наслҳои оянда мебошад. Аз ҷониби дигар, ин иқдомот бори дигар соҳибтамаддун ва қадршинос будани миллати тоҷикро ба таври шоиста муаррифӣ менамояд.

«Агар Рӯдакӣ адабиёти тоҷику форсро поя гузошта, баъд аз араб зинда карда бошад, Исмоили Сомонӣ нахустин давлати мутамаркази ҳалқи тоҷикро дар паҳнои анъанаи идоракуни қадимаи ҳалқамон бунёд намуда, устод Садриддин Айнӣ пас аз ҳазор соли фаромӯшӣ забон ва адабиёти ғановатманди тоҷикиро боз ба курсӣ нишонида, аллома Бобоҷон Ғафуров бо оғаридан шоҳасари «Тоҷикон» нақши қаҳрамононаи ҳалқи тоҷикро аз саҳифаҳои таърихи гумшудаю тороҷшуда ҷамъоварӣ карда, роҳи пуршебу фарози таърихии ҳалқро ба илми таърихи ҷаҳонӣ ворид соҳта бошад, мұхтарам Эмомалӣ Раҳмон миллатро аз марг ва давлатро аз парокандагӣ раҳо, коҳи мұхташами сұлҳи тоҷиконро эъмор, низоми давлатдории муосири ҳалқро асос гузошта, қобилияти ҳуқуқии давлатдории ҳалқро эҳё намуда, ҳаққи таърихии миллатро ба давлати мустақил эълон ва татбиқ соҳта, тоҷиконро ҳамчун миллати дорои Ватан, забон, фарҳанг ва таърихи қадима ба ҷаҳониён муаррифӣ ва дар навбати худ Давлати Тоҷикистонро ҳамчун давлати мустақил, дунявӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар радифи ҳалқу миллатҳои соҳибдавлат ҷойгузин намуда, ҷиҳати қадршиносии ҳамаи корҳои неку писандидаи қаҳрамонони миллат шароити мусоид фароҳам оварданд».¹

Ба андешаи инҷониб, барои ба маънои том Пешвои миллат эътироф гардиdan сифатҳои дигари шахсӣ низ афзалият доранд, ки онҳоро ҳеч

¹ Холиқзода, А.Ф. Вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Асосгузори сұлҳи ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат қонуни мукаммал қабул намуданд [Манбаи электронӣ] / А.Ф. Холиқзода. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/> (санаи муроҷиат: 20.05.2023).

санад қодир нест, ки танзим намояд. Яке аз онҳо часорати шахсӣ аст, ки дар Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини давлатдорӣ баръало буд. Суҳанони «Баҳри истиқори сулҳ ва бозгашти ҳама гурезаҳо ман тайёрам ҷони худро нисор кунам»-ро муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар Ичлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор намуданд. Дар солҳои минбаъда низ борҳо исбот карданд, ки қавлу амали ин Абармард якест.

Журналист С.Сиддиқ дуруст қиёс кардааст, ки: «Амрикоиҳо аллакай дар солҳои нахустини ҳукмронии Рузвелт ба неруи ҳаётбахшу коҳишинаёбанд, хирад ва дурандешии ӯ эътимод намуданд. Бинобар ин, ӯ ягона Президенти амрикӣ дар таъриҳ буд, ки ҷаҳор маротиба пай дар пай сарвари давлати ИМА интихоб шудааст. Ин, алалхусус, аз он ҷиҳат қобили таваҷҷӯҳ аст, ки дар солҳои ҳукуматдории Эмомалӣ Раҳмон ва Франклун Рузвелт Тоҷикистон ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико озмоишҳои саҳттаринро паси сар карданд. Агар амрикоиҳо бо Депрессияи бузург (Great Depression), буҳрони бонкӣ, бекории оммавӣ ва Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ мувоҷеҳ шуда бошанд, пас қисмат моро бо оқибатҳои ниҳоят сангини фурӯпошии ИЧШС, ҷанги шаҳрвандӣ, буҳрони иқтисодӣ ва афзоиши бекорӣ рӯ ба рӯ намуд».¹

Эътироф бояд кард, ки дар ҷаҳони муосир давлатсозӣ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули миллат, таъмини истиқололи сиёсиву гуманитарӣ, бунёди давлати иҷтимоӣ, демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ кори саҳлу сода нест. Шояд ҳоло барои баъзе нафарони аз ҳама кас ва ҳама чиз норозӣ боварнокарданист, вале дар он замон кам нафаре пайдо мешуд, ки зимоми идораи давлатро ба дӯш гирифта, истиқололияти аздастраftaистодаро ҳифз намояд. Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бори амонати давлатдорӣ ва раҳоӣ аз ин мушкилоти ҷиддиро ба дӯши Роҳбари ҷавон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гузошт.

---

¹ Саидалӣ, С. 31 ибтикори барҷастаи Эмомалӣ Раҳмон, ки Тоҷикистонро ба таври назаррас дигаргун намуда, мавриди эътирофи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифтгаанд [Манбаи электронӣ] / С. Саидалӣ. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2022/10/> (санаи муроҷиат: 04.07.22).

Рисолати инфиродӣ ва таърихии Пешвои миллат дар сарнавишти давлатҳо аз он иборат аст, ки бо донишу таҷрибаи бузурги худ мактаби давлатдории миллиро поягузорӣ намуда, шароити ҳифз, рушд ва интиқоли арзишҳо ва анъанаҳои давлатдории миллиро фароҳам оварданд. Аз ин лиҳоз метавон хулоса намуд, ки зуҳур ва ташаккули пешвои милли ё лидери сиёсии миллат дастоварди қобили мулоҳизаи бунёдии давлат ва миллати мо мебошад. Зоро, тавре таъкид шуд, ташаккули лидери сиёсии милли ва пешвои эътирофёftai давлатӣ як зарурати асосии марҳалаи эҳё ва барқарории давлатҳо буда, зуҳури он тамоми таърихи минбаъдаи давлатҳо ва миллатҳоро муайян мекунад. Аз ҷониби дигар, тафаккури стратегӣ, қобилияти пешбинии раванди ҳаводис, сиёсати дурандешона ва озмудашудаи Сарвари давлат, ки рушди босуботи Тоҷикистонро таъмин намудаанд, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба сафи сиёсатмадорони оқил ва боистеъдоди ҷаҳон ворид намуданд.

Қаноатмандии шаҳрвандон ва тақвияти эътиимодашон аз он аст, ки бо роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба давлати мо муюссар гашт, ки як силсила меъёрҳои усулии низоми демократӣ, аз ҷумла асосҳои демократии соҳти давлатдорӣ, моҳияти дунявиӣ ва иҷтимоии давлат, муқаддас будани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, асли гуногунфикрии сиёсӣ, фаъолияти парлумони қасбӣ, бунёдҳои ҳуқуқии ҷомеаи шаҳрвандӣ, даҳлопазирии моликияти ҳусусӣ, таъмини адолати судӣ, баробарии ҳама дар назди қонун, баробарҳуқуқии занону мардон, асли озодии вичдону эътиқодро, асоси устувори қонунӣ баҳшад.

«Имрӯз ҷаҳониён дар симои Президенти мамлакат тоҷику Тоҷикистонро мешиносанд. Ӯ муарриғари воқеии давлат, фарҳангу тамаддуни миллат ва намунаи беҳтарини сиёсатмадорист.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ фармудаанд: «Ҳар дастоварде, ки дорем, аз худи мост. Мо бояд ба хотири Ватан, Давлат ва ҳалқи Тоҷикистон минбаъд низ содикона заҳмат қашем ва дар ин роҳ мисли ангуштони як мушт сарҷамъу муттаҳид бошем. Мо ҳаргиз ба умеди

дигарон намешавем ва тамоми мушкилоту камбудиҳоямонро бо дастони худамон ва бо заҳмати аҳлонаи ҳалқамон бартараф месозем»¹. Ин суханон боз як далели мұттамад аст, ки на танҳо дар таърихи қуҳанбунёди ҳалқи мо, балки дар таърихи аксари ҳалқҳои дунё чунин шахсиятре ба мисли Роҳбари давлати тоҷикон, ки ҳастиву зиндагии ҳудро барои саодати ҳалқу шукуфоии сарзаминаш баҳшида бошад, пайдо кардан мушкил аст.

Барои мардум бениҳоят муҳимм он аст, ки Пешвои миллат ба қавли ҳуд ҷавонмардона вафо карданд. Ҷони ҳудро дар ҳатар гузашта, ба минтақаҳои ноороми дохилу ҳориҷи қишвар барои гуфтушунид бо собиқ муҳолифини тоҷик сафар карданд, фирориёнро ба Ватан бозгардонданд, ба Тоҷикистон сулҳу ваҳдат оварданд, қишварро обод ва дилҳоро шод карданд. Миёни корнамоиҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳатми ҷангӣ шаҳрвандӣ ва истиқори сулҳи пойдор дар Тоҷикистон манзалати хоса дошта, ҳатто муҳолифони сиёсии ўонро эътироф мекунанд.

Тақвияти эътимоди ҷомеа ба Пешвои миллат аз он маншаъ мегирад, ки маҳз ў пояҳои фалаҷгардидаи давлатдориро аз сифр оғоз, ҳазинаи ба горатрафтаро ғанӣ, артишу соҳторҳои қудратиро аз нав тарҳрезӣ намуда, мақоми миллати тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардошта, дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон давлатеро бо номи Тоҷикистон сабт намудаанд. Мардум хуб медонанд, ки на ҳар кас ҳам аз уҳдаи ин кори мушкилу сангин баромада метавонист.

Шаҳрвандон шоҳид гардианд, ки истеъоди фавқулодаи давлатдорӣ, маҳорати камназири сиёсатмадорӣ ва ҷидду ҷаҳди ҳастанопазири пайвастаи ў барои тадриҷан ба давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона табдил ёфтани Тоҷикистон замина фароҳам овард.

Омили дигаре, ки ба тақвияти эътимоди ба ниҳоди Пешвои миллат ҷомеа боис гардид, муборизаи оштинопазири муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

---

¹ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносабати 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <https://president.tj/node/26483> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

бо чинояткорӣ ва тадбирандешаҳои бетаъхир баҳри таъмини тартиботи ҳуқуқӣ мебошад.

Ҳама дар хотир дорем, ки дар давраи баъдиҷангӣ дар дасти аҳолӣ ва гурӯҳҳои чиноятпеша миқдори зиёди силоҳи оташфишон қарор дошта, он оромии сокинони кишвар ва фаъолияти муътадили мақомоти давлатиро халалдор мекард.

Бо қабул ва дар амал татбиқ намудани Фармони Президенти мамлакат «Дар бораи ихтиёран супоридан ва мусодира намудани силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ ва техникаи ҳарбӣ» (моҳи декабри соли 1994) аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ даҳҳо ҳазор мил силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ ва техникаи ҳарбӣ мусодира карда шуд, ки он дар таҳқими оромию суботи ҷомеа нақши босазо дорад.

Ба шарофати ин иқдом айни ҳол Тоҷикистон дар байни ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз лиҳози бехатарӣ барои ҳаёти шаҳрвандон дар ҷойҳои аввал қарор дошта, пойтаҳти кишвар шаҳри Душанбе бошад, ба рӯйхати 10 шаҳри барои зиндагӣ амнтарини дунё дохил карда шудааст.

«Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Роҳбари баркамол дар шароити ниҳоят мураккаби сиёсию амниятии минтақа ва ҷаҳон Тоҷикистонро чун узви сарбаланди ҷомеаи ҷаҳонӣ бо камоли масъулият муаррифӣ менамояд. Бо назардошти ҳассосияту ҷаҳонӣ фазои сиёсию амниятии минтақа ва ҷаҳон бояд гуфт, ки дар ҳақиқат, дар ҷунин марҳилаи ҷаҳонӣ таърихӣ ин мамлакат бояд ҷунин пешвои пухтакору озмудае дошта бошад. Имрӯз мардуми Тоҷикистон ба Эмомалӣ Раҳмон на ҳамчун ба як роҳбари одӣ, балки ҳамчун ба як наҷотбахши давлат, сарчамъкунандай миллат, кафили сулҳу ваҳдат, эҳёгари фарҳанги миллӣ, бунёдгузори мактаби давлатдории муосири миллӣ ва дар маҷмӯъ, ҳамчун ба меъмори давлатдории навини тоҷикон ва пешвои эътирофшудаи умумимиллӣ менигарад. Пас, Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон як мансаб ё як унвон нест, балки Пешвои миллат будани ў як ҷойгоҳ ва як рисолати таърихиест, ки ў дар шоҳидии

тамоми мардум ба он расидааст».¹ Аз нигоҳи илми сиёсат далелҳои мазкур исботи он аст, ки Пешвои миллат рисолати таърихии худро дар назди Ватан, миллат ва таърих дар сатҳи хубу сифати баланд ба ҷой оварда истодаанд. Ҳамин тарик, метавон хулоса намуд, ки хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат ва тақвияти эътимоди ҷомеа ба он ҳамчун омили таҳқими истиқлоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ масъалаи муҳимми илмӣ буда, таҳқиқи ҳамаҷонибаи он баҳри муайян намудани маҳсусиятҳои ин раванд дар Тоҷикистон ва асосноккунии он ҳамчун омили муҳимми таъминкунандай сулҳу субот зарур мебошад. Таҳлили мавзуъ муайян намуд, ки:

- ниҳоди Пешвои миллат унсури сохта ва сунъӣ дар низоми сиёсии кишвар набуда, он заминаҳои устувори маънавию таърихӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва сиёсию иҷтимоӣ дошта, натиҷаи эътирофи ҷомеа аз меҳнатҳои шахсияти таърихии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад;
- эътирофи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои миллат натиҷаи талошҳои беназири ў дар масири давлатсозии навин буда, баҳри муттаҳидӣ ва ягонагии мардуми кишвар омили муҳимм маҳсуб меёбад. Ин ниҳод хусусан дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ аҳамияти хос дошта, ҷиҳати тақвияти ҳувияту ҳудшиносӣ хеле муҳимм арзёбӣ мегардад;
- таҷрибаи муосири сиёсӣ сабит намуда истодааст, ки ниҳоди Пешвои миллат дар Тоҷикистон ҳамчун неруи бузурги муттаҳидкунанда баромад намуда, тамоми нерӯҳои сиёсии амалқунандай дохилӣ онро эътироф ва дар атрофи он муттаҳид гаштаанд;
- Пешвои миллат таҷассумкунандай давлат дар арсаи байналмилалӣ буда, ҳамчун шахсияти бузурги сатҳи байналмилалӣ эътироф гардиданашон баҳри боло бурдани имиҷи сиёсии давлат ва миллати тоҷик саҳми босазо дорад.

---

¹ Ҳаким, А.Р. Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон рисолати ўст [Манбаи электронӣ] / А.Р. Ҳаким. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2015/11/> (санаи муроҷиат: 05.05.2023).

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

1. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Таҳқиқи ҷанбаи сиёсии мавзуи нақши ниҳоди Пешвои миллат дар ҳифзу таҳқими истиқололи давлатӣ яке аз нахустин кӯшишҳои муаллиф дар самти таҳқиқи илмии масъала мебошад. Истифодаи маводи ғании илмӣ ва сарчашмаҳо имкон доданд, ки масъалаи мазкур аз лиҳози назариявӣ ва ҳам аз диди амалӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор дода шавад. Дар натиҷаи таҳлили масъала мо ба хулосаҳои зерин расидем:

1. Соҳибихтиёри, истиқололияти давлатӣ ва истиқололияти миллӣ мағҳумҳои ифодакунандаи як мазмун буда, дар маҷмӯъ вазъияtero ифода мекунанд, ки даҳолати дигар давлату ташкилотҳо ё худ субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ ба фаъолияти онҳо манъ аст. Инро тавассути санадҳои муайяни меъёрии ҳуқуқӣ танзим намудан мумкин аст. Ҳарчанд дар замони муосир назария ва консепсияҳое низ пайдо шудаанд, ки дар муносибатҳои байналмилали тадбирҳои муайяни халалдоркунандаи соҳибихтиёри ва истиқололиятре тарғиб мекунанд. [2-М].

2. Дар илми муосири ватаниӣ як силсила таҳқиқоте анҷом пазируфтаанд, ки истиқололиятре аз лиҳози сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва таъриҳӣ таҳқиқ намуда, хусусиятҳои онро дар шароити Тоҷикистон муайян намудаанд. [2-М].

3. Соҳибихтиёрии миллӣ навъи соҳибихтиёрие мебошад, ки иттиҳоди мардумии аз лиҳози забониву фарҳангӣ ба ҳам муттаҳид мустақилият ва ҳаққи худашонро роҷеъ ба муттаҳид шудан ва ташкил намудани давлат бидуни даҳолати дигар миллатҳо эълон менамоянд. Яъне, як миллат ҳуқуқи муттаҳид шуданро дар паҳнои як давлат эълон менамояд ва ба ин васила, ҳамчун миллати дорои хислати сиёсӣ арҷгузорӣ ва эътироф мегардад. [2-М].

4. Нақши пешворо дар рушди ҷомеа дар тамаддуни инсонӣ аз замонҳои хеле қадим эътироф намуда, муваффақияти ҷомеаро аз бисёр ҷиҳат бо он алоқаманд медонанд. Ҳамин аст, ки мутафаккирону

денишмандони замонҳои гуногун ба масъалаи мазкур дикқати чиддӣ дода, пахлӯҳои гуногуни онро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Он дар доираи илмҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ, таърих, психология, сотсиология мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст, ки аз гуногунҷанба будани мавзӯъ дарак медиҳад. [4-М].

5. Пешвои миллат ба сифати шаҳсияти таърихӣ нафаре эътироф карда мешавад, ки ҷомеаҳоро роҳнамоӣ намуда, баҳри сарҷамъӣ ва ягонагии онҳо кӯшиш мекунад. Сарварон дар ҳама давру замон ҳимоятгарони манфиату давлату миллатҳо буда, баҳри пойдории онҳо нақши таърихӣ бозидаанд. [3-М].

6. Соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон зери таъсири омилҳои гуногуни дохирию хориҷӣ сурат гирифт, ки сиёсати бозсозӣ, рушди гуногунандешӣ, озодии баёну ақида дар якҷоягӣ бо рӯҳи истиқлолҳоҳӣ аз қабили онҳо мебошанд. [2-М].

7. Соҳиб шудан ба соҳибистиклолӣ дар шароити паст будани сатҳи маърифат ва фарҳангӣ сиёсӣ, ҳалои идеологӣ, номуташаккилии сиёсии ҷомеа ва сиёсатбозии нерӯҳои гуногуни сиёсӣ, аз қабили ҳизби динӣ боиси сар задани барҳӯрди шадиди ақидавӣ, тафриқаандозӣ, авҷ гирифтани маҳалгароӣ ва истифодаи зӯрӣ гардида, дар охир ба ҷанги шаҳрвандӣ боис гардид. [2-М].

8. Сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, дар марҳилае, ки ҳанӯз пояҳои истиқлоли давлатӣ суст буданд, маънои ҳатари бузургро дошта, ҳастии минбаъдаи давлати ҷавонро зери суол қарор дода буд. Дар чунин шароит ба сари қудрат омадани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон василаи амалии начоти миллат ва давлат гардид. [4-М].

9. Таърихи ниёконамон гувоҳи он аст, ки хислатҳои хоси миллиро таърих муайян менамояд. Ба миллати тоҷик чунин хислатҳои писандида, аз қабили дурандешӣ, фурӯтаниӣ, тақводорӣ, арҷгузорӣ ба Пешво, меҳмоннавозӣ, ҷавонмардӣ, садоқат ва монанди инҳо хос аст. Аз ин рӯ, ин миллат дар қатори миллатҳои бонуфузи дунё бо хислатҳои ҳамидаи хеш мақоми хоса дорад. [4-М].

10. Ниходи «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», агарчанде асосҳои гоявии худро аз таҷрибаи инкишофи ҷаҳонии ин падида гирифта бошад ҳам, дар Конститутсия якбора ва ҳамвора муқаррар нашуда, он бо ташаккули вазъи конститутсионӣ-хуқуқии худи «Президент» алоқаманд буда, бо мушкилиҳои муайяне рӯ ба рӯ гаштааст, ки ба онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 бо тағйиру иловаҳо хотима гузошт. [3-М].

11. Ниходи Пешвои миллат ҳамчун арзиши нави сиёсӣ дар ҷомеа мавқei хос дошта, тавассути қабули қонуни конститутсионӣ вазъи хуқуқии он дақiq қарда шуд. Ин амал тақозои принсипҳои демократӣ буда, қонунмандии нигоди мазкурро дар ҷомеа таъмин мекунад. [3-М].

12. Бо назардошти ин омил, миллатҳои пешрафтаи ҷаҳон бо роҳбарии сарваронашон мазмун ва муҳтавои идеяи миллии худро дар ҷунин шароит тавонистанд ташакkul диданд. Бо ташабbusi Пешвои миллат дар заминаи эҷоди барномаҳои миллӣ қудрат ва нуфузи давлати мо ба маъраз гузошта шуд, ки ин тамоюл дар таҳқими истиқлоли давлатӣ саҳми бориз доранд. Бо дарки масъулият метавон гуфт, ки маҳз бо ибтикори муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи тадбирандешҳо баҳри таҳқими истиқлолияти давлатӣ ва тақвияти ҳувияти миллӣ рӯҳияи миллӣ ба вучуд омад. [1-М].

13. Тавре маълум аст, асоси рӯҳияи миллиро ифтиҳори миллӣ ташкил медиҳад, ки он иборат аз падидаҳои худмуайянкунӣ, худшиносӣ ва эътирофи худ мебошад. Рӯҳияи миллӣ, ки дар саргҳи Роҳбари мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор доранд, дар ташаккули худшиносии миллӣ низ таъсиргузор аст, зеро дар ин замина иродai матин ва бедории миллӣ имконпазир мегардад. [2-М].

14. Муҳимм он аст, ки Пешвои миллат барои ба даст овардани музafferиятҳои миллӣ ва беҳсозии кишвари хеш идеяҳои беназир ва пурмоҳиятро рӯйи кор оварда, шаҳрвандонро ҳам дар атрофи он муттаҳид намуданд. Соҳтмони иншооти бузурги аср, аз ҷумла НБО-и «Роғун» шаҳодати ин гуфта аст. Ҳар иқдоме, ки ин Абармард барои пешрафти

давлату миллат пеш гирифтаанд, амалест, ки ба идеяи миллӣ оmezиш ёftа, истиқолияти давлатиро таҳқим бахшида, дурнамои неки давлатсозиву давлатдориро таъмин менамоянд. Хушбахтона, ҳоло миллат Пешвое дорад, ки сарбаландию хуррамии рӯзгори тоҷикистониён мақсаду маромашон аст. [5-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

- дар соҳтори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон соҳтори алоҳида оид ба таҳқиқи ниҳоди Пешвои миллат таъсис дода шавад. Бояд мадди назар дошт, ки иқдомҳои дар ин самт амалишаванда бояд нусхабардории яқдигар набошанд. Ҷанбаҳои сиёсӣ, таъриҳӣ, ҳуқуқӣ, психологӣ ва фарҳангии иҷтимоии ниҳоди Пешвои миллат бояд мавриди пажӯҳиш қарор дода шавад;

- шарҳу тавзехи Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» барои муассир гардидани ин иқдом мусоидат хоҳад кард. Ин амал баҳри боло бурдани сатҳи маърифат ва фарҳангӣ сиёсии чомеа мусоидат намуда, дар роҳи шинохт ва эътирофи арзишҳои нави сиёсӣ мусоидат менамояд;

- вобаста ба тарғибу ташвиқи нақши ниҳоди Пешвои миллат дар таҳқими истиқолияти давлатӣ мебояд бо ҷалби ашҳоси донишманд ҷорабиниҳои ба масъалаи мавриди назар рабтдоштаро дар сатҳи хубу сифати баланд доир намуд, то ҳисси ифтихор аз доштани Пешвои миллат ва давлати соҳибистиклол рукни таркибии фарҳангӣ сиёсии чомеа гардад;

- дар заминаи баргузории ҳамоишҳои илмӣ - оммавӣ таҷрибаи қишварҳои дигар дар масъалаи эътироф ва муттаҳидии ҳалқ дар атрофи пешвоён ва бунёдгузорони давлатҳо ба сифати ғояи тарғибари ваҳдат, нигоҳдошти ҳувият, ҳудшиносӣ ва дастовардҳои таъриҳӣ мавриди баррасии доимӣ қарор дода шавад;

- чомеа дар шароити таҳаввулоти босуръат ва бисёр мураккаби ҷаҳони мусир қарор дорад, ки дар он раванду тамоюлҳои гуногуни манғӣ низ ҳастанд ва метавонанд ба истиқолият, поҳои давлатдорӣ, ваҳдати миллӣ ва гузашта аз ин, ба ҳастии миллат хатар эҷод намоянд. Ташаккул додани тафаккури давлатӣ, тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ифтихор аз соҳиби қарорӣ бояд меҳвари корҳои идеологии мақомоти даҳлдори давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил диҳад;

- таҷрибаи давлатдории Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва асосҳои назариявию концептуалии он ҳаматарафа мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода шаванд.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ
Санадҳои меъёри ҳуқуқӣ

1. Конституцияи (Қонуни асосии) Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 1978. – 55 с.
2. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Лоиҳа. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 74 с.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2016. – 135 с.
4. Декларация о принципах международного права 24 октября 1970 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents/decl> (дата обращения: 12.02.21).
5. Эъломияи Истиқолияти Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон, аз 24 августи соли 1990 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №16. – мод.236.
6. Ичлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум), аз 9 сентябри соли 1991, №390 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1991. – №18. – мод.237.
7. Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан «О внесении изменений и дополнений в Декларацию о суверенитете Таджикской Советской Социалистической Республики», от 9 сентября 1991 года, №391 [Текст] // Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. – 1991. – №18. – мод.238.
8. Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан «О провозглашении государственной независимости Республики Таджикистан», от 9 сентября 1991 года, №392 [Текст] // Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. – 1991. – №18. – ст.239.
9. Қарори Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 ноябри соли 2006, №72 [Матн] // Садои мардум. – 2006. – 15 ноябр.
10. Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфароз гардонидани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо унвони олии

Қаҳрамони Тоҷикистон» аз 11 декабри соли 1999, №923 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №12.

11. Қарори Президенти РСС Тоҷикистон «Дар бораи структураи Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон», аз 11 феврали соли 1991, №УП-29 [Матн] // Маҷмӯаи Қарорҳои Президент ва Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №2. – мод.42.

12. Қарори Президенти РСС Тоҷикистон «Дар бораи таъсис намудани Мудирияти Корҳои Президенти РСС Тоҷикистон ва Кабинети Вазирони РСС Тоҷикистон», аз 11 январи соли 1991, №УП-3 [Матн] // Маҷмӯаи Қарорҳои Президент ва Совети Вазирони Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №1. – мод.3.

13. Қарори Советии Олии РСС Тоҷикистон «Дар бораи Ноиби Президенти РСС Тоҷикистон», аз 5 декабря 1990, №161 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1990. – №23. – мод.379.

14. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аз ҷавобгарии ҷинойӣ, интизомӣ ва маъмурӣ озод кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноября соли 1992 ҷиноят ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд» [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №23. – мод.323.

15. Қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи соҳтори Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон», аз 25 февраля соли 1991, №229 [Матн] // Ведомостҳои Совети Олии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – 1991. – №5. – мод.42.

16. Қонуни ИҶШС «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ИҶШС дохил намудани тағйироту иловаҳо» [Матн] // Ахбори анҷумани депутатҳои халқии СССР ва Шӯрои Олии СССР. – 1990. – №12. – мод.189.

17. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №11. – мод.872.

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 3 январи соли 1992, №513 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №5. – мод.59.

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи доҳил намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 30 апрели соли 1992, №637 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №12. – мод.196.

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июли соли 2006, №192 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2006. – №7. – мод.340; 2013. – №11. – мод.783; 2018. – №1. – мод.25.

21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминот, адои хизмат ва муҳофизати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995, №204 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1995. – №23-24. – мод.362; 2003. – №4. – мод.140; 2007. – №3. – мод.156.

22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шакли идораи президентӣ», аз 30 апрели соли 1992, №638 [Матн] // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – №12. – мод.197.

23. Отчет ООН по человеческому развитию [Текст]. – Бишкек, 1995. – 78 с.

24. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 24.04.2010 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 27.12.2019).

25. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23.04.2014 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 17.04.2020).

26. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23.01.2015 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 30.03.2020).

27. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2016 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 17.11.2019).

28. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 17.05.2020).

29. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 12.04.2019).

30. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021 [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://prezident.tj> (санаи муроҷиат: 12.02.2021).

31. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкили Ҳукумати муросои миллии Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 11 майи соли 1992», аз 13 майи соли 1991, №92 [Матн] // Садои мардум. – 1991. – 13 май.

32. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 25 январи соли 2000, №475 [Матн] // Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия».

33. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба муомилот баровардани пули миллии сомонӣ», аз 26 октябри соли 2000, №426 [Матн] // Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия».

34. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баъзе чораҳои такмили системаи идораи давлатӣ», аз 19 январи соли 2004, №1249 [Матн] // Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия».

Китоб ва маҷмуаҳои илмӣ

35. Абдулло, Д.А. Касбият, садоқат, часорат [Матн] / Д.А. Абдулло. – Душанбе: Шарқи озод, 2023. – 552 с.
36. Агамбен, Д. Суверенная власть и реальная жизнь [Текст] / Д. Агамбен – М., 2011. – 256 с.
37. Акмалова, М.А. Политические проблемы и специфические особенности государственного суверинитета Республики Таджикистан [Текст] / М.А. Акмалова. – Худжанд, 2018. – 235 с.
38. Аристотель. Сочинение [Текст]: в 4 томах / Аристотель; пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – 830 с.
39. Арон, Р. Демократия и тоталитаризм [Текст] / Р. Арон; Пер. с фр. Г.И. Семенова. – М.: РИФ, 1993. – 303 с.
40. Блондель, Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу [Текст] / Ж. Блондель. – М., 1992. – 540 с.
41. Вебер, М. Власть и политика [Текст] / М. Вебер. – М., 2017. – 429 с.
42. Вебер, М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М., 1990. – 808 с.
43. Вольтер, Ф. Избранные произведения [Текст] / Ф. Вольтер. – М.: Госполиздат, 1947. – 646 с.
44. Гаджиев, К.С. Политология [Текст]: Учебник для высших учебных заведений / К.С. Гаджиев. – М.: Логос, 2001. – 485 с.
45. Гегель, В.Ф. Философии духа [Текст] / В.Ф. Гегель. – М., 1977. – 470 с.
46. Гегель, Г. Политические произведения [Текст] / Г. Гегель. – М.: Наука, 1978. – 439 с.
47. Гессен, В.М. Основы конституционного права [Текст] / В.М. Гессен. – Петроград: Юрид. кн. скл. «Право», 1918. – 445 с.
48. Гоббс, Т. Сочинение [Текст]: в 2-х томах / Т. Гоббс. – М., 1989. – Т.1. – 285 с.

49. Дафт, Р. Уроки лидерства [Текст] / Р.Л. Дафт; при участии П. Лейн; Пер. с англ. А.В. Козлова; Под ред. И.В. Андреевой. – М.: Эксмо, 2006. – 480 с.
50. Достиев, А. Ситораи ғолиб [Матн] / А.С. Достиев. – Душанбе, 2006. – 160 с.
51. Елисеев, Б.П. Институт Президента РФ [Текст] / Б.П. Елисеев. – М., 1992. – 137 с.
52. Еллинек, Г. Общее учение о государстве [Текст] / Г. Еллинек. – Спб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 750 с.
53. Зокиров, Г.Н. Дошиномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – Ч.3. – 539 с.
54. Зокиров, Г.Н. Истиқолияти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2001. – 74 с.
55. Зокиров, Г.Н. Политическая энциклопедия [Текст] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 602 с.
56. Зокиров, Г.Н. Политология [Текст] / Г.Н. Зокиров – Душанбе: Эрграф, 2010. – 520 с.
57. Имомов, А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А. Имомов. – Душанбе, 1997. – 328 с.
58. Ирхен, Ю.В. Политология [Текст] / Ю.В. Ирхен. – М.: Экзамен, 2007. – 894 с.
59. Камилов, Р. Социально-утопические учения в истории таджикско-персидской культуры [Текст] / Р. Комилов. – Душанбе, 2001. – 110 с.
60. Карлейл, Т. Энциклопедия ума [Текст] / Т. Карлейл. – М., 2012. – 276 с.
61. Касымов, С.М. Городские советы депутатов трудящихся Таджикистана на современном этапе [Текст] / С.М. Касымов. – Душанбе, 1961. – 27 с.
62. Комилбеков, А.Ё. Политическое управление в современном политическом процессе (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: Монография / А.Ё. Комилбеков. – Душанбе, 2019. – 154 с.

63. Конджакуян, К.М. Сущность института президентства в Российской Федерации и Республике Армения в контексте исполнительной власти [Текст] / К.М. Конджакуян // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – №10. – С.48.
64. Конфуций. Лунь юй [Текст] / Конфуций. – М., 1962. – 620 с.
65. Краснер, С. Суверенитет: Организованное лицемерие [Текст] / С. Краснер. – Принстон: Издательство Принстонского университета, 1999. – 248 с.
66. Лейст, О.Э. История политических и правовых учений [Текст] / О.Э. Лейст. – М.: Зерцало, 2000. – 688 с.
67. Локк, Дж. Сочинения [Текст]: в 2-х томах / Дж. Локк. – М., 1960. – Т.2. – 668 с.
68. Маджад, Ф. Философские тенденции в исламском мире [Текст] / Ф. Маджад; Перев. с перс. – Центр публикации университета, 1372. – 324 с.
69. Макиавелли, Н. Государь [Текст] / Н. Макиавелли. – М.: Экс-мо, 2003. – 656 с.
70. Марченко, М.Н. Общая теория государства и права [Текст]: в 2-х томах / М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т.1. – 715 с.
71. Махмадов, А.Н. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой анализ) [Текст] / А.Н. Махмадов, Л.Л. Хопёрская. – Душанбе: Дониш, 2016. – 363 с.
72. Мерганов, Д. Нахли ҳақиқатбор [Матн] / Д. Мерганов. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 464 с.
73. Миралиев, А.М. Тағийропазир [Матн] / А.М. Миралиев. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 236 с.
74. Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения [Текст] / Ш.Л. Монтескье. – М.: Госполиздат, 1955. – 800 с.
75. Монтескье, Ш.Л. О духе законов [Текст] / Ш.Л. Монтескье. – М.: Мысль, 1999. – 674 с.
76. Муҳаммад, А. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ [Матн] / А. Муҳаммад. – Душанбе, 2021. – 194 с.

77. Муҳаммад, А., Хидирзода, М.У. Сиёсатшиносӣ [Матн] / А. Муҳаммад, М.У. Хидирзода, X. Сафарализода. – Душанбе, 2018. – 416 с.
78. Муҳаммад, А.Н. Донишномаи муҳтасари сиёсӣ [Матн] / А.Н. Муҳаммад. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 378 с.
79. Ориу, М. Основы публичного права [Текст] / М. Ориу. – М., 1929. – 574 с.
80. Платон. Собрание сочинений [Текст]: в 4 томах / Платон. – М., 1993. – Т.3. – 680 с.
81. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳомии Конститутсия ва қонунҳо [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.
82. Пушкирова, Г.В., Соловьев, А.И. Идеи и ценности в государственном управлении [Текст] / Г.В. Пушкирова, А.И. Соловьев, О.В. Михайлова. – М., 2018. – 272 с.
83. Раззоқов, Б.Х. Ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Даствури илмӣ-методӣ / Б.Х. Раззоқов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 127 с.
84. Раззоқов, Б.Х. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - сарвари ҳокимияти иҷроия [Матн] / Б.Х. Раззоқов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 356 с.
85. Раҳмон, Э. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносабати Рӯзи ваҳдати миллӣ [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/28624> (санай муроҷиат: 4.04.2022).
86. Раҳмонов, Э.Ш. Выступление на 58-й Сессии Генеральной Ассамблеи ООН [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов // Народная газета. – 2003. – 8 октября.
87. Раҳмонов, Э. Выступление на десятой сессии Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 12 ноября 1998 года [Текст] / Э. Раҳмонов // Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 8-ми томах. – Душанбе: Ирфон, 2006. – Т.2. – С.376-382.
88. Раҳмонов, Э. Муттаҳидӣ - гарави шукуфоии Ватан [Матн]: Суҳанронӣ дар таҷлили ҷашни чорсолагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 сентябри соли 1995 / Э.Ш. Раҳмонов //

Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.392-405.

89. Раҳмонов, Э. Суҳанронӣ ба муносабати савгандёдкуни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 30 октябри соли 2020 [Матн] / Э. Раҳмонов // Ҷумҳурият. – 2020. – 30 октябр.
90. Раҳмонов, Э.Ш. Муроҷиатнома ба ҳалқи шарифи Тоҷикистон, 12 декабряи соли 1992 [Матн] Э.Ш. Раҳмонов // Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.4-7.
91. Раҳмонов, Э.Ш. Давлат аз иттифоқ ҳезад: Мусоҳибаи мухимм, 19 декабряи 1992 [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов // Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.1. – С.8-13.
92. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Мураттиб С. Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – Ҷ.7. – 477 с.
93. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Мураттиб А.О. Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – Ҷ.8. – 575 с.
94. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Мураттиб А.О. Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – Ҷ.9. – 575 с.
95. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Мураттиб А.О. Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – Ҷ.10. – 575 с.
96. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2012. – Ҷ.11. – 575 с.
97. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Мураттиб А.О. Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ.12. – 560 с.
98. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Муҳаррирон: М. Алиев, Б. Султонова. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ.13. – 560 с.
99. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Муҳаррирон М. Алиев, Б. Султонова. – Душанбе: Ирфон, 2017. – Ҷ.14. – 576 с.

100. Раҳмон, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон; Муҳаррирон М. Алиев, Б. Султонова. – Душанбе: Ирфон, 2017. – Ч.15. – 576 с.
101. Раҳмон, Э. О религии [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарки озод, 2006. – 553 с.
102. Раҳмон, Э. Уфуқҳои истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.
103. Раҳмонов, Э.Ш. Главное - верховенство закона [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1999. – 96 с.
104. Раҳмонов, Э.Ш. Долгий путь к миру [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1998. – 100 с.
105. Раҳмонов, Э.Ш. Наша цель - единство, согласие, созидание [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 2000. – 160 с.
106. Раҳмонов, Э.Ш. Республика Таджикистан: на пороге XXI века [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Матбуот, 2000. – 32 с.
107. Раҳмонов, Э.Ш. Таджики в зеркале истории [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1997. – 32 с.
108. Раҳмонов, Э. Истиқолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмонов; Мураттиб С. Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ч.1. – 511 с.
109. Розентал, Ф. Таъриҳ, таърихнигорӣ дар ислом [Матн] / Ф.Розентал; Тарҷумаи О. Асадуллоҳ. – Машҳад: Остони қудси разавӣ, 1988. – 125 с.
110. Руссо, Ж.Ж. Об общественном договоре или принципы государственного права [Текст] / Ж.Ж. Руссо. – М.: Скирмунта, 1908. – 146 с.
111. Сапаргалиев, Г.С. Конституционное право Республики Казахстан [Текст] / Г.С. Сапаргалиев. – Алматы, 2007. – 302 с.
112. Сафонов, В.Е. Государственное единство и территориальная целостность в судебных решениях: международные и конституционно – правовые аспекты [Текст] / В.Е. Сафонов. – М., 2008. – 400 с.

113. Сахаров, Н.А. Институт президентства в современном мире [Текст] / Н.А. Сахаров. – М.: Юридическая литература, 1994. – 176 с.
114. Сотиволдиев, Р. Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: Китоби дарсӣ / Р.С. Сотиволдиев. – Душанбе, 2016. – Ч.1. – 484 с.
115. Усмонзода, Х.У. Амалияи чомеасозӣ ва муосирият [Матн] / Х.У. Усмонзода. – Душанбе, 2020. – 211 с.
116. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи конститутсионӣ ва ҳуқуқи маъмурий [Матн] / Зери таҳрири А.И. Имомов, А.М. Диноршоев. – Душанбе, 2013. – 600 с.
117. Халдун, А. Муқаддимаи ибни Халдун [Матн] / А. Халдун; мутарҷим аз арабӣ ба форсӣ М.П. Гунободӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2019. – Ч.1. – 639 с.
118. Хидирзода, М.У. Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ [Матн] / М.У. Хидирзода. – Душанбе, 2017. – 227 с.
119. Хидирова, М.У. Конфликт и лидерство в современных условиях (на материалах Республики Таджикистан) [Текст] / М.У. Хидирова. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 185 с.
120. Холиков, А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ [Матн] / А.Ғ. Холиков. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 684 с.
121. Хочазода, С. Таърихи радиои Тоҷикистон [Матн] / С. Хочазода. – Душанбе, 2006. – 144 с.
122. Ҳизбҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Мураттибон А. Тоиров, Б. Руо, М. Мухторов. – Душанбе, 2006. – 620 с.
123. Цицерон. Философские трактаты. О государстве [Текст] / Цицерон. – М.: Наука, 1994. – 223 с.
124. Черниченко, С.В. Международное право [Текст]: Учебник для студентов вузов / С.В. Черниченко. – 3 изд. исп. – М.: Омега – Л., 2008. – 592 с.
125. Чесноков, А.С. Президент и правительство: модель взаимодействия при осуществлении государственной власти в Российской Федерации [Текст] / А.С. Чесноков. – М.: РГТЭУ, 2005. – 458 с.

126. Чесноков, А.С. Президент и правительство: модель взаимодействия при осуществлении государственной власти в Российской Федерации [Текст] / А.С. Чесноков. – М.: РГТЭУ, 2005. – С.143-144.
127. Шакурӣ, М. Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе, 1999. – 160 с.
128. Шарифзода, А., Сатторзода, А. Асосгузори давлати наини Тоҷикон [Матн] / А. Шарифзода, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 368 с.
129. Шмитт, К. Политическая теология. Четыре главы к учению о суверенитете [Текст] / К. Шмидт. – М.: Канон-Пресс, 2000. – 336 с.
130. Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в годы независимости: социальные и социокультурные трансформации [Текст] / Ш. Шоисматуллоев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 159 с.
131. Ященко, А.С. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства [Текст] / А.С. Ященко. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. – 852 с.

Диссертацияҳо ва авторефератҳо

132. Буриев, И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана [Текст]: Автореф. д-ра. юрид. наук / И.Б.Буриев. – М., 2009. – 51 с.
133. Исмоилзода, З.М. Государственный суверинитет в системе международных отношений в условиях глобализации (опыт Таджикистана) [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / З.М. Исмоилзода. – Душанбе, 2019. – 25 с.
134. Курбанов, Р.Г. Политические партии в Республике Таджикистане: становление, проблемы, прогноз [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Р.Г. Курбанов. – Душанбе, 2014. – 24 с.
135. Кисилева, Н.А. Социально-философский анализ исторического события [Текст]: Автореф. дисс... канд. филос. наук / Н.А.Киселева. – Чита, 2007. – 23 с.

136. Комилбек, А. Низоми идоракуни сиёсӣ: ҷанбаҳои назариявию методологӣ ва амалии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дисс... д-ри. илм. сиёсӣ / А.Ё. Комилбек. – Душанбе, 2022. – 314 с.

137. Раҳимов, Д.Қ. Ҳусусиятҳои инкишофи давлати миллӣ дар шароити муосир (дар мисоли Тоҷикистон) [Матн]: Автореф. дисс... ном. илм. сиёсӣ / Д. Қ.Раҳимов – Душанбе, 2022. – 25 с.

138. Рашидова, У.М. Исторический опыт решения проблемы беженцев и внутренних переселенцев в Республике Таджикистан (1992-2007 гг.) [Текст]: Автореф. дисс... канд. истор. наук / У.М. Рашидова. – Душанбе, 2011. – 24 с.

139. Холназаров, Б.М. Особенности приобретения национальной независимости в Таджикистане и пути ее укрепления [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / Б. М. Холназаров. – Душанбе, 2006. – 24 с.

140. Ҳакимов, М.С. Особенности становления политического суверенитета таджикского народа [Текст]: Автореф. дисс... канд. полит. наук / М. С. Ҳакимов. – Душанбе, 2005. – 25 с.

Мақолаҳо аз рӯзномаю маҷаллаҳо ва маҷмуаҳои илмӣ

141. Абдулло, Д.А. Аз дирафши коваёнӣ то пояи 165-метраи Парчами давлатӣ [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 23 ноябр.

142. Абдулло, Д.А. Аз сипосгузории Роҳбари давлат то пайомади бетафовутӣ ба меъёрҳои Конститутсия [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2021. – 4 ноябр.

143. Абдулло, Д.А. Аз сирри дастовардҳо то моҳияти қарзгирий [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 8 декабр.

144. Абдулло, Д.А. Ба зимиstonи сарди халқ дамид мисли баҳор [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2021. – 16 ноябр.

145. Абдулло, Д.А. Бори дигар дар бораи зиракии сиёсӣ [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 29 март.

146. Абдулло, Д.А. Ғамхориву эътиmod ба ҷавонон яке аз фазилатҳои Пешвои миллат аст [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 17 феврал.

147. Абдулло, Д.А. Истиқолиияти давлатӣ ва давлатдории Эмомалӣ Раҳмон [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 28 октябр.
148. Абдулло, Д.А. Ҷаҳонишавии наврӯз. Ормоне, ки ба шарофати Пешвои миллат воқеият гардид [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2023. – 17 март.
149. Абдулло, Д.А. Ҷаҳонишавӣ. Ифодаи равобити байналмилаӣ ё коҳишидиҳандаи унсурҳои иҷтимоӣ? [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 29 август.
150. Абдулло, Д.А. Муҳаббатномаи мардум ба фарзанди фарзонаи миллат [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 5 декабр.
151. Абдулло, Д.А. Соҳибистиқлолӣ. Марҳилае, ки афсонаҳо ба воқеият табдил ёфтанд [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 2 август.
152. Абдулло, Д.А. Чаро вокунишҳои равшанфикрон ба сафсатаҳои нотавонбинон чандон ҷашмрас нест? [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 11 март.
153. Абдулло, Д.А. Чароғистони бузурги миллат ва сари баланду рӯйи сурҳи ҳар як фарди Ватан [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 8 август.
154. Абдулло, Д.А. Эҳдои Ҳудованд, вакilonи эҳсосӣ ва ҳикмати баргузории Иҷлосия дар Қасри Арбоб [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 14 ноябр.
155. Абдулло, Д.А. Эътироф далели эътимод аст [Матн] / Д.А. Абдулло // Садои мардум. – 2022. – 20 декабр.
156. Боден, Ж. Шесть книг о государстве [Текст] / Ж. Боден; пер. с фр. Н.А. Хачатурян // Антология мировой политической мысли: в 5 томах. – М.: Мысль, 1999. – Т.2. – С.688-695.
157. Глигич-Золотарева, М.В. Теория федерализма Александра Ященко [Текст] / М.В. Глигич-Золоторева // Конституционно – правовые идеи в монархической России: сборник статей. – М.: Институт государства и права РАН, 2007. – С.106-128.

158. Грачев, Н.И. Проблемы государственного устройства России в свете тенденций общемирового политического развития [Текст] / Н.И. Грачев // Вестник СГАП. – 2006. – С.11-24.
159. Гузориши фишурда аз Ичлосияи шонздахуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздахум [Матн] // Садои мардум. – 1992. – 5 декабр.
160. Сессияи ғайрнавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гузориши фишурда (31 август) [Матн] // Садои мардум. – 1991. – 6 сентябр.
161. Гузориши фишурда аз Сессияи VI Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон [Матн] // Садои мардум. – 1991. – 27 июн.
162. Зорькин, В.Д. Апология Вестфальской системы [Текст] / В.Д. Зорькин // Россия в глобальной политике. – М., 2004. – №3. – май-июнь. – С.18-25.
163. Имомов, А. Соҳибихтиёрӣ ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд [Матн] / А. Имомов // Тоҷикистон дар масири таъриҳ: истиқлолият, дастовард ва дурнамо. – Душанбе, 2021. – С.110-111.
164. Конджакуян, К.М. Сущность института президентства в Российской Федерации и Республике Армения в контексте исполнительной власти [Текст] / К.М. Конджакуян // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – №10. – С.13-16.
165. Маҷидзода, Ҷ.З. Пешвои ваҳдати миллӣ [Матн] / Ҷ.З. Маҷидзода // Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ҷ.З. – С.117-129.
166. Марченко, М.Н. Государственный суверенитет: проблемы определения понятия и содержания [Текст] / М.Н. Марченко // Правоведение. – 2003. – №3. – С.186-197.
167. Мендельсон, В. Суверенитет в рамках атаки на международное сообщество Аль-Каидой [Текст] / В. Мендельсон // Европейский Журнал Международных отношений. – 2009. – №15 (2). – С.291-318.
168. Мерганов, Д. Аз ӯ розианд ҷумла ҳурду қалон [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2015. – 5 октябр.

169. Мерганов, Д. Аз фармони беназир то таваҷҷуҳи рӯзафзуни Президент [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2021. – 6 март.
170. Мерганов, Д. Бегонаҳо эътироғу «худӣ»-ҳо бетафовутиро ихтиёр мекунанд. Чаро? [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2020. – 12 март.
171. Мерганов, Д. Иқдоме, ки ҷавҳараш ҷавонмардист [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2019. – 21 май.
172. Мерганов, Д. НБО-и «Роғун» - омили калидии мубориза бо терроризм [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2018. – 13 ноябр.
173. Мерганов, Д. Ҳақ омад, ботил нобуд шуд [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2020. – 3 ноябр.
174. Мерганов, Д. Пайравии дигар кишварҳо шаҳодати дурустии ибтикори амалишуда мебошад [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2018. – 7 июн.
175. Мерганов, Д. Шукуфоии Тоҷикистон ва ғаши нотавонбинон [Матн] / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2020. – 24 ноябр.
176. Муҳаммад, А.Н. Истиқоли сиёсӣ - таъмини пирӯзии миллат [Матн] / А.Н. Муҳаммад // Ҳимояи манфиатҳои миллӣ таҳқими истиқолияти сиёсӣ ва масоили концептуалии рушди давлатдорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. Маҷмӯаи маърузаҳои конфронс. – Душанбе: Эрграф, 2016. – С.6-19.
177. Олимов, К. Эмомалӣ Раҳмон - асосгузори сулҳ, музокирот ва ваҳдати тоҷикон [Матн] / К. Олимов // Ваҳдати миллӣ ва пешрафти ҷомеа. – Душанбе, 2017. – С.11.
178. Раҳимӣ, Ф. Пешвои наҷотбахши давлату миллат, меъмори давлатдории навини тоҷикон [Матн] / Ф. Раҳимӣ // Садои мардум. – 2015. – 21 декабр.
179. Раҳмон, А. Аз Қасри Арбоб то майдони Истиқлол [Матн] / Асадулло Раҳмон // Ҷумҳурият. – 2022. – 5 октябр.
180. Соренсен, С. Суверенитет: Обновление и преемственность в фундаментальных институтах [Текст] / С. Соренсен // Журнал политических исследований. – 1999. – С.590-604.

181. Тадевосян, Э.В. К вопросу о характере государственной власти субъекта федерации [Текст] / Э.В. Тадевосян // Государство и право. – 2000. – №3. – С.17-26.

182. Хидирзода, М.У. Аз роҳбарӣ то пешвой: зинаҳои такомули шахсият [Матн] / М.У. Хидирзода // Набзи Қўргонтеппа. – 2016. – 24 ноябр.

183. Хидирзода, М.У. Замина, қонуният ва тамоюлҳои рушди раванди вахдати миллӣ дар Ҷумхурии Тоҷикистон [Матн] / М.У. Хидирзода // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳқими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.23-38.

184. Хидирзода, М.У. Таҳқими истиқлолият ва хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат дар Тоҷикистон [Матн] / М.У. Хидирзода // Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. – Душанбе, 2021. – Ч.1. – С.86-92.

185. Ҳайдаров, Р.Ҷ. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва саҳми ў дар таҳқими руқиҳои давлати миллӣ [Матн] / Р.Ҷ. Ҳайдаров // Ахбори Институти фалсафа, сиёsatшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. – 2021. – №4. – С.76-81.

186. Ятимов, С. Субъекти сиёсӣ ва амният [Матн] / С. Ятимов // Илм ва ҷомеа. – 2018. – №1 (9). – С.5-26.

Манбаъҳои электронӣ

187. Абдулло, Д.А. Данъ уважения народа достойному сыну нации [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj/>

188. Абдулло, Д.А. Когда мифы становятся реальностью» [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа <http://www.narodnaya.tj/>

189. Абдулло, Д.А. Қудрати муттаҳидсозанда. Онро Президенти Тоҷикистон дар шаҳри Ню-Йорки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба маърази назар гузоштанд [Манбаи электронӣ] / Д.А. Абдулло. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2023/03/>

190. Абдулло, Д.А. Лидер нации – уникальный пример для подражания в воспитании детей [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj/>

191. Абдулло, Д.А. Мы должны беречь национальное единство, как зеницу ока [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj/index>.

192. Абдулло, Д.А. Он посвятил всю свою молодость... [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj/>

193. Абдулло, Д.А. Патриотизм – это верность Родине, народу и государству [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj>

194. Абдулло, Д.А. Признание – показатель доверия [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj/index>.

195. Абдулло, Д.А. Признание и дань уважения – это признак благородного человека [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: [http://www.narodnaya.tj/](http://www.narodnaya.tj)

196. Абдулло, Д.А. Слова и действия Лидера нации всегда подтверждаются делом [Электронный ресурс] / Д.А. Абдулло. – Режим доступа: <http://www.narodnaya.tj/>.

197. Абдулло, Д.А. Тавсия ба нотавонбинони давлат ва миллати тоҷик [Манбаи электронӣ] / Д.А. Абдулло. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/>.

198. Договор о космосе 27 января 1967 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents/decl> (дата обращения: 12.02.21).

199. Заключение международного суда ООН 22 июля 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2010/07/> (дата обращения: 12.07.22).

200. Зухуров, Ш. Бузургтару саодатмандтар миллатест, ки ба қадри бузургон ва қаҳрамонони зиндаи худ мерасад [Манбаи электронӣ] / Ш.

Зухуров. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

201. Карлейль, Т. Герои, почитание героев и героическое в истории [Электронный ресурс] / Т. Карлейль; Пер. В. Яковенко. – 3-е изд. – Спб., 1908. – Режим доступа: <http://ww.marsexx.ru/lit/karlel-geroi.htm> (дата обращения: 12.08.22).

202. Катков, А.Д. Суверенитет государства: проблема его понимания и историческое развитие принципа [Электронный ресурс] / А.Д. Катков. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (дата обращения: 26.07.22).

203. Конвенция ООН по морскому праву 1982 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents/decl> (дата обращения: 12.02.21).

204. Кочесоков, Р.Х. Идеальное государство Платона [Электронный ресурс] / Р.Х. Кочесоков. – Режим доступа: <https://kbsu.ru/idealnoe-gosudarstvo-platona/> (дата обращения: 23.05.23).

205. Маҳкамов, Қ. Пешвои наҷотбахши давлату миллат, меъмори давлатдории навини тоҷикон [Манбаи электронӣ] / Қ. Маҳкамов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаи муроҷиат: 17.05.2023).

206. Мерганов, Д. «Тарбуз»-и нотавонбинон аз бағал афтид [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2019/06/>.

207. Мерганов, Д. Аз паشا набояд фил соҳт [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/12/>.

208. Мерганов, Д. Аз фитнаи забони қалам эҳтиёт кунем!». [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2019/03>.

209. Мерганов, Д. Ақли расо ва дидаи бино. Омилҳое, ки барои дарки мазмуну моҳияти Паёми Пешвои миллат ба мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузории мамлакат заруранд [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2021/12/>

210. Мерганов, Д. Аламхон Аҳмадов: Голибият «падар»-и зиёд дораду мағлубият «ятим» аст [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми

дастрас: <https://sadoimardum.tj/intihobot/alamhon-a-madov-olibiyat-padar-i-ziyod-doradu-ma-lubiyat-yatim-ast/> (санаи муроҷиат: 17.10.2022).

211. Мерганов, Д. Бимир, то бираҳӣ ай ҳасуд. Тавсия ба нотавонбинони давлат ва миллати тоҷик [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/07/>.

212. Мерганов, Д. Душманий бо Офтоб аз аblaҳист. Ва ё дар ин замона бояд аз мамлакат, миллат ва Сарвари хеш дифоъ кард [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/05/>.

213. Мерганов, Д. Зиракии сиёсӣ чист? Чаро дар шароити кунунӣ моҳияти он беш аз пеш афзудааст? [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/09/>.

214. Мерганов, Д. Ҳақ ниҳон нест ... [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2019/10>

215. Мерганов, Д. Пешвои миллат – бунёдгузори мактаби беназири тарбияи фарзанд [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/04/>.

216. Мерганов, Д. Тоҷикистон миёни кишварҳои ИДМ ягона давлатест, ки Сарвараш фармони баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеаро содир кардааст [Манбаи электронӣ] / Д. Мерганов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2017/03/>

217. Муҳаммадзода, П. Эмомалӣ Раҳмон - меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / П. Муҳаммадзода. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2021/11/> (санаи муроҷиат: 19.05.2023).

218. Раҳмон, Ю.А. Истиқлолияти Тоҷикистон ва Пешвои миллат. Манбаи электронӣ] / Ю.А. Раҳмон. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2020/09/> (санаи муроҷиат: 17.05.2023).

219. Раҳмонов, Э. Суханронӣ ба муносибати 15-умин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / Э. Раҳмонов. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/283> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

220. Раҳмонов, Э. Суҳанронӣ дар маросими расмии савгандёдкуни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / Э. Раҳмонов. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/11634> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

221. Раҳмонов, Э. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносабати Рӯзи Парчами давлатӣ [Манбаи электронӣ] / Э. Раҳмонов. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/24670> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

222. Сайдалий, С. 31 ибтикори барҷастаи Эмомалӣ Раҳмон, ки Тоҷикистонро ба таври назаррас дигаргун намуда, мавриди эътирофи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифтаанд [Манбаи электронӣ] / С. Сайдалий. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2022/10/> (санаи муроҷиат: 04.07.22).

223. Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳшида ба 20-умин солгарди Ичлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/> (санаи муроҷиат: 02.10.2022).

224. Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносабати 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.prezident.tj/node/30112> (санаи муроҷиат: 02.09.2022).

225. Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносабати 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <https://prezident.tj/node/26483> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

226. Федералист [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/> (дата обращения: 23.08.22).

227. Ҳолиқзода, А.Ф. Вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -

Пешвои миллат қонуни мукаммал қабул намуданд [Манбаи электронӣ] / А.Ф. Холикзода. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/> (санаи муроҷиат: 20.05.2023).

228. Ҳаким, А.Р. Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон рисолати ӯст [Манбаи электронӣ] / А.Р. Ҳаким. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2015/11/> (санаи муроҷиат: 05.05.2023).

229. Ҳамдампур, Ш. Эмомалӣ Раҳмон кист? Асноде, ки чун нафаси масеҳӣ кӯрро бино, карро шунаво мекунанд [Манбаи электронӣ] / Ш. Ҳамдампур. – Низоми дастрас: <https://pressa.tj/> (санаи муроҷиат: 05.10.2022).

230. Эгамбердиев, У., Рузикулов, Дж. Основные этапы формирования многопартийной системы в Республике Таджикистан [Электронный ресурс] / У. Эгамбердиев, Дж. Рузикулов. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 27.12.22).

231. Эмомалӣ, Р. Маҷлиси миллӣ зодаи даврони истиқолият аст [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/> (санаи муроҷиат: 18.10.2022).

232. Ятимов, С. Масъалаи ташаккули инсон дар таълимоти Пешвои миллат [Манбаи электронӣ] / С. Ятимов. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj> (санаи муроҷиат 05.10.2022).

Адабиёт бо забони хориҷӣ

233. Haass, Richard N. Sovereignty: Existing rights, evolving responsibilities [Electronic resource] / Richard N. Haass. – Mode of access: <https://2001-2009.state.gov/s/p/rem/2003/16648.htm> (accessed: 01.12.2018).

234. Mendelson, B. Sovereignty under Attack: the International Society Meets the Al Qaeda Network [Text] / B. Mendelson // Review of International Studies. – 2005. – Vol.31. – №1. – P.61-67.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандай Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М]. Мерганов, Д. Саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиму тақвияти Созмони ҳамкории Шанхай [Матн] / Д. Мерганов // Ахбори Институти фалсафа, сиёsatшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – №3. – С.123-129.

[2-М]. Абдулло, Д.А. Саҳми Пешвои миллат дар эҳёи рукнҳои давлатдорӣ дар Тоҷикистон. Ҷанбаи сиёсӣ [Матн] / Д.А. Абдулло // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (ДДҲБСТ). – Хуҷанд, 2022. – №4 (93). – С.123-132.

[3-М]. Абдулло, Д.А. Ниҳоди Пешвои миллат: Мағҳум, моҳият ва асосоҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Д.А. Абдулло // Идоракуни давлатӣ – Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – №4/1 (58). – С.391-400.

[4-М]. Абдулло, Д.А. Пешвои миллат намунаи барҷастаи садоқат ба арзишҳои миллӣ ва давлатӣ [Матн] / Д.А. Абдулло// Ахбори Институти фалсафа, сиёsatшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – №3. – С.141-149.

[5-М]. Абдулло, Д.А. Истиқлолияти давлатӣ ва давлатдории Эмомалӣ Раҳмон [Матн] / Д.А. Абдулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №4. – К.1. – С.284-292.

[6-М]. Хидирзода, М.У., Абдулло, Д.А. Ҳусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат ва тақвияти эътимоди ҷомеа ба он дар Тоҷикистон [Матн] / У. М. Хидирзода, А.Д. Абдулло // Идоракуни давлатӣ. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №4/2 (64). – С.291-300.

МАЪРӮЗАҲО ДАР КОНФЕРЕНСИЯҲОИ ЧУМҲУРИЯВИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

[1-М]. Мерганов, Д. Эмомалӣ Раҳмон - заминагузори истиқолияти энергетикӣ ва меъмори ин бегазанди нур [Матн] / Д. Мерганов // Рушди давлатдории миллӣ дар замони соҳибистиклолӣ. Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 03 сентябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С.224-233.

[2-М]. Абдулло, Д.А. Сиёсати муваффақи хориҷӣ ва саҳми Пешвои миллат дар ин раванд [Матн] / Д.А. Абдулло // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳқими истиқолияти давлатии Тоҷикистон. Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 7 июни соли 2022). – Душанбе, 2022. – С.197-201.